ISBN 978-83-8229-186-5

JÓZEF PIŁSUDSKI I SYMON PETLURA

ЮЗЕФ ПІЛСУДСЬКИЙ І СИМОН ПЕТЛЮРА

STANISŁAW STĘPIEŃ

JÓZEF PIŁSUDSKI I SYMON PETLURA

TWÓRCY SOJUSZU POLSKO-UKRAIŃSKIEGO 1920 ROKU

СТАНІСЛАВ СТЕМПЄНЬ

ЮЗЕФ ПІЛСУДСЬКИЙ І СИМОН ПЕТЛЮРА

ТВОРЦІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СОЮЗУ 1920 РОКУ

KATALOG WYSTAWY / КАТАЛОГ ВИСТАВКИ

JÓZEF PIŁSUDSKI I SYMON PETLURA

TWÓRCY SOJUSZU POLSKO-UKRAIŃSKIEGO 1920 ROKU

ЮЗЕФ ПІЛСУДСЬКИЙ І СИМОН ПЕТЛЮРА

ТВОРЦІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СОЮЗУ 1920 РОКУ

KATALOG WYSTAWY / КАТАЛОГ ВИСТАВКИ

Za naszą i waszą wolność...

STANISŁAW STĘPIEŃ

JÓZEF PIŁSUDSKI I SYMON PETLURA

TWÓRCY SOJUSZU POLSKO-UKRAIŃSKIEGO 1920 ROKU

За нашу і вашу свободу

СТАНІСЛАВ СТЕМПЄНЬ

ЮЗЕФ ПІЛСУДСЬКИЙ І СИМОН ПЕТЛЮРА

ТВОРЦІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СОЮЗУ 1920 РОКУ

Józef Piłsudski i Symon Petlura na tle Pałacu Belweder w Warszawie, kolarz ze zbiorów NAC i PWIN

Юзеф Пілсудський і Симон Петлюра на тлі палацу Бельведер у Варшаві, колаж з фотографій

SŁOWO WSTĘPNE

Rocznice zawsze skłaniają do refleksji nad przeszłością. Czasem są tylko przypomnieniem minionych wydarzeń, ale nierzadko także inspiracją do dalszych badań dziejów ojczystych. W tym drugim wypadku najczęściej tak dzieje się, jeśli w przeszłości badaniom historycznym nie sprzyjały uwarunkowania ideologiczne a rządy totalitarne usiłowały narzucić społeczeństwu reżimowy punkt widzenia na minione wydarzenia. Tak było przez dziesiątki powojennych lat, kiedy to na polską historiografię, a jeszcze bardziej ukraińską, rzucał się długi cień Moskwy.

Dopiero po uzyskaniu pełnej niepodległości Polacy i Ukraińcy odrabiają zaległości zarówno na płaszczyźnie polityki historycznej, jak i polu badań naukowych, w tym także w odniesieniu do zawartego sto lat temu sojuszu, zwanego umową warszawską. Droga do tego porozumienia dla żadnej ze stron nie była łatwa i prosta.

ВСТУПНЕ СЛОВО

Пам'ятні річниці завжди схиляють до роздумів про минуле. Часом вони спонукають лише до спогадів, але й нерідко надають імпульс для глибшого вивчення вітчизняної історії. Останній згаданий варіант виникає тоді, коли попередні історичні дослідження здійснювалися за панування тоталітарного режиму, який нав'язував суспільству ідеологічно обумовлене бачення давнини. Впродовж десятків років, що минули після Другої світової війни, над польською історіографією, а ще більшою мірою над українською, тяжіла довга тінь Москви.

І лише тепер, після здобуття повної незалежності, поляки і українці надолужують втрачене як у сфері політики історичної пам'яті, так і в галузі наукових досліджень, в тому числі щодо союзницької угоди між Польщею і УНР, відомої як Варшавський договір, що був укладений Юзефом Пілсудським і Симоном Петлюрою у квітні 1920 року.

Znaleźli się jednak dwaj mężowie stanu – Józef Piłsudski i Symon Petlura – którzy potrafili widzieć więcej i dalej. Kierowali się nie tylko doraźnymi interesami ówczesnych społeczeństw, ale umieli popatrzeć strategicznie w przyszłość, odrzucić czasem „niewolniczo pielęgnowaną" pamięć o wzajemnie wyrządzonych sobie krzywdach, zarówno tych rzeczywistych, jak i często urojonych. Ataman Główny Symon Petlura w liście do jednego ze swych generałów, Wołodymyra Salskiego, z pełnym przekonaniem napisał:

Wskazywanie na dzieje polsko-ukraińskich nieporozumień w przeszłości nie jest argumentem dla współczesności.

Podobnie myślał Naczelnik Państwa Polskiego Józef Piłsudski. Obaj przekonani byli, że niepodległości nie wystarczy wywalczyć, ale trzeba ją utrzymać i zapewnić swym narodom perspektywę bezpieczeństwa na przyszłość. Józef Piłsudski był przekonany, że bezpieczeństwo narodu leżącego między dwoma imperializmami – niemieckim i rosyjskim – winno na wschodzie być oparte na sojuszu z narodami sąsiednimi, w przeszłości zniewolonymi przez carski reżim, a po jego upadku szukającymi drogi do własnej niepodległości, a zwłaszcza z największym z nich – Ukraińcami.

Pragnął zatem stworzyć nowy system bezpieczeństwa, odwołujący się do dziedzictwa dawnej Rzeczypospolitej, popularnie nazwany koncepcją jagiellońską. Miała to być federacja Polaków z Litwinami i Białorusinami oraz ścisły

До цієї домовленості кожна із сторін дійшла, подолавши нелегкий і непростий шлях, завдяки стратегічному баченню, яким володіли керманичі обох держав. Юзефу Пілсудському і Симону Петлюрі, які керувалися не тільки нагальними справами, але й спрямовували свої погляди у майбутнє, не раз вдавалося відкинути «виплекану в неволі» пам'ять про взаємно заподіяні справжні і вигадані кривди. Торкаючись цих проблем, Симон Петлюра в листі до одного зі своїх генералів висловився доволі категорично:

Орієнтування на історію польсько-українських непорозумінь у минулому не є аргументом для сучасности.

Подібно мислив і Начальник Польської держави. Обидва були переконані, що недостатньо здобути незалежність, необхідно ще й відстояти її і гарантувати своїм народам безпечне майбуття. Юзеф Пілсудський вважав, що запорукою безпеки польського народу, що опинився між німецьким і російським імперіалізмами, може стати союз із сусідніми народами, які в минулому також були поневолені царизмом, а після його падіння перебували на шляху здобуття незалежності і побудови власної держави. Насамперед йшлося про добросусідські відносини з багатомільйонним українським народом. Відтак керівник Польської держави, прагнучи створити нову зовнішньополітичну систему безпеки, звертався до спадщини давньої Речіпосполитої, відомої як концепція «ягеллонської співдружності народів». Згідно з його задумом, мала постати федерація поляків, литовців і білорусів, яка перебувала б у тісному

sojusz polityczny, wojskowy i gospodarczy z niepodległym państwem ukraińskim.

Czy Józef Piłsudski rzeczywiście pragnął niepodległej Ukrainy ze stolicą w Kijowie? Tak, Piłsudski doskonale zdawał sobie sprawę, że bez niepodległej Ukrainy taki układ stabilizacyjny jest niemożliwy. Był też świadomy, że brak niepodległego państwa ukraińskiego to ogromne wzmocnienie ludnościowe, terytorialne i surowcowe Rosji, niezależnie czy „białej", czy „czerwonej". Jego zdaniem wchłonięcie Ukrainy przez Moskwę skutkowałoby stworzeniem podstaw do nowego imperializmu, zagrażającego nie tylko Polsce, ale także innym narodom Europy Środkowo-Wschodniej. W ówczesnych warunkach istniało ogromne zagrożenie komunistyczne, nie tylko dla Polski, ale całej Europy Zachodniej.

Również Ataman Główny Symon Petlura był politykiem o poglądach racjonalnych i doskonale zdawał sobie sprawę, że sojuszników może szukać jedynie wśród zachodnich sąsiadów, miał na myśli przede wszystkim Polskę. Innej drogi nie było. W cytowanym już liście do gen. Salskiego z całą stanowczością stwierdził:

Ci ukraińscy działacze, którzy popychają nas w objęcia federacji rosyjskiej – to ludzie bez państwowej perspektywy.

Zdecydowanie wybrał więc sojusz z Polską.

Józef Piłsudski i Symon Petlura doprowadzili do zawarcia 21 kwietnia 1920 r. polsko-ukraińskiego sojuszu politycznego, zwanego

політичному, військовому і економічному союзі з самостійною Українською державою.

Наскільки щирим було прагнення Юзефа Пілсудського бачити Україну зі столицею в Києві самостійною державою? Безперечно, він був прагматиком і реалістом, який усвідомлював, що без самостійної України бажаний баланс міжнародних відносин виявиться неможливим. Також розумів, що, в разі поглинення «білою» чи «червоною» Росією земель, людських і сировинних ресурсів України, російський імперіалізм ще більше зміцниться і загрожуватиме незалежному існуванню не тільки Польщі, але й інших країн Центрально-Східної і Західної Європи.

Головний отаман Симон Петлюра також, як досвідчений політик, керувався раціональним підходом, тверезо оцінюючи суть і наміри сусідніх держав. Дійшов до висновку, що на шляху до незалежності союзниками України можуть стати лише країни Заходу, насамперед Польща, й не існує інших варіантів, зважаючи на тодішню розстановку міжнародних сил. У цитованому вище листі він переконано стверджував, що:

Ті українські діячі, які штовхають нас в обійми федерації з Росією, – це люди без державної перспективи.

Відтак Симон Петлюра наполіг на своєму і 21 квітня 1920 р. разом з Юзефом Пілсудським спричинився до підписання польсько-українського політичного союзу, названого Варшавською угодою, а ще через три дні – до військової конвенції, що

umową warszawską, a w trzy dni później do podpisania wspólnej konwencji wojskowej.

Pod koniec kwietnia 1920 r. wojska polskie i ukraińskie podjęły wspólną ofensywę przeciwko bolszewikom, zwaną wyprawą kijowską. Ukraińcy dochowali wierności sojuszniczej Polsce nawet wówczas gdy wojna przybrała dla nich niekorzystny obrót. Byli obok Polaków także w dniach wielkiej próby dziejowej, kiedy Armia Czerwona zbliżała się do polskiej stolicy. Symon Petlura 10 lipca 1920 r. w liście do swego ministra spraw zagranicznych Andrija Liwyckiego napisał:

Pragnę uczciwie wykonać zobowiązania wobec Piłsudskiego i Polski i używam wraz z rządem wszelkich środków, by nie została wykorzystana ciężka sytuacja Polski, lecz przeciwnie – by w tym momencie znaleźć wspólny język i możliwość wspólnych działań przeciw Moskwie.

Wymownym symbolem polsko-ukraińskiego braterstwa broni stała się pod koniec sierpnia 1920 r. obrona Zamościa przed nacierającą Armią Konną Siemiona Budionnego. Dzięki ukraińskiemu dowódcy płk. Markowi Bezruczce nie tylko udało się ją zatrzymać, ale także zadać jej ciężkie straty.

Józefowi Piłsudskiemu nie udało się zrealizować koncepcji federacyjnej ani też doprowadzić do niepodległości państwa ukraińskiego. Podobnie jak Petlura miał on wielu przeciwników we własnym narodzie. Obserwujący ówczesne wydarzenia wybitny polski publicysta, histo-

передбачала спільні бойові дії проти більшовицької Росії.

Українці підтримали поляків у боротьбі за незалежність в найбільш критичний період, коли Червона армія дійшла до берегів Вісли і з польської столиці втекла значна частина дипломатичного корпусу. 10 липня 1920 р., в момент великого історичного випробування, Симон Петлюра написав в листі до міністра закордонних справ Директорії УНР Андрія Лівицького:

Прагну чесно виконати зобов'язання по відношенню до Пілсудського та Польщі і разом з урядом використовуємо всіляку можливість та засоби, щоб не була використана важка ситуація Польщі, але навпаки – щоб в цей момент знайти спільну мову та можливість спільних дій проти Москви.

Промовистим символом польсько-українського військового братерства стала оборона Замостя від Кінної армії Сємьона Будьонного в кінці серпня 1920 р. Завдяки українському командувачеві полковнику Маркові Безручку вдалося не лише зупинити наступ червоної кінноти, але й, заподіявши важкого удару, змусити ворога до відступу.

В кінцевому підсумку, Юзеф Пілсудський не зміг реалізувати концепцію федерації, ані спричинитися до незалежності Української держави. Як і Петлюра, він мав багато опонентів серед представників власного народу. Спостерігаючи тодішні події, видатний польський публіцист, історик і консервативний політик Станіслав Цат-Мацкевич із сумом зазначав:

ryk i polityk konserwatywny Stanisław Cat-Mackiewicz z żalem odnotował:

Faktem jest, że Piłsudski czuł się zwyciężony przez opinię publiczną, że sejm był przeciwny dalszej wojnie, że opinia polska powszechnie bała się nowej wyprawy kijowskiej, że w dalszej wojnie z bolszewikami nie mógł Piłsudski liczyć nawet na poparcie lewicy.

Podpisany 18 marca 1921 r. traktat ryski był osobistą klęską Marszałka Piłsudskiego i jego politycznego obozu. W stosunku do ukraińskich sojuszników czuł się zobowiązany do wyjaśnienia zaistniałej sytuacji. 15 maja 1921 r. odwiedził obóz internowania ukraińskich żołnierzy w Szczypiornie. Towarzyszący mu mjr Juliusz Ulrycht zwrócił uwagę na ogromne przygnębienie, a nawet wzruszenie Piłsudskiego. Marszałek zaproszony do świetlicy obozowej wypowiedział w stosunku do ukraińskich żołnierzy-tułaczy znamienne słowa:

Ja was przepraszam, Panowie, ja was przepraszam, to miało być zupełnie inaczej.

Trwałego systemu bezpieczeństwa w Europie Środkowo-Wschodniej Józefowi Piłsudskiemu nie udało się stworzyć. Polska, w przeciwieństwie do Ukrainy, niepodległość uzyskała, ale tylko na 20 lat. W 1939 r. znów została zaatakowana przed dwa imperializmy – niemiecki i sowiecki.

Dziś po 100 latach od tamtych wydarzeń historycy polscy i ukraińscy winni zadać sobie pytanie, czy sojusz polsko-ukraiński z 1920 r.

Факт полягає в тому, що Пілсудський відчував власний програш від громадської думки, що парлямент був проти продовження війни, що польська думка поспіль боялася нового київського походу, що в подальшій війні з більшовиками Пілсудський не міг розраховувати навіть на підтримку лівиці.

Підписаний 18 березня 1921 р. Ризький трактат виявився особистою поразкою Маршала Пілсудського і його політичного табору. Відчуваючи обов'язок пояснення цієї ситуації своїм союзникам, 15 травня 1921 р. він відвідав табір для інтернованих українських воїнів у Щипйорні. Майор Юліуш Ульрих, який супроводжував Маршала, помітив величезну пригніченість і схвильованість Пілсудського. Запрошений до табірної світлиці, він звернувся до українських воїнів-емігрантів зі знаменними словами:

Вибачте мені, Панове, вибачте мені, це мало бути зовсім інакше.

Стабільної системи безпеки у Центрально-Східній Європі Юзефу Пілсудському також створити не вдалося. Польща, на відміну від України, здобула незалежність, яка тривала лише 20 років, тому що в 1939 р. країна зазнала узгодженого нападу нацистської Німеччини і комуністичного СРСР.

Сьогодні, через століття від тих подій, польські й українські історики мають дійти висновку щодо реального значення, особливо для українців, польсько-українського союзу 1920 року.

miał realne znaczenie dla dziejów obu narodów, a zwłaszcza dla Ukraińców?

Wydaje się, że to dzięki niemu w Moskwie zrozumiano, że Ukraińcy także pragną wybić się na niepodległość i w dążeniu do niej są w stanie złożyć ogromną daninę krwi na polu walki. Potrafią również przezwyciężyć, tak usilnie przez stulecia wpajany im przez carski reżim, stereotyp Polaka „jako odwiecznego gnębiciela ludu ukraińskiego i świętej wiary prawosławnej". Okazało się, że ukraińskie elity potrafią ten stereotyp nie tylko przezwyciężyć, ale odrzucić go jako całkowicie fałszywy, a w kreowanym przez carat wrogu dostrzec sojusznika i nawet zawrzeć z nim realne porozumienie. Pragmatyzm ten uosabiali zwłaszcza obaj przywódcy Naczelnik Państwa Józef Piłsudski i Ataman Główny Symon Petlura.

Sojusz polsko-ukraiński nie przyniósł wprawdzie wówczas niepodległości Ukrainie, ale czy bez tego sojuszu i bez tej walki o niepodległość w latach 1917–1921 Ukraińcy w ZSRR mieliby swoją republikę związkową? Dzięki niej w latach dwudziestych nastąpiło częściowe odrodzenie języka i kultury ukraińskiej. Zaszczepionego wówczas patriotyzmu nie zdołały złamać zarówno stalinowskie, jak i późniejsze sowieckie represje i w 1991 r. mogło odrodzić się niepodległe państwo ukraińskie. Polska, analogicznie jak w 1920 r., jako pierwsza uznała państwo ukraińskie. W ten sposób historia zatoczyła koło – to, o czym marzył Symon Petlura i wiele pokoleń ukraińskich patriotów, wspieranych przez wielu

Здається, досвід спільної боротьби двох народів проти більшовицької Росії доказав Москві, що українці готові піти на величезну саможертву на полі бою заради досягнення незалежності власної держави. І що можуть здолати стереотип поляка – «одвічного гнобителя українського народу і святої православної віри», який наполегливо впродовж століть створювався і насаджувався царським режимом. Виявилося, що українські еліти спроможні відкинути цей наскрізь фальшивий образ ворога і, розпізнавши в поляках союзника, досягти з ними реальних домовленостей. Цей прагматизм уособлювали, в першу чергу, обидва керманичі – Начальник Держави Юзеф Пілсудський і Головний отаман Симон Петлюра. Хоча польсько-український союз тоді не приніс Україні визволення, проте, безперечно, ставши частиною боротьби українців у 1917-1921 роках, змусив більшовиків, нехай декларативно, але рахуватися з інтересами волелюбного народу. В результаті цих поступок Україна, здобувши формальний статус союзної республіки, не розчинилась територіально в надрах Росії і спромоглась відродити рідну мову, культуру і національну самосвідомість. Подальші спроби окупаційного російського режиму знищити українську ідентичність терором, голодом та іншими репресивними заходами виявилися безсилими, і в 1991 р. знову постала самостійна Українська держава. Польща, як і в 1920 р., першою визнала державну незалежність України. Таким чином втілилася мрія Симона Петлюри і багатьох поколінь українських патріотів, яких щиро підтримували безліч свідо-

światłych Polaków z Marszałkiem Józefem Piłsudskim na czele – stało się faktem.

Prezentując w niniejszej publikacji teksty i fotografie, pragniemy przypomnieć tamte wydarzenia. Czynimy to zarówno z kronikarskiego obowiązku, jak i ku refleksji. Warto bowiem zastanowić się, czy ten niepisany wprawdzie, ale czynem zarysowany testament polityczny Józefa Piłsudskiego i Symona Petlury może mieć znaczenie dla teraźniejszych i przyszłych pokoleń Polaków i Ukraińców. Takiej wątpliwości nie miał, jeden z najwybitniejszych ukraińskich publicystów Iwan Kedryn-Rudnicki, który po śmierci Marszałka Polski opublikował na łamach „Biuletynu Polsko-Ukraińskiego" swój znakomity refleksyjny szkic pt. *O prawdę historyczną dla imienia J. Piłsudskiego*. Zakończył go bowiem aktualnymi nie tylko wówczas, ale i dziś słowami:

Z królewskimi honorami pogrzebano Józefa Piłsudskiego, pomniki mu obecnie wznoszą i kopiec na jego chwałę sypią. Czy nie najtrwalszym pomnikiem byłoby wcielenie w czyn Jego myśli, dotyczących dwóch wielkich narodów?!...

STANISŁAW STĘPIEŃ

мих поляків з Маршалом Юзефом Пілсудським на чолі.

Презентуючи у даній публікації тексти та фотографії, прагнемо привернути увагу сучасників до подій, які залишили глибокий слід у спільній історії обох народів. До цього нас зобов'язує не лише фаховий інтерес до літописання, але й потреба переосмислення цих сторінок історії. Необхідно осягнути значення для нинішніх і майбутніх поколінь неписаного, але вираженого вчинками, політичного заповіту Юзефа Пілсудського і Симона Петлюри. Один з найвидатніших українських публіцистів Іван Кедрин-Рудницький свої знамениті роздуми *Про історичну правду для імені Ю. Пілсудського*, опубліковані на шпальтах «Польсько-українського бюлетину», завершив актуальними донині словами:

З королівськими почестями поховано Юзефа Пілсудського, ставлять йому вже пам'ятники та Копець на його хвалу насипають. Та чи не найбільшим пам'ятником було би втілення в чин Його ідей щодо майбуття двох великих народів?!...

СТАНІСЛАВ СТЕМПЄНЬ

MARZYCIELE CZY REALIŚCI?

Najlepiej mieć przyjaciół blisko, a wrogów daleko...

(z mądrości ludowych)

МРІЙНИКИ ЧИ РЕАЛІСТИ?

Тримай друзів близько, а ворогів далеко...

(польська народна мудрість)

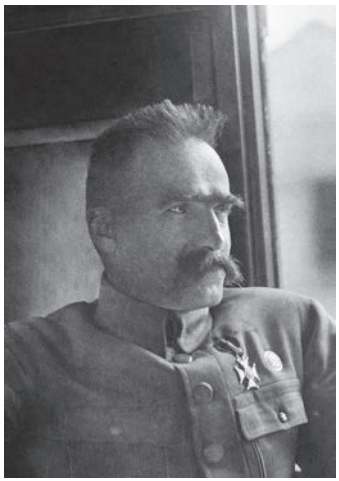

Józef Piłsudski. Lata 1919-1920.
Zbiory NAC

Юзеф Пілсудський. 1919-1920

Symon Petlura. Lata 1919-1920.
Zbiory PWIN

Симон Петлюра. 1919-1920 рр.

JÓZEF PIŁSUDSKI I SYMON PETLURA

Różniło ich wiele, ale jeszcze więcej łączyło:

1. sprawy państwowe i społeczne zawsze stawiali wyżej niż interesy i ambicje osobiste;
2. byli zdecydowanie przekonani, że tylko istnienie własnego państwa jest gwarancją wszechstronnego rozwoju narodu;
3. system republikański i parlamentarny uważali za najbardziej odpowiedni dla swych przyszłych państw;
4. rozwój armii narodowej był dla nich najważniejszą gwarancją niepodległości;
5. dążyli do wprowadzenia powszechnego systemu oświaty i rozwoju kultury narodowej;

ЮЗЕФ ПІЛСУДСЬКИЙ І СИМОН ПЕТЛЮРА

Розділяло їх багато справ, але ще більше їх єднало:

1. ставили державні та громадські справи понад власні інтереси та амбіції;
2. були переконані, що лише існування власної держави гарантує всебічний розвиток народу;
3. вважали республіканську форму правління та парламентаризм найбільш відповідними для своїх майбутніх держав;
4. визнавали створення і розвиток національної армії за найважливішу запоруку незалежності;
5. прагнули запровадити систему загальної освіти і розвитку національної культури;

6. gwarancję niepodległości swych państw upatrywali w bliskiej współpracy sąsiedzkiej Polski i Ukrainy;
7. stali na stanowisku zapewniania mniejszościom narodowym pełni praw obywatelskich oraz swobodnego rozwoju języka i kultury narodowej.

Ponadto:

1. od wczesnej młodości aktywnie angażowali się w poznanie dziejów i kultury swych narodów;
2. za działalność niepodległościową byli prześladowani przez reżim carski;
3. nie mogąc ze względów politycznych ukończyć studiów, aktywnie uzupełniali wiedzę samokształceniem;
4. wykazywali się dużym talentem wojskowym, pełnili najwyższe funkcje w swych armiach, doświadczenie w tej dziedzinie zdobywali samodzielnie;
5. obaj byli wybitnymi publicystami i mówcami.

I wreszcie:

byli tak charyzmatycznymi politykami, że od ich nazwisk utworzono nazwy obozów politycznych jednoznacznie utożsamianych z niepodległością obu krajów. Terminy: „piłsudczycy" i „petlurowcy" nie tylko miały znaczenie w przeszłości, ale do dziś są synonimami patriotyzmu i niepodległości, tak w Polsce, jak i na Ukrainie.

Kim więc byli obaj wspomniani Mężowie Stanu?

6. вбачали в польсько-українському добросусідстві і тісній співпраці гарантію незалежності обох держав;
7. наполягали на забезпеченні національних меншин повнотою громадянських і політичних прав й вільного розвитку їх мов і культур.

А також:

1. з юних років ґрунтовно вивчали рідну історію та культуру;
2. зазнали переслідувань як борці за визволення своїх народів від гніту царської Росії;
3. активно займалися самоосвітою, будучи виключеними з навчальних закладів з політичних причин;
4. попри відсутність військової освіти, створили й очолили національні армії, проявивши видатні якості полководців;
5. були обдарованими публіцистами й ораторами.

І врешті:

харизма цих національних лідерів була настільки потужною, що спричинилася до появи відповідних назв політичних таборів. Відтоді й донині у Польщі та Україні терміни «пілсудчик» та «петлюрівець» символізують відданість ідеалам патріотизму і готовність до боротьби за незалежність своєї Батьківщини.

Ким, отже, були обидва згадані Державні Мужі?

Józef Piłsudski – drzeworyt autorstwa ukraińskiego artysty emigranta Wasyla Masiutyna. Kopia w zbiorach S. Stępnia

Юзеф Пілсудський — дереворит українського художника-емігранта Василя Масютина

Symon Petlura – grafika autorstwa ukraińskiego artysty emigranta Wasyla Masiutyna. Kopia w zbiorach S. Stępnia / PWIN

Симон Петлюра – графіка українського художника-емігранта Василя Масютина

Herb Polski w latach 1919-1927

Герб Польщі у 1919-1927 роках

Herb Ukrainy, oficjalnie przyjęty przez Ukraińską Centralną Radę w 1918 r.

Герб України, офіційно прийнятий Українською Центральною Радою у 1918 р.

Sojusz polsko-ukraiński 1920 r. na mapie Europy Środkowo-Wschodniej

Польсько-українська угода 1920 р. на карті Центрально-Східної Європи

JÓZEF KLEMENS PIŁSUDSKI

współtwórca polskiej niepodległości, przywódca odrodzonego państwa, organizator i zwierzchnik polskich sił zbrojnych

Być zwyciężonym i nie ulec to zwycięstwo,
zwyciężyć i spocząć na laurach — to klęska.

motto życiowe Józefa Piłsudskiego

ЮЗЕФ КЛЕМЕНС ПІЛСУДСЬКИЙ

співтворець польської незалежності, лідер відродженої держави, організатор та керівник збройних сил Польщі

Виграти і спочивати на лаврах – це поразка,
Бути переможеним і не піддатися – це, власне, звитяга!

життєвий девіз Юзефа Пілсудського

Józef Piłsudski z małymi córkami – Wandą i Jadwigą. Zbiory NAC
Юзеф Пілсудський зі своїми маленькими доньками – Вандою та Ядвігою

Józef Piłsudski urodził się 5 grudnia 1867 r. w Zułowie na Wileńszczyźnie. Po ukończeniu gimnazjum w Wilnie podjął w 1885 r. studia medyczne na uniwersytecie w Charkowie, gdzie aktywnie zaangażował się w działalność antycarską, za co był dwukrotnie ukarany kilkudniowym aresztem. Tam też po raz pierwszy zetknął się z ludnością ukraińską. W 1887 r. po ukończeniu pierwszego roku studiów oskarżony o udział w zamachu na życie cara Aleksandra III został skazany na pięcioletnie zesłanie na Syberię. Po powrocie do Wilna związał się z Polską Partią Socjalistyczną, stając się wkrótce jednym z jej liderów. Od 1892 r. był redaktorem naczelnym drukowanego nielegal-

Юзеф (Йосиф) Пілсудський народився 5 грудня 1867 року в с. Зулов Віленського краю. Після закінчення гімназії у Вільні вступив на медичний факультет Харківського університету, де відбулися його перші знайомства з українцями. За активну участь у студентських виступах проти царського режиму двічі по кілька діб перебував під арештом. Після закінчення першого курсу у 1887 р. був обвинувачений в підготовці замаху на царя Александра III і засуджений до п'яти років заслання до Сибіру. Відбувши покарання і повернувшись до Вільна, став функціонером, а згодом одним з лідерів Польської соціалістичної партії (ППС). З 1892 р. очолював редакцію газети «Роботнік» (Robotnik) – органу ППС, що не-

Stacja kolejowa w Zułowie. Miejsce urodzenia Józefa Piłsudskiego. Zbiory NAC

Залізнична станція в Зулові. Місце народження Юзефа Пілсудського

Józef Piłsudski w towarzystwie żony Aleksandry, córek Wandy i Jadwigi oraz adiutanta por. Michała Galińskiego, przed głównym wejściem do dworku w Sulejówku. Zbiory NAC

Юзеф Пілсудський у супроводі дружини Александри, доньок Ванди і Ядвіги та ад'ютанта поручника Міхала Галіньського перед головним входом до садиби в Сулеювку

Józef Piłsudski, początek lat dwudziestych. Zbiory NAC

Юзеф Пілсудський, початок 1920-х рр.

nie w Łodzi organu prasowego PPS „Robotnik". Po wykryciu drukarni został w 1900 r. aresztowany, ale rok później udało mu się zbiec z więzienia i osiąść w Galicji. Pragnąc aktywnie walczyć z carskim zaborcą w 1904 r. założył Organizację Bojową PPS. Po wybuchu wojny rosyjsko-japońskiej z ramienia PPS wyjechał do Tokio, gdzie starał się zaoferować Japończykom usługi wywiadowcze i ewentualne wywołanie powstania na tyłach wojsk rosyjskich. Po powrocie aktywnie włączył się w działania rewolucyjne w Rosji w 1905 r. Po rozłamie w partii w 1906 r. stanął na czele PPS – Frakcji Rewolucyjnej, stawiającej sobie za główny cel walkę o niepodległość. Zagrożony aresztowaniem ponownie uciekł do Galicji. Zamieszkał w Krakowie, ale często bywał we Lwowie, obserwując rozwój ukraińskiego życia kulturalnego i politycznego. Uważał, że Polacy i Ukraińcy winni wspólnie wystąpić przeciwko Rosji. W 1908 r. powołał do życia Związek Walki Czynnej, a w 1912 r. Związek Strzelecki, którego został komendantem głównym.

Po wybuchu I wojny światowej Józef Piłsudski z członków Związku Strzeleckiego i Polskich Drużyn Strzeleckich utworzył Pierwszą Kompanię Kadrową, która 6 sierpnia 1914 r. wymaszerowała z Krakowa, przekraczając granicę austriacko-rosyjską z zamiarem wzniecenia w Królestwie Polskim antyrosyjskiego powstania. Wbrew nadziejom Piłsudskiego powstanie nie wybuchło, a dowództwo austriacko-węgierskie zarządziło likwidację oddziałów strzeleckich. Sytuację uratowało utworzenie

легально друкувався у м. Лодзь. Після викриття друкарні у 1900 р. був заарештований і ув'язнений. Через рік завдяки вдало організованій втечі й таємному переходу державного кордону опинився на території Австро-Угорщини. Замешкавши в Галичині, зайнявся розбудовою структур ППС, у 1904 р. заснував націлену на невідкладну збройну боротьбу з російським поневоленням Бойову організацію ППС. На початку російсько-японської війни, маючи повноваження від ППС, вирушив до Токіо, щоб налагодити співпрацю з японською розвідкою задля підготовки повстання в тилу російської армії. Повернувшись до Європи, під час революції 1905 р. займався організацією бойових і диверсійних акцій, спрямованих проти російської адміністрації, військ і поліції, на поневолених польських землях. У 1906 р., після розколу партії, що стався на ґрунті програмних суперечностей, очолив радикальну гілку ППС – Революційну фракцію. В період пореволюційної реакції замешкав у Кракові, часто виїжджав до Львова, спостерігав за розвитком тамтешнього українського культурного та політичного життя. Вважав, що поляки та українці повинні об'єднатися у боротьбі проти Росії. У 1908 р. заснував таємну військову організацію «Союз активної боротьби», а в 1912 р. – парамілітарну організацію «Стрілецький союз», очоливши його в статусі головного коменданта.

Після вибуху Першої світової війни створив із членів «Стрілецького союзу» та «Польських стрілецьких дружин» «Першу кадрову роту» – добровольчий піхотний підрозділ, який, виступивши з Кракова 6 серпня 1914 р., подолав австрійсько-російський кордон з наміром під-

Józef Piłsudski podczas defilady z okazji Święta Niepodległości, 11 listopada 1926 r. Zbiory NAC
Юзеф Пілсудський під час параду з нагоди Дня Незалежності 11 листопада 1926 р.

przez polskich polityków galicyjskich Naczelnego Komitetu Narodowego, który objął patronatem utworzone przy boku armii austriackiej ochotnicze Legiony Polskie. Paramilitarne formacje zorganizowane przez Piłsudskiego weszły w ich skład, a on objął dowództwo I Brygady Legionów. Była to formacja najwaleczniejsza, a Piłsudski wykazał duży talent wojskowy, dowodząc we wszystkich bitwach legionistów od sierpnia 1914 do lipca 1916 r. Za zwycięski manewr w bitwie pod Uliną Małą został mianowany brygadierem i odznaczony austro-węgierskim Orderem Korony Żelaznej.

Dążąc do odegrania jak największej samodzielnej roli i uniezależniania się od państw centralnych, doprowadził w 1914 r. do utworzenia konspiracyjnej Polskiej Organizacji Wojskowej i stanął na jej czele. Wbrew przekonaniu wielu czołowych polskich polityków przewidywał klęskę Niemiec i Austro-Węgier, dlatego też, mimo proklamowania przez nich 5 listopada 1916 r. powstania Królestwa Polskiego, rozkazał podległym żołnierzom, aby nie składali przysięgi na wierność sojuszniczą wojskom niemieckim i austro-węgierskim, doprowadzając do tzw. kryzysu przysięgowego. Został za to 22 lipca 1917 r. aresztowany przez Niemców i do końca I wojny światowej internowany w twierdzy magdeburskiej. Uwolniony został dopiero, gdy klęska Niemiec była już przesądzona.

10 listopada 1918 r. uroczyście witany przybył Piłsudski do Warszawy, przejmując w następnych dniach od Rady Regencyjnej władzę wojняти у Польському Королівстві антиросійське повстання. Однак, внаслідок невдачі цієї акції, австро-угорське командування ініціювало розпуск польських воєнізованих формувань. Вихід з важкої ситуації було знайдено завдяки включенню польських легіонів до складу австро-угорської армії і підтримці їх Головним Національним Комітетом, що об'єднував впливових польських політиків Галичини. Відтак Пілсудський став командиром 1-ї бригади Польських легіонів, яка доблесно протистояла російським військам на Східному фронті. За проявлений військовий талант у боях, які тривали впродовж серпня 1914 р. – липня 1916 р., й особливо за переможний маневр поблизу Малого Уліна він був удостоєний військового звання бригадир і нагороджений австро-угорським орденом Залізної Корони.

Водночас, на відміну від багатьох провідних польських політиків, Пілсудський передбачав поразку Центральних держав у Першій світовій війні й, прагнучи самостійності і незалежності Польщі, у 1914 р. створив і очолив таємну «Польську військову організацію» (ПОВ). Попри проголошення 5 листопада 1916 р. монархами Німеччини і Австро-Угорщини відновлення Польського Королівства, заборонив підлеглим солдатам присягати на вірність союзникам, що викликало т. зв. кризу присяги. У зв'язку з цим, 22 липня 1917 р. був заарештований німцями і до кінця Першої світової війни інтернований в Магдебурзькій фортеці. Вийшов на волю тоді, коли поразка Німеччини стала очевидною.

10 листопада 1918 р. з почестями був зустрінутий у Варшаві. Перейнявши від Ради Регентства повно-

skową i cywilną. Nawiązując do tradycji Powstania Kościuszkowskiego, przyjął tytuł Naczelnika Państwa. Stał na stanowisku, że odrodzona Polska winna być demokratyczną republiką parlamentarną. Jedną z pierwszych jego decyzji było ogłoszenie powszechnych wyborów do Sejmu Ustawodawczego. Wydał dekret przyznający prawa wyborcze kobietom. Wprowadził ośmiogodzinny dzień pracy. Od 19 marca 1920 r. jako Naczelny Wódz nosił najwyższy stopień w armii – Marszałka Polski. Będąc zwolennikiem jagiellońskiej koncepcji federacyjnej, dążył do utworzenia na Wschodzie niezależnych, sprzymierzonych z Polską, państw. 21 kwietnia 1920 r. doprowadził do sojuszu z odradzającym się w Kijowie państwem ukraińskim.

Wobec zagrożenia bolszewickiego stanął na czele Rady Obrony Państwa i jako naczelny wódz w sierpniu 1920 r. doprowadził od pokonania Rosji sowieckiej, przez co uratował nie tylko niepodległość Polski, ale także suwerenność i system demokratyczny innych państw europejskich. Urząd Naczelnika Państwa pełnił do wyboru, na mocy Konstytucji z 1921 r., prezydenta Rzeczypospolitej. Następnie usunął się z życia publicznego, osiadając w 1923 r. w podwarszawskim Sulejówku, nie przestawał być wielkim autorytetem dla dawnego obozu legionowego. Wobec anarchizacji życia politycznego w Polsce w maju 1926 r. przy pomocy zamachu stanu powrócił do czynnego życia państwowego. Nie przyjął jednak, mimo wyboru przez Zgromadzenie Narodowe, urzędu prezydenta RP. Pełnił natomiast do końca życia stanowisko ministra

ту військової і цивільної влади, на підставі власного декрету поклав на себе, відповідно до традицій періоду повстання Костюшка, обов'язки Тимчасового Начальника Держави. З метою утвердження у відродженій Польщі демократії і парламентського республіканського ладу оголосив про проведення загальних виборів до Законодавчого Сейму, видав декрет про надання виборчого права жінкам, запровадив 8-годинний робочий день. Як Верховний Головнокомандувач, з 19 березня 1920 року носив найвище військове звання – Маршала Польщі. Будучи прихильником концепції Ягеллонської федерації, прагнув до появи на східних кордонах Другої Речіпосполитої незалежних союзницьких держав. 21 квітня 1920 р. уклав союз з Українською Народною Республікою.

Перед лицем більшовицької загрози очолив Державну раду оборони і, як головнокомандувач, у серпні 1920 р. завдав поразки більшовицькій Росії, що не лише врятувало незалежність Польщі, але й суверенітет та демократичну систему інших європейських країн. Згідно із Конституцією 1921 р., до виборів президента республіки обіймав посаду Начальника держави. Попри те, що у 1923 р. відійшов від політики й приватно замешкав у Сулеювку під Варшавою, продовжував користатися всенародним визнанням, пошаною і надзвичайно високим авторитететом, особливо в середовищі колишніх легіонерів. Вважаючи, що над політичним життям Польщі нависла загроза анархії, Пілсудський повернувся до влади в результаті державного перевороту, що відбувся у травні 1926 р. Тоді ж був обраний Національними Зборами Польщі президентом Другої Речіпосполитої,

spraw wojskowych, dwukrotnie objął urząd premiera (1926–1928 i 1930), a przede wszystkim sprawował funkcję Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych. Przewodniczył także Kapitule Orderu Virtuti Militari, którego był trzykrotnym kawalerem (I, II i V klasy).

Zmarł po ciężkiej chorobie 12 V 1935 r. Został pochowany w Krakowie na Wawelu.

Dla Polaków pozostał symbolem niezłomnej walki o niepodległość Ojczyzny i poświecenia dla niej w czasie pokoju.

однак відмовився зайняти цей пост. Натомість двічі обіймав посаду прем'єр-міністра (1926–1928 та 1930 рр.), міністра військових справ, виконував обов'язки генерального інспектора збройних сил, а також очолював капітулу ордена Віртуті Мілітарі в статусі триразового кавалера цієї найвищої військової нагороди Польщі (I, II та V класу).

Помер після тяжкої хвороби 12 травня 1935 р. Похований у Кракові на Вавелі.

Для поляків Юзеф Пілсудський був і залишається донині символом непохитної боротьби за незалежність і самовідданої праці на благо Вітчизни.

Greckokatolicki ordynariusz przemyski, błogosławiony bp Jozafat Kocyłowski, w otoczeniu duchowieństwa na pogrzebie Marszałka Józefa Piłsudskiego w Krakowie 18 maja 1935 r., w drodze na Wawel. Zbiory A. Szczupaka / PWIN

Греко-католицький ординарій Перемишля, блаженний єпископ Йосафат Коциловський серед духовенства на похоронах Маршала Юзефа Пілсудського у Кракові 18 травня 1935 року.

Pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego w Rzeszowie. Wykonany wg projektu artysty W. Dudka. Odsłonięty w 2019 r. Fot. J. Magdoń

Пам'ятник Юзефові Пілсудському у Ряшеві (Польща). Автор проекту — В. Дудка. Урочисте відкриття відбулося у 2019 р.

SYMON PETLURA

współtwórca ukraińskiej niepodległości, przewodniczący kolegialnej głowy państwa, organizator i zwierzchnik ukraińskich sił zbrojnych

Program budowy państwowości ukraińskiej wymaga wielkiej liczby świadomych, inteligentnych i zdolnych do pracy budowniczych!

Symon Petlura – *Wskazówki dla przyszłych pokoleń,* 1920 r.

СИМОН ПЕТЛЮРА

співтворець незалежності України, голова найвищих органів державної влади, організатор українських збройних сил

Програма побудови української державности вимагає великого числа свідомих, інтелігентних і здібних до праці будівничих!

Симон Петлюра – *Вскazівки для майбутніх поколінь, 1920 р.*

Olga i Symon Petlurowie, ok. 1918 r. Zbiory Studia Viatel
Ольга та Симон Петлюри, близько 1918 р.

Symon Petlura urodził się 10 maja 1879 r. w Połtawie w rodzinie mieszczańskiej o tradycjach kozackich. Za działalność patriotyczną został w 1901 r. usunięty z klasy maturalnej tamtejszego seminarium duchownego. Próbował dostać się na studia, ale uniemożliwił mu to wydany przez władze carskie „wilczy bilet". Związał się z nielegalnym ukraińskim ruchem socjalistycznym – Ukraińską Radykalną Partią (UPR). Nie mogąc podjąć pracy, wyjechał na Kubań, gdzie początkowo uczył w szkole miejskiej w Jekatarynodarze (od 1920 r. Krasnodar), a następnie zbierał materiały do dziejów oddziałów wojskowych kozaków kubańskich, współpracując w tym względzie

Симон Петлюра народився 10 травня 1879 р. у Полтаві в міщанській родині з давнім козацьким корінням, був вихований у традиційному українському дусі. В 1900 р., під час навчання в місцевій духовній семінарії вступив до щойно створеної в підпіллі Революційної української партії (РУП). За участь в проукраїнських політичних акціях у 1901 р. був вигнаний із випускного курсу семінарії із забороною продовження навчання у вищих навчальних закладах Російської імперії. Налагодив зв'язки з нелегальним українським соціалістичним рухом – Українською радикальною партією (УРП). Уникаючи переслідувань, подався на Кубань, де, неприпиняючи політичної й журналістської діяльності, працював

Olga Petlura z córką Łesią (Łarysą). Początek lat 20. XX w. Zbiory PWIN

Ольга Петлюра з донькою Лесею (Ларисою). Початок 1920-х рр.

Stepan (Stefan) Skrypnyk siostrzeniec Symona Petlury (syn jego siostry Marianny), fotografia z 1920 r. W okresie międzywojennym był posłem na Sejm RP oraz wiceprezydentem Równego. Po owdowieniu przyjął święcenia kapłańskie, po II wojnie światowej został na emigracji patriarchą Kijowa i całej Rusi pod imieniem Mścisław I. 11 XII 1991 r. został odznaczony przez Prezydenta RP „Krzyżem za Udział w Wojnie 1918-1921". Zbiory Centralnego Państwowego Archiwum Wyższych Organów Władzy i Rządu Ukrainy w Kijowie (CDAWOW)

Степан Скрипник небіж Симона Петлюри (син сестри Маріанни). Фотографія 1920 р. У міжвоєнний період депутат польського парламенту, віце-президент міста Рівне, а коли овдовів — священнослужитель, а потім патріарх Київський і всієї Русі під ім'ям Мстислав I. 11 грудня 1991 р. Президент Республіки Польща нагородив його хрестом „За участь у війні 1918-1921 рр."

z wybitnym historykiem Fedirem Szczerbiną. Nie zaprzestał także działalności antycarskiej, za co w grudniu 1903 r. został aresztowany. Udało mu się jednak zbiec i ukryć w Kijowie, gdzie poświęcał się działalności partyjnej i publicystycznej. W 1904 r. władze carskie wydały za nim list gończy. Jesienią tegoż roku uciekł do Galicji i ponad rok przebywał we Lwowie. Współredagował tam wydawane przez UPR czasopisma „Praca" (Праця) i „Włościanin" (Селянин). We Lwowie poznał funkcjonujący w Austrii system prawno-demokratyczny, wstąpił do działającego tam ukraińskiego Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki. Uczęszczał na różne kursy i wykłady. Nawiązał kontakty z polskimi i ukraińskimi socjalistami. Osobiście zetknął się z wybitnym ukraińskim pisarzem Iwanem Franką oraz ówczesnym profesorem Uniwersytetu Lwowskiego Mychajłem Hruszewskim. Po wybuchu rewolucji 1905 r. w Rosji, korzystając z odwilży politycznej, powrócił do imperium carskiego. Wykazując duży talent pisarski zaczął zarabiać na życie pracą dziennikarską, redagując z ramienia Ukraińskiej Socjal-Demokratycznej Partii Robotniczej jej organy prasowe. Najpierw w Petersburgu czasopismo „Wolna Ukraina", następnie w Kijowie gazety „Rada" (Рада) i „Słowo" (Слово), i wreszcie w Moskwie rosyjskojęzyczny miesięcznik „Ukraińskie Życie" (Украинская жызнь). Do współpracy z tymi periodykami wciągnął wielu ukraińskich, rosyjskich, polskich i żydowskich intelektualistów i polityków. W Moskwie zawarł wówczas związek małżeński z pochodzącą z Pryłuk na Połtawszczyźnie

учителем початкової школи. Згодом працював в археографічній експедиції з дослідження історії кубанських козаків під керівництвом видатного ученого Федора Щербини, однак був вистежений поліцією і заарештований у грудні 1903 р. Вийшовши із в'язниці під заставу, потай відбув до Києва й перед загрозою чергового арешту восени 1904 р. нелегально залишив територію Російської імперії. Прибувши до Львова, опинився в гущі громадського, культурного й інтелектуального життя Галичини. Ознайомився з політичною і правовою системою Австро-Угорщини, налагодив контакти з польськими і українськими діячами соціалістичного руху, видатним письменником Іваном Франком, професором Львівського університету Михайлом Грушевським й багатьма іншими представниками науки, культури й мистецтва, вступив до Українського наукового товариства ім. Шевченка, відвідував різні курси і лекції. Займався журналістською і публіцистичною діяльністю – співредагував часописи УРП «Праця» і «Селянин», співпрацював з «Літературно-науковим вісником», «Записками НТШ» та іншими українськими виданнями. Повернувся в Російську імперію після політичної амністії, оголошеної в результаті революції 1905 р., й зосередився на журналістській роботі. Мешкаючи в Санкт-Петербурзі, Києві, Москві редагував друковані органи Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) «Вільна Україна», «Рада», «Слово», щомісячник української громади в Росії «Украинская жизнь». Згуртував навколо цих видань широкі кола українських, російських, польських і єврейських інтелектуа-

nauczycielką Olgą Bilską i wkrótce urodziła mu się córka Łesia.

Wybuch I wojny światowej zastał go w Moskwie. Początkowo wypowiedział się po stronie Rosji, angażując się w działalność pracującego na rzecz frontu Związku Ziemstw i Miast. Z jego ramienia wyjechał na front północno-zachodni, do Mińska. Po rewolucji lutowej i powstaniu w Kijowie Ukraińskiej Centralnej Rady (UCR) uczestniczył w organizowanych zjazdach żołnierskich. Objął wówczas funkcję sekretarza ds. wojskowych w powstałym quasi rządzie – Generalnym Sekretariacie. Po ogłoszeniu przez UCR III Uniwersału (20 listopada 1917 r.) proklamującego powstanie państwa – Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL) – przystąpił do tworzenia armii ukraińskiej, nie zważając w tym względzie na duże opory ze strony przewodniczącego Sekretariatu Wołodymyra Wynnyczenki, zwolennika porozumienia z bolszewikami. Pod koniec 1917 r., wobec niekończących się sporów w UCR, podał się do dymisji i udał się na Ukrainę Słobodzką, gdzie rozpoczął organizację ukraińskich oddziałów ochotniczych. Po objęciu rządów przez hetmana Pawła Skoropadskiego został uwięziony. Po wyjściu na wolność 12 listopada 1918 r. wraz z innymi działaczami opozycyjnymi doprowadził do obalenia hetmana i reaktywowania URL. Został wówczas wybrany do kolegialnej głowy państwa – Dyrektoriatu – i objął stanowisko Atamana Głównego ukraińskich sił zbrojnych. W ciężkich walkach z bolszewikami i wojskami gen. Antona Denikina wykazał duży talent dowódczy. W kwietniu

лів і політиків. В цей час відбулися зміни в його особистому житті – створив сім'ю з Ольгою Більською, учителькою з Прилук на Полтавщині, і став батьком доньки Лесі.

На початку Першої світової війни Петлюра, перебуваючи у Москві, став на бік Російської держави, сподіваючись на позитивне вирішення нею «українського питання». Добровільно вступивши на службу до Всеросійського союзу земств, який допомагав армії, пораненим і біженцям, замешкав з родиною у Мінську задля тіснішої координації благодійних заходів зі штабом Північно-Західного фронту. Після Лютневої революції ініціював скликання і був учасником українських військових з'їздів у Мінську і Києві, згодом увійшов до складу Української Центральної Ради (УЦР) й сформованого квазіуряду – Генерального секретаріату в статусі генерального секретаря з військових справ. З проголошенням Української Народної Республіки (УНР) Третім універсалом УЦР від 20 листопада 1917 р. зайнявся створенням української армії, незважаючи на протидію з боку голови Генерального секретаріату Володимира Винниченка, який схилявся до угоди з більшовиками. Керував придушенням більшовицьких заколотів у Києві в листопаді–грудні 1917 р. і січні 1918 р. У кінці 1917 р. подав у відставку внаслідок суперечностей між членами УЦР. На Слобожанщині розпочав формування загонів українських добровольців. Однак зі встановленням влади гетьмана Павла Скоропадського був підданий арешту й перебував за ґратами до 12 грудня 1918 р. Спільно з іншими опозиційними діячами спричинився до повалення Гетьманату і відновлення

Połtawa na przełomie XIX i XX wieku. Miejsce urodzenia Symona Petlury. Zbiory S. Stępnia

Полтава на рубежі 19-20 ст. Місце народження Симона Петлюри

Powitanie Symona Petlury przez delegację żydowską z Torą na dworcu kolejowym w Proskurowie w 2 poł. lipca 1919 r. Zbiory CDAWOW

Вітання Симона Петлюри єврейською делегацією із Торою на залізничному вокзалі у Проскурові в другій половині липня 1919 року

Ppłk Aleksander Petlura – brat Symona. W latach 1928-1939 oficer kontraktowy Wojska Polskiego. Zbiory S. Stępnia

Підполковник Олександр Петлюра — брат Симона. У 1928-1939 роках, офіцер Польської армії

1920 r. doprowadził do zawarcia w Warszawie umowy politycznej i konwencji wojskowej z Polską, a następnie wspólnej wyprawy przeciwko bolszewikom. Za zawarcie umowy polsko-ukraińskiej spotkał się z surową krytyką wielu swych współziomków, a zwłaszcza Ukraińców galicyjskich, którzy nie mogli mu darować, że zgodził się na pozostawienie w granicach państwa polskiego części ukraińskiego terytorium. Petlura był jednak politycznym realistą. Zgodził się na oddanie ziem, których i tak już od dłuższego czasu nie posiadał, gdyż w połowie 1919 r. zajęły je wojska polskie, a ponadto w znacznym procencie były one zamieszkałe przez Polaków. Dobrze wiedział też, że w ówczesnych warunkach Ukraińcy prócz Polski na żaden inny sojusz liczyć nie mogą.

Wojska ukraińskie pod wodzą Atamana Symona Petlury dochowały wierności sojuszniczej Polsce nawet w obliczu zagrożenia Warszawy przez sowiecką Armię Czerwoną. Petlura po klęsce ukraińskich walk niepodległościowych osiadł w Polsce, rezydując wraz rządem w Tarnowie. Zorganizował tam emigracyjne struktury państwa ukraińskiego. Po wejściu w życie traktatu ryskiego, pod zmienionym nazwiskiem mieszkał przez pewien czas z żoną Olgą i córką Łesią w Warszawie, korzystając z pomocy polskich przyjaciół, głównie byłego ministra w rządzie URL, późniejszego wojewody wołyńskiego, Henryka Józewskiego. Po wycofaniu się Marszałka Piłsudskiego z życia politycznego oraz z powodu ciągłych, nasilających się żądaniach władz sowieckich wydania go Moskwie, nie chcąc

УНР. Увійшов до колегіального органу керівництва державою – Директорії, де обійняв посаду Головного отамана. Під час війни з більшовиками і військами генерала Денікіна виявив непересічний талант полководця. У квітні 1920 р., за вкрай несприятливих міжнародних і внутрішніх обставин й втрати контролю над територією України, пішов на підписання у Варшаві союзного договору з Пілсудським, що передбачав визнання Польщею української державності й спільну боротьбу з більшовицькою Росією. Однак до визначеної цією угодою лінії кордону між УНР і Польщею негативно поставилась значна частина активної української, особливо галицької спільноти, через що Петлюра потрапив під нищівну критику співвітчизників.

Під час більшовицько-польської війни 1920 р. українці під проводом Головного отамана, зберігаючи союзницьку вірність, разом з поляками відбивали наступ Червоної армії на Варшаву. Однак поразка УНР у боротьбі з більшовиками призвела до вимушеної еміграції Петлюри і тисяч його соратників. Осівши ненадовго у польському місті Тарнові, він організував еміграційні структури Української держави, а після підписання Ризького миру 1921 р. негласно й під вигаданими прізвищами переселився з родиною до Варшави, де користався підтримкою давніх польських друзів і колег, зокрема, екс-міністра уряду УНР Генрика Юзевського, який згодом очолив Волинське воєводство. Невдовзі, внаслідок зміни політичної кон'юнктури після відходу Маршала Пілсудського від влади й посилення тиску Москви на польський уряд з приводу особи

Pomnik hetmana Bohdana Chmielnickiego, w tle Sobór Sofijski. Fot. S. Stępień

Пам'ятник гетьману Богдану Хмельницькому, на задньому плані Софійський собор (фото: С. Стемпєнь).

III Ukraiński Zjazd Wojskowy w Kijowie, koniec października 1917 r. W środku stoją z lewej strony: Symon Petlura, obok prof. Mychajło Hruszewski, a między nimi Wołodymyr Wynnyczenko (fot. Hubaczewski). Zbiory S. Stępnia

3-й Український військовий конгрес у Києві, кінець жовтня 1917 р. У центрі стоїть ліворуч: Симон Петлюра, поруч: проф. Михайло Грушевський та Володимир Винниченко (фото: Губачевський)

stwarzać problemów dyplomatycznych Polsce zdecydował się Petlura wyjechać do Paryża, gdzie już wcześniej ewakuowała się część rządu URL. 31 grudnia 1923 r. opuścił Warszawę i przez Wiedeń udał się do Budapesztu, gdzie wciąż istniała misja dyplomatyczna URL. Na Węgrzech przebywał do 24 maja 1924 r., a następnie przez Genewę dotarł do Paryża. W stolicy Francji starał się skupić wokół siebie ukraińskie środowisko emigracyjne oraz rozwijać akcję na rzecz propagowania niepodległości Ukrainy. W tym celu w październiku 1925 r. powołał rządowy organ prasowy pt. „Tryzub" (Тризуб). Po zamachu majowym w 1926 r. i powrocie do władzy Józefa Piłsudskiego wywiad sowiecki z niepokojem obserwował próby piłsudczyków ponownego nawiązania sojuszniczych kontaktów z ukraińską emigracją petlurowską. Być może to przyśpieszyło zamach na życie Symona Petlury. Zginął na paryskim bruku 25 maja 1926 r. z rąk zamachowca Szaloma Schwartzbarda, który później czyn swój oficjalnie motywował chęcią zemsty za pogromy ludności żydowskiej na Ukrainie, do których miał jego zdaniem dopuszczać Ataman Główny. Mimo iż na procesie dowiedziono, że Petlura nigdy nie był antysemitą i na pogromy takie nie pozwalał, to jednak w atmosferze wytworzonej zarówno przez intelektualistów sowieckich, jak i przedstawicieli białej rosyjskiej emigracji zabójca został uniewinniony.

Historia wyniosła Symona Petlurę do najwyższej godności państwowej, choć przecież jego życiorys był jakże typowy dla wielu ówczesnych polskich i ukraińskich inteligentów i działaczy

Петлюри, він був змушений залишити Польщу. 31 грудня 1923 р. з Варшави вирушив через Відень до Будапешту, де продовжувала функціонувати дипломатична місія УНР. Пробувши в Угорщині до 24 травня 1924 р., через Женеву дістався до Парижа. У столиці Франції намагався консолідувати українське еміграційне середовище й ширити ідеї незалежності України. З цією метою у жовтні 1925 р. заснував друкований орган під назвою «Тризуб». Повернення Пілсудського до влади в 1926 р. й спроби «пілсудчиків» відновити співпрацю з петлюрівською еміграцією, вірогідно, прискорили здійснення давнього наміру Москви з убивства Петлюри. 25 травня 1926 р. на паризькій вулиці проти лідера української еміграції було доконано терористичний акт рукою Самуїла Шварцбарда, який начебто мстився за погроми єврейського населення в Україні, винуватцем яких вважав Головного отамана УНР. Попри те, що під час судового процесу було з'ясовано, що Петлюра не був антисемітом, осуджував погроми й карав їх призвідників, роздмухані спільними зусиллями більшовицької агентури, проросійськи налаштованих інтелектуалів і «білої» еміграції антипетлюрівські інсинуації взяли гору, й убивцю було виправдано.

Історія поставила Симона Петлюру на найвищий державний щабель, хоча його походження і початок життєвого шляху були типовими для сучасних йому інтелігентів і політичних діячів. Він еволюціонував від юнацького бунтарства, схильності до пацифізму, захоплення ідеалами соціалізму, щоб врешті дозріти до державницької ідеї. Присвятив їй усе своє життя, часто наражаючись

politycznych. Dojrzewał stopniowo, począwszy od młodzieńczego buntu, skłonności do pacyfizmu, zachłyśnięcia się ideałami socjalizmu, by wreszcie dojrzeć do idei państwowej. Dla tej idei poświecił całe swoje życie, niejednokrotnie spotykając się z krytyką wielu ukraińskich polityków. Z obranej drogi nie ustąpił, nawet w obliczu klęsk i niepowodzeń, bo tak jak Józef Piłsudski wierzył, że „być zwyciężonym, a nie ulec to jednak jest zwycięstwo".

на критику, нерозуміння й спротив. З обраного шляху не зійшов, попри поразки і невдачі, бо так само, як і Юзеф Пілсудський, був переконаний, що «бути переможеним, але не піддатися, це є справжня звитяга».

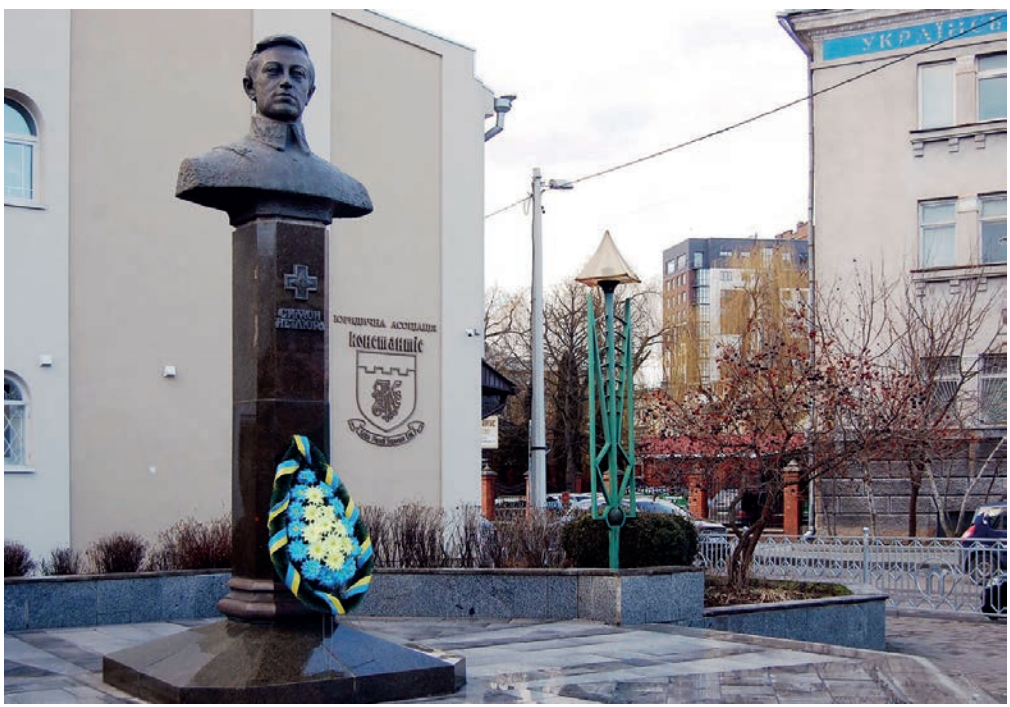

Pierwszy na Ukrainie pomnik Symona Petlury. Odsłonięty w 2001 r. Wykonany wg projektu artystów-rzeźbiarzy W. Szoludki, W. Stasiuka i P. Podolcia oraz architekta T. Melnyczuka. Fot. S. Stępień

Перший в Україні пам'ятник Симона Петлюри. Урочисте відкриття відбулося у 2001 р. Авторами проекту є скульптори В. Шолудько, В. Стасюк, П. Подолець і архітектор Т. Мельничук. Фото С. Стемпєня

PIERWSZE KONTAKTY JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO Z UKRAIŃCAMI

Zwycięstwo może wywalczyć jedynie naród posiadający siłę zbrojną, konieczność współpracy różnych narodów w walce z zaborczością Rosji została mocno podkreślona.

J. Piłsudski dla ukraińskiej „Siczy” w 1911 r.

ПЕРШІ КОНТАКТИ ЮЗЕФА ПІЛСУДСЬКОГО З УКРАЇНЦЯМИ

[...] *звитягу може здобути лише той народ, який має військову потугу, необхідність співпраці різних народів у боротьбі проти загарбництва Росії є особливо підкресною.*

Ю. Пілсудський до української «Січі» в 1911 року.

Józef Piłsudski w 1904 r. Zbiory NAC

Юзеф Пілсудський у 1904 р.

Cyryl Trylowski (pocz. XX w.) – adwokat, poseł do austriackiej Rady Państwa i Sejmu Krajowego we Lwowie, twórca ukraińskiego ruchu siczowego. Zbiory S. Stępnia

Кирило Трильовський (поч. 20 століття) – адвокат, член Австрійської державної ради та Галицького крайового сейму у Львові, засновник українського січового руху

Piłsudski po raz pierwszy ze społecznością ukraińską zetknął się jesienią 1885 r. podczas studiów na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Charkowskiego. Potem już jako działacz PPS bywał w celach konspiracyjnych w Kijowie. Nie wiadomo czy kontaktował się tam z działaczami ukraińskimi. Wiadomo natomiast, że szerzej z ukraińskim ruchem niepodległościowym spotkał się w Galicji, tak w Krakowie, jak i we Lwowie. Ukraińcy i Polacy korzystając z możliwości austriackiego systemu prawnego podejmowali różne inicjatywy tworzenia organizacji sportowych, paramilitarnych i skautowych. Nierzadko wzajemnie się inspirując i naśladując. Po latach wspominał o tym na łamach czasopisma „Niepodległość" twórca

Пілсудський вперше познайомився з українською громадою восени 1885 р. під час навчання на медичному факультеті Харківського університету. Пізніше, вже як діяч ППС, займаючись конспіративною діяльністю, бував у Києві. Хтозна, чи він контактував там з політично свідомими українцями, натомість відомо, що з ширшим колом представників українського руху за незалежність познайомився вже в Галичині – у Кракові і Львові. Українці та поляки, користаючись правовою системою Австро-Угорщини, часто надихаючи і наслідуючи один одного, реалізовували різні ініціативи щодо створення спортивних, воєнізованих та скаутських організацій. Через багато років творець українського

ukraińskiego ruchu siczowego Cyryl Trylowski. Pisał on m.in.:

Kiedy jednak nad Europą Środkową zawisło niebezpieczeństwo wojny z Rosją, ja widząc że Polacy za inicjatywą J. Piłsudskiego organizują swoje wojsko, zacząłem zakładać Towarzystwo Ukraińskich Siczowych Strzelców.

Działalność Piłsudskiego była w środowisku ukraińskim na tyle znana, że w 1911 r. został on zaproszony z odczytem dla lwowskiej „Siczy". W wygłoszonym wykładzie zachęcał ukraińskich działaczy do szkolenia wojskowego i wspólnych wystąpień przeciwko Rosji. Wspomniany C. Trylowski swe pierwsze spotkanie z Piłsudskim w 1913 r. tak opisał:

Dowiedziawszy się [...] iż Piłsudski był podówczas w Krakowie, postanowiłem mu przedstawić się i opowiedzieć także o mojej pracy na polu ukraińskiej organizacji wojskowej przeciw Rosji wymierzonej. [...] dowiedziawszy się, gdzie mieszka [...] złożyłem wizytę temu polskiemu konspiratorowi, co do którego instynktownie odczuwałem, że odegra wielką rolę w najbliższym, brzemiennym wielkimi wypadkami czasie. On [...] uważnie wysłuchał mego opowiadania o siczowo-strzeleckiej organizacji i jej ideologii. Sam zrobił na mnie wielkie wrażenie – człowieka głęboko przesiąkniętego swym historycznym powołaniem. Widać było, że w tym człowieku żyje kolosalna siła woli, że to jest jednostka, zdolna do wielkich czynów i wielkiego poświęcenia. Już bowiem i w owym czasie miał on za sobą cały szereg czynów, że wspomnę tylko Bezdany,

січового руху Кирило Трильовський згадував про це у часописі «Нєподлеґлость» (Niepodległość):

Коли, однак, над Серединною Європою нависла небезпека війни з Росією, я, побачивши, що поляки за ініціативи Ю. Пілсудського організовують своє військо, почав створювати Товариство Українських Січових Стрільців.

Діяльність Пілсудського була настільки відома в українському середовищі, що у 1911 році його запросили прочитати лекцію для львівської «Січі», під час якої він закликав українських активістів налагодити військову підготовку та спільно виступити проти Росії. Згаданий К. Трильовський так описав свою першу зустріч з Пілсудським у 1913 році:

Дізнавшись [...] про те, що Пілсудський був у той час у Кракові, я вирішив йому представитись і розповісти також про свою роботу на ниві української військової організації, скерованої проти Росії. [...] дізнавшись, де він мешкає [...], я відвідав цього польського конспіратора, й інстинктивно відчув, що він зіграє велику роль у найближчий, дозрілий для перемін час. Він [...] уважно вислухав мою розповідь про січово-стрілецьку організацію та її ідеологію. Справив на мене велике враження як людина, глибоко пройнята своїм історичним покликанням. Було видно, що в цій людині живе колосальна сила волі, що він є особою, здатною на великі вчинки та велике самозречення. Бо вже в той час він мав за собою цілу низку справ, про які у мене тоді були дуже скупі відомості і з яких згадаю лише Бездани [йдеться про наліт бойовиків Пілсудського на поштовий поїзд під Безданами

Wały hetmańskie we Lwowie w 1915 r. Zbiory Biblioteki Narodowej w Warszawie (BN)
Гетьманські Вали у Львові 1915 р.

Rynek Główny w Krakowie na początku XX w. Zbiory NAC

Головна Ринкова площа у Кракові на початку XX ст.

Cesarski Uniwersytet w Charkowie, pocztówka z przełomu XIX i XX w. W roku akademickim 1885/1886 na Wydziale Lekarskim studiował tam Józef Piłsudski. Zbiory S. Stępnia

Імператорський університет у Харкові, листівка кін. 19- поч. 20 ст.ст. Тут навчався у 1885/1886 н. р. Юзеф Пілсудський

o których jednak wówczas bardzo skąpe miałem wiadomości.

Cyryl Trylowski był wówczas posłem do austriackiej Rady Państwa w Wiedniu i Sejmu Krajowego we Lwowie. W styczniu 1914 r. pod wpływem polskich doświadczeń zjednoczył on ukraińskie organizacje paramilitarne tworząc Towarzystwa Ukraińskich Strzelców Siczowych. Po wybuchu I wojny światowej został szefem Ukraińskiego Zarządu Wojskowego w Galicji, kierującego formowaniem Legionu Ukraińskich Strzelców Siczowych, który podobnie jak Legiony Polskie walczył u boku wojsk austro-węgierskich przeciwko armii rosyjskiej.

Józef Piłsudski jako polski przywódca kierował się realizmem politycznym. Nie udało mu się doprowadzić do powstania niepodległego, związanego sojuszem z Polską, państwa ukraińskiego, ale był głęboko przekonany, że tylko jego istnienie jest gwarancją zahamowania imperializm rosyjskiego zagrażającego tak Polakom, jak i Ukraińcom. Miał on wielu krytyków, zarówno po stronie polskiej, jak i ukraińskiej, ale też nie zabrakło tych, którzy doskonale to rozumieli.

(нині село Бездоніс у Литві), акція мала політичний характер – ред.].

У той час Трильовський був депутатом Державної Ради Австро-Угорщини у Відні та Галицького крайового сейму у Львові. У січні 1914 р. за прикладом поляків він, об'єднавши українські парамілітарні організації, створив Товариство Українських січових стрільців. Після спалаху Першої світової війни очолив Українську військову раду в Галичині, яка керувала формуванням Легіону Українських січових стрільців, який, так само, як і польські легіони, влився в австро-угорську армію і воював проти Росії на Східному фронті.

Юзеф Пілсудський, як польський зверхник, керувався політичним реалізмом. Хоча докладені ним зусилля заради постання самостійної Української держави – союзниці Польщі, не вдалися, проте він був глибоко переконаний, що тільки існування такого союзу є запорукою стримування російського імперіалізму, однаково загрозливого полякам і українцям. Ця політика Пілсудського часто піддавалась критиці, як з польського, так і з українського боку, але також не забракло й тих, що досконало це розуміли.

PIERWSZE KONTAKTY SYMONA PETLURY Z POLAKAMI

Wyspiański głęboko kochał swój kraj, swój naród. Gorąco miłował narodową przeszłość [...], *każdy kto przeczyta „Wesele", nigdy nie zapomni tego porywającego, tego wzniosłego uczucia i chęci działania dla potrzeb, dobrobytu i szczęścia ludu. Pragnie się nie słów, nie łez, nie łkania za przeszłością, ale budowania współczesności.*

Symon Petlura, *Stanisław Wyspiański. Nekrolog*, „Słowo", 1907 r.

ПЕРШІ КОНТАКТИ СИМОНА ПЕТЛЮРИ З ПОЛЯКАМИ

Виспянський палко любив свій край, свій народ. Він гаряче кохав національне минуле [...] *кожен хто перечитає „Весілля" ніколи не забуде це хвилююче, це піднесене відчуття та готовність діяти для потреб, благополуччя та щастя людей. Потребуємо не слів, не сліз, не ридання за минулим, а побудови сьогодення.*

Симон Петлюра, *Станіслав Виспянський. Некролог* „Слово" 1907 р.

Pierwsze informacje o Polsce Symon Petlura miał od starszego brata Fedora, który za czasów carskich ukończył Instytut Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach. Jednakże bliskie i osobiste kontakty z Polakami i polską kulturą nawiązał, dopiero gdy poszukiwany listem gończym przez carską policję, uciekł w drugiej połowie listopada 1904 r. do Galicji. Ukrywał się tam pod pseudonimem Światosław Tahon, bo na takie nazwisko Ukraińska Radykalna Partia, której był aktywnym członkiem, wystawiła mu fałszywy paszport i umieściła w funkcjonującym we Lwowie swym zagranicznym przedstawicielstwie. Zamieszkał wraz z partyjnymi przyjaciółmi w wynajętym we Lwowie mieszkaniu przy ul. Kurkowej 10. Po latach jeden z jego współpracowników, późniejszy wybitny językoznawca Wasyl Simowycz, tak to wspominał tamte czasy:

Симон Петлюра вперше дізнався про Польщу від свого старшого брата Федора, який за царських часів закінчив Ново-Олександрійський інститут сільського господарства і лісівництва в Пулавах (в той час Люблінська губернія). Проте безпосереднє його знайомство з польською культурою і поляками відбулося в Галичині, куди він нелегально емігрував у листопаді 1904 року, рятуючись від арешту царською поліцією. Українська радикальна партія, до якої він належав, забезпечила його фальшивим паспортом на ім'я Святослав Таґон і надала прихисток в своєму закордонному представництві у Львові. Петлюра мешкав разом зі своїми друзями-однопартійцями в орендованій квартирі на вулиці Куркова, 10. Один з його соратників, а згодом видатний мовознавець Василь Сімович, згадуючи ті часи, так описав невибагливі умови

Podobizna Symona Petlury z kartki pocztowej wydanej we Francji. Zbiory PWIN

Зображення Симона Петлюри на листівці, виданій у Франції

Mychajło Hruszewski z okresu gdy był profesorem Uniwersytetu Lwowskiego. Zbiory PWIN

Михайло Грушевський у період, коли перебував на посаді професора Львівського університету

Stanisław Wyspiański, ulubiony polski pisarz Symona Petlury. Zbiory NAC

Станіслав Виспянський, улюблений польський письменник Симона Петлюри

Było ich z dziesięciu i zajmowali dwa duże pokoje, zdaje się na parterze. Były tam jakieś meble, jakieś łóżka, biednie poprzykrywane nakryciami, kilka krzeseł, zdaje się, że stół stał przy oknie. Emigranci zazwyczaj kryli się po kątach, to książka w rękach, to gazeta. Jak było zimno na dworze, to i w pokojach emigrantów było zimno.

Najważniejszym zadaniem Petlury było wówczas redagowanie wydawanych na emigracji ukraińskich czasopism „Włościanin" i „Praca". Zaprzyjaźnił się wówczas z nestorem galicyjskich socjalistów Mikołajem Hankiewiczem, zwolennikiem bliskiej współpracy obu narodów i aktywnym członkiem tak ukraińskiej, jak i polskiej partii socjaldemokratycznej, bliskim współpracownikiem Ignacego Daszyńskiego. W 1910 r. Hankiewicz wydał broszurę *Niepodległość Polski*, którą uznano za najlepsze uzasadnienie niepodległościowego programu PPS (był przy tym żarliwym patriotą ukraińskim).

Polityka była pasją Symona Petlury, jednakże zawodowo pragnął poświęcić się nauce lub dziennikarstwu. Próbował uczęszczać jako wolny słuchacz na Uniwersytet Lwowski, gdzie wykładał wówczas jeden z najwybitniejszych ukraińskich historyków prof. Mychajło Hruszewski. Zapisał się także do Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki i zaczął publikować w wydawanych przez Towarzystwo „Zapiskach". Interesowała go zwłaszcza literatura i historia. Prawdopodobnie w tym celu usiłował uczyć się języka polskiego oraz czytać utwory polskich pisarzy. Z polskiej literatury największy wpływ wywarła na niego twórczość Stanisława Wyspiańskiego, a zwłaszcza

життя Петлюри та інших прибульців з Наддніпрянської України:

Їх було з десять, і займали дві великі кімнати, здається, на першому поверсі. Були там якісь меблі, якісь ліжка, накриті бідними покривалами, кілька стільців, здається, стіл був біля вікна. Емігранти зазвичай тулилися по кутках, то книжка в руках, то газета. Коли надворі було холодно, в кімнатах емігрантів було також холодно.

Найважливішим завданням Петлюри на той час було редагування журналів української еміграції «Селянин» та «Праця». Він потоваришував з «нестором» галицьких соціалістів Миколою Ганкевичем – переконаним українським патріотом і водночас прихильником тісної співпраці між обома народами, активним членом української і польської соціал-демократичних партій, близьким соратником політика і громадського діяча Ігнація Дашинського. У 1910 році Ганкевич видав брошуру *«Польська незалежність»*, що вважалася найкращим програмним документом ППС в контексті бачення майбутньої незалежності.

Політика була пристрастю Симона Петлюри, але він прагнув присвятити себе науці чи журналістиці. Поглиблюючи знання з літератури та історії, як вільний слухач відвідував лекції у Львівському університеті, в тому числі видатного українського історика Михайла Грушевського. Вступив до Наукового товариства ім. Шевченка і почав друкуватися у «Записках НТШ». Вивчав польську мову, цікавився творчістю польських письменників. Шануючи творчий доробок Станіслава Виспянського й особливо драму «Весілля», у 1907 р.

Widok na centrum Lwowa w pierwszej połowie XX w. Zbiory PWIN

Центр м. Львова у першій половині XX ст.

Manifestacja na rzecz republiki po obaleniu monarchii (hetmana Pawła Skoropadskiego). Symon Petlura wśród manifestantów, Kijów, 18 grudnia 1918 r. Zbiory CDAWOW

Хода на підтримку республіки після повалення монархії (гетьмана Павла Скоропадського). Симон Петлюра серед демонстрантів, Київ, 18 грудня 1918 р.

Popiersie Symona Petlury w Kijowie umiejscowione na budynku usytuowanym na początku ulicy jego imienia. Fot. Jacek Magdoń

Погруддя Симона Петлюри розміщене на фасаді будинку, який знаходиться на початку вулиці названої його іменем у Києві

cza poemat „Wesele". Bardzo emocjonalnie zareagował więc na wieść o śmierci pisarza w 1907 r. Na łamach wydawanego wówczas w Kijowie czasopisma „Słowo" zamieścił obszerny i chyba najpiękniejszych nekrolog Wyspiańskiego. We Lwowie Petlura przebywał ponad rok. Można jednak zaryzykować twierdzenie, że ten lwowski okres w życiu dwudziestosześcioletniego Symona Petlury miał ogromny wpływ na jego późniejszą działalność, polityczny światopogląd, a także stosunek do Polski i Polaków.

Петлюра, вражений звісткою про кончину улюбленого письменника, опублікував на шпальтах київської газети «Слово» емоційний, сповнений щирого пієтету розлогий некролог. Львівський період у житті ще зовсім молодого майбутнього лідера української революції тривав трохи більше року, проте, безперечно, залишив незгладимі враження і справив величезний вплив на остаточне формування його особистості і політичного світогляду, а також на його ставлення до Польщі і поляків.

WIELKA WOJNA

Polscy legioniści i ukraińscy siczowi strzelcy razem z Austrią przeciwko Rosji

O wojnę powszechną za wolność ludów!
Prosimy Cię, Panie...

Adam Mickiewicz – *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА

Польські легіонери і українські січові стрільці разом з Австрією супроти Росії

Про війну всеосяжну за волю народів!
Просимо тебе, Господи ...

Адам Міцкевич – *Книги польського народу і польського паломництва*

W 1914 roku wojna rzeczywiście wybuchła. Polacy i Ukraińcy przekształcili swe organizacje paramilitarne w ochotnicze oddziały wojskowe – Legiony Polskie i Legiony Ukraińskich Siczowych Strzelców.

LEGIONY POLSKIE (LP)

Były największą polską formacją zbrojną podczas I wojny światowej, utworzoną i podległą politycznie Naczelnemu Komitetowi Narodowemu w Krakowie. Przez szeregi Legionów przeszło blisko 40 tys. żołnierzy. Walcząc po stronie państw centralnych, dali liczne dowody bohaterstwa, m.in. w bitwach pod Laskami (23–26 X 1914), Anielinem (22 X 1914), Uliną Małą (9–11 XI 1914), Krzywopłotami (17–19 XI 1914), Łowczówkiem (22–25 XII 1914), Konarami (16–25 V 1915), Kostiuchnówką na Wołyniu (4–6 VII 1916).

У 1914 р. справді спалахнула війна. Поляки та українці перетворили свої воєнізовані організації у добровольчі військові формування – Легіони польські та легіони Українських січових стрільців.

ЛЕГІОНИ ПОЛЬСЬКІ (ЛП)

були найбільшим польським збройним формуванням під час Першої світової війни, утвореним за всебічної підтримки галицького Головного національного комітету, що з 16 серпня 1914 р. функціонував у Кракові. Майже 40 тисяч бійців пройшли крізь лави легіонів. Воюючи на боці Центральних держав, вони засвідчили численні приклади героїзму, в тому числі у битвах під Анеліном (22 жовтня 1914 р.), Ляськами (23–26 жовтня 1914 р.), Уліною-Малою (9–11 листопада 1914 р.), Кшивоплотами (17–19 листопада 1914 р.), Ловчувком (22–25 грудня 1914 р.), Конарами (16-25 травня 1915 р.), Костюхнівкою на Волині (4–6 липня

Legiony Polskie na froncie wschodnim – Józef Piłsudski ze sztabem w okolicach Mołodeczna. Zbiory NAC

Польські легіони на Східному фронті – Юзеф Пілсудський зі штабом на околицях Молодечно

Orzełek Legionowy

Легіонерський орел

Józef Piłsudski – Komendant I Brygady Legionów – pragnął jednak, aby Polacy uwolnili się od obcej zależności i w lipcu 1917 r. doprowadził do tzw. kryzysu przysięgowego, zalecając odmowę złożenia przez legionistów przysięgi „na wierne braterstwo broni wojskom Niemiec i Austro-Węgier". Legioniści zostali internowani, a ci, którzy byli poddanymi Austrii i Niemiec, wcieleni do ich frontowych armii, a w Królestwie Polskim utworzono Polski Korpus Posiłkowy.

Polacy tworzyli wówczas także oddziały wojskowe przy boku armii francuskiej i rosyjskiej. Wszystkie one stały się później zalążkiem Wojska Polskiego Drugiej Rzeczypospolitej.

UKRAIŃSCY SICZOWI STRZELCY (USS)

Po wybuchu wojny ukraińscy politycy w Galicji w porozumieniu z Austrią utworzyli Legion Ukraińskich Siczowych Strzelców. Jego żołnierze, walcząc na froncie przeciwko armii rosyjskiej, z wielkim męstwem osłaniali przełęcze karpackie, brali udział w austriackiej ofensywie na Stryj, bronili linii bojowej opartej o rzekę Strypę. Zreorganizowane pododdziały w sierpniu 1915 r. utworzyły 1. Pułk Strzelców Siczowych, który razem z oddziałem zapasowym i szkoleniowym liczył ponad 2300 żołnierzy. W ciężkich, ale zwycięskich, bojach w rejonie Brzeżan (wrzesień 1916 r.) jednostka została zdziesiątkowana, ale uzupełniona powróciła na front już w marcu 1917 r. Bohatersko walcząc

1916 р.). Юзеф Пілсудський як командир 1-ї Бригади легіонів прагнув, щоб поляки звільнилися від чужоземної залежності, і в липні 1917 р. призвів до т. зв. «кризи присяги», закликаючи легіонерів не присягати «на вірність бойовому братерству з Німеччиною і Австро-Угорщиною». Легіонери були інтерновані, й тих, хто перебував у підданстві Австрії та Німеччини, відправлено до армійських фронтових частин, а всіх інших – до Польського допомогового корпусу щойно проголошеного Польського Королівства. В цей час також формувалися польські національні з'єднання у складі французької та російської армій. Згодом усі вони стали основою Війська Польського Другої Речіпосполитої.

ЛЕГІОН УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ (УСС / УСУСИ)

УСС – це українське національне військове формування у складі австро-угорської армії, створене з ініціативи українських політиків Галичини на початку Першої світової війни. Добровольці-січовики воювали на Східному фронті проти російської армії, хоробро боронили Карпатські перевали, брали участь в австрійському наступі на Стрий, тримали лінію фронту на ріці Стрипа. У серпні 1915 р. з реорганізованих українських підрозділів постав 1-й Січовий стрілецький полк, в лавах якого, разом із резервною та навчальною частинами, перебувало понад 2300 бійців. Переможні, але виснажливі бої в районі Бережан (вересень 1916 р.) знекровили «усусів». Поповнившись новобранцями, легіон повернувся на фронт

Grupa oficerów Legionu Ukraińskich Siczowych Strzelców z płk. Hryciem Kossakiem koło dębu, pod którym prawdopodobnie odpoczywał hetman Bohdan Chmielnicki we wsi Weryń (pow. Żydaczów), 7 czerwca 1918 r. Zbiory S. Stępnia

Група офіцерів Легіону Українських Січових Стрільців з полковником Григорієм Коссаком біля дуба, під яким, ймовірно, відпочивав гетьман Богдан Хмельницький у селі Верин (Стрийський район). 7 червня 1918 р.

Odznaka Legionu Ukraińskich Strzelców Siczowych

Відзнака Легіону Українських Січових Стрільців

pod Koniuchami po raz kolejny poniosła ciężkie straty. Po podpisaniu traktatu brzeskiego (9 II 1918 r.) oddziały USS zostały przeniesione na Ukrainę Naddnieprzańską. Od 3 listopada 1918 r. weszły w skład Ukraińskiej Halickiej Armii, która walczyła z Polakami o Lwów i Galicję Wschodnią.

Ukraińscy żołnierze galicyjscy, którzy dostali się do niewoli rosyjskiej w listopadzie 1917 r., utworzyli w Kijowie Galicyjsko-Bukowiński Kureń Siczowych Strzelców, który później został przekształcony w Korpus Siczowych Strzelców. Na jego czele stał płk Jewhen Konowalec. Korpus na Ukrainie Naddnieprzańskiej wsławił się w walkach z bolszewikami oraz białymi wojskami rosyjskimi.

у березні 1917 р., проте вже в липні того самого року під час російського наступу під Конюхами знову зазнав великих втрат. Після підписання Брестського миру (9 лютого 1918 р.) підрозділи УСС разом з австрійською армією вирушили до Наддніпрянської України, а 3 листопада 1918 р. увійшли до складу Української Галицької Армії, яка воювала проти поляків за Львів та Східну Галичину.

Галицькі воїни, які перебували в російському полоні, у листопаді 1917 року створили в Києві Галицько-Буковинський курінь Січових стрільців, який згодом, після поповнення особовим складом, переріс у Корпус січових стрільців й під командуванням полковника Євгена Коновальця прославився у боях за Наддніпрянську Україну проти більшовиків та білогвардійських російських військ.

PIERWSZE KROKI POLAKÓW I UKRAIŃCÓW KU WŁASNEJ PAŃSTWOWOŚCI

Szli... krzycząc: „Boże! ojczyzna! ojczyzna”.
Wtem Bóg z Mojżeszowego pokazał się krzaka,
Spojrzał na te krzyczące i zapytał: „Jaka?”.

Juliusz Słowacki – *Przypowieści i epigramaty*

ПЕРШІ КРОКИ ПОЛЯКІВ ТА УКРАЇНЦІВ ДО ДЕРЖАВНОСТИ

Йшли ... волаючи: Боже! Вітчизна! Вітчизна...
Раптом Господь з-над Мойсейового показався куща, глянув на волаючих і спитав – „Яка”?

Юліуш Словацький - *Елегії та епіграми*

Początkowo państwa ententy traktowały sprawę niepodległości Polski, a tym bardziej Ukrainy, jako wewnętrzną sprawę Rosji. Na Zachodzie niemal powszechnie uważano Ukraińców za Rosjan. Taką postawę Francji i Wielkiej Brytanii wykorzystały państwa centralne, które w 1915 r. zajęły znaczną część byłego cesarstwa rosyjskiego. Na początku wprawdzie milczały, ale kiedy przeciągająca się wojna potrzebowała nowych rekrutów, a prawo międzynarodowe zabraniało przeprowadzania mobilizacji na terenach okupowanych, obaj cesarze Wilhelm II i Franciszek Józef I zdecydowali się na utworzenie związanego z nimi Królestwa Polskiego. 5 listopada 1916 r. ogłosili wspólny manifest. W Warszawie powołano do życia Tymczasową Radę Stanu, która przystąpiła do organizacji polskiego sądownictwa, szkolnictwa, a także polskiej siły zbrojnej. Fakty te niepokoiły ententę. Na fali nastrojów rewo-

Спочатку країни Антанти розглядали питання незалежності Польщі, а особливо України, як внутрішню справу Росії. На Заході українців зазвичай вважали росіянами. Таким ставленням Франції та Великої Британії скористалися Центральні держави, які у 1915 р. зайняли значну частину земель Російської імперії. Насправді вони також замовчували цю проблему, допоки затяжна війна не вичерпала внутрішні резерви, в тому числі військового рекрутування. Мобілізацію на окупованих територіях заборонялo міжнародне право, отже, імператори Вільгельм II та Франц Йосиф I, керуючись інтересами власних держав, вирішили відновити сателітне Польське Королівство, й проголосили його спільним маніфестом 5 листопада 1916 р. У Варшаві було створено Тимчасову державну раду, яка започаткувала організацію польських систем правосуддя, освіти, а також збройних сил. Ці факти занепокоїли Антанту. На хвилі революційних і демокра-

lucyjnych i demokratycznych prawo Polski do niepodległości uznała także Piotrogrodzka Rada Delegatów Robotniczych i Żołnierskich, ogłaszając 27 marca 1917 r. orędzie „Do narodu polskiego", w którym stwierdzano, że:

[...] demokracja Rosji stoi na stanowisku uznania samookreślenia narodowo-politycznego narodów i proklamuje, że Polska ma prawo do całkowitej niepodległości pod względem państwowo-międzynarodowym.

W tej sytuacji nie mógł dalej milczeć powstały po rewolucji lutowej rosyjski rząd republikański. Trzy dni później stojący na jego czele książę Gieorgij Lwow ogłosił „Odezwę Rosyjskiego Rządu Tymczasowego do Polaków", w której przyznawał Polsce prawo do niepodległości, ale jedynie w granicach etnograficznych i związanej politycznie z Rosją. Dopiero to stanowisko zachęciło rząd francuski do wydania 4 czerwca 1917 r. zgody na utworzenie na terytorium Francji Armii Polskiej pod patronatem powstałego w Paryżu Komitetu Narodowego Polskiego na czele z przywódcą Narodowej Demokracji Romanem Dmowskim. W końcowej fazie wojny na czele Armii, zwanej od koloru mundurów „Błękitną", stanął gen. Józef Haller. Po rewolucji lutowej 1917 r. również w Rosji zaczęto organizować Korpusy Polskie (I na Białorusi, II w Besarabii, III na Ukrainie).

Józef Piłsudski, jakkolwiek początkowo zmuszony do współpracy z państwami centralnymi, pragnął, aby w walce o niepodległość państwa wojsko polskie odegrało rolę samodzielną. Doprowadził

тичних настроїв Петроградська Рада робітничих і солдатських депутатів також підтримала поляків. У її відозві від 27 березня 1917 р. «До польського народу» заявлялося, що:

[...] російська демократія стоїть на позиції визнання національно-політичного самовизначення народів і проголошує, що Польща має право на цілковиту незалежність з точки зору міжнародного права.

Не забарилася й реакція сформованого після Лютневої революції російського республіканського уряду: через два дні прем'єр-міністр князь Георгій Львов оголосив «Відозву Тимчасового уряду до поляків», в якій визнавалось право Польщі на незалежність за умови дотримання етнографічних меж й узгодження політики з Росією. У відповідь на таку позицію Росії французький уряд 4 червня 1917 р. погодився на створення на території Франції Польської армії під патронатом Польського Національного Комітету, який діяв у Парижі на чолі з лідером національно-демократичного руху Романом Дмовським. На завершальній фазі війни цю Армію, названу за кольором однострої «Блакитною», очолив генерал Юзеф Галлер. Після Лютневої революції у складі російської армії також почали формувати Польські корпуси (1-й – в Білорусії, 2-й – в Бессарабії, 3-й – в Україні).

Юзеф Пілсудський, попри попередню співпрацю з Центральними державами, прагнув, щоб поляки самостійно вирішували долю власної країни, тому на початку липня 1917 року закликав воїнів Польських легіонів не присягати:

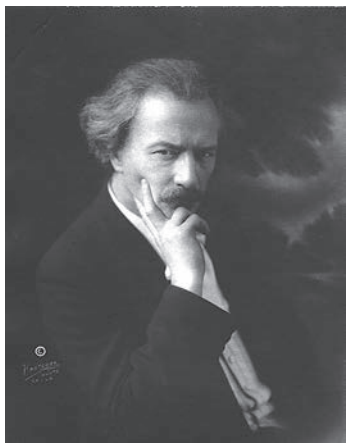

Ignacy Jan Paderewski – Prezes Rady Ministrów i Minister Spraw Zagranicznych RP w 1919 r. Zbiory NAC

Ігнацій Ян Падеревський — президент Ради міністрів та міністр закордонних справ Республіки Польща у 1919 році

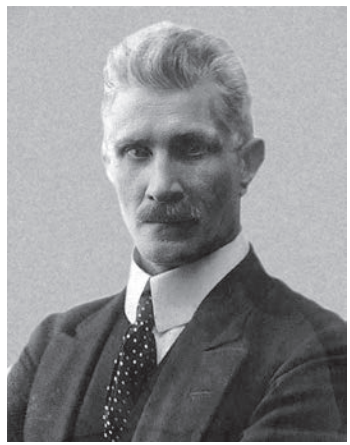

Ignacy Daszyński – Wiceprezes Rady Ministrów w latach 1920-1921. Zbiory Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN)

Ігнацій Дашинський — віце-президент Ради міністрів у 1920-1921 рр.

Fotografia zbiorowa członków Sekretariatu Generalnego Ukraińskiej Centralnej Rady, Kijów 1917 r. Siedzą od strony lewej: Iwan Steszenko, Chrystofor Baranowski, Wołodymyr Wynnyczenko, Serhij Jefremow, Symon Petlura. Stoją: Pawło Chrystiuk, Mykoła Stasiuk, Borys Matros (fot. Hubaczewski). Zbiory PWIN

Колективне фото членів Генерального секретаріату Української Центральної Ради. Київ 1917 р. Сидять зліва: Іван Стешенко, Христофор Барановський, Володимир Винниченко, Сергій Єфремов, Симон Петлюра. Стоять: Павло Христюк, Микола Стасюк, Борис Матрос (фото: Губачевський)

więc na początku lipca 1917 r. do tzw. „kryzysu przysięgowego". Zalecił on bowiem żołnierzom Legionów Polskich odmowę złożenia przysięgi, w której legioniści mieliby ślubować, że:

[...] w wojnie obecnej dotrzymam wiernie braterstwa broni wojskom Niemiec i Austro-Węgier oraz państw z nimi sprzymierzonych.

W tej sytuacji na podstawie „Aktu 5 listopada 1916 r." powstała Rada Stanu Królestwa Polskiego podała się do dymisji. Na jej miejsce 12 listopada 1917 r. utworzono trzyosobową Radę Regencyjną przyszłej polskiej monarchii, w jej skład weszli: abp Aleksander Kakowski, książę Zdzisław Lubomirski i Józef August Ostrowski.

Ostatecznie na stanowisko ententy zdecydowanie wpłynęło ogłoszone 8 stycznia 1918 r. orędzie prezydenta Stanów Zjednoczonych Woodrowa Wilsona, który w 14. punkcie swego programu pokojowego stwierdził, że powinna powstać niepodległa Polska z wolnym dostępem do morza. Wojna dobiegała końca. 10 listopada 1918 r. do Warszawy przybył Józef Piłsudski – wypuszczony z twierdzy w Magdeburgu, osadzony tam po „kryzysie przysięgowym" – i w dniu następnym przejął pełnię władzy od Rady Regencyjnej. Jako Tymczasowy Naczelnik Państwa Polskiego nostryfikował światu powstanie państwa polskiego. W roku 1918 historia Polakom sprzyjała.

A jak było na Ukrainie?

Upadek caratu umożliwił Ukraińcom budowę własnego państwa nad Dnieprem. Już 17 marca

[...] на вірність бойовому братерству з Німеччиною та Австро-Угорщиною.

Це спричинило «кризу присяги» і відставку Державної Ради, замість якої 12 листопада 1917 р. постав тимчасовий найвищий орган управління Польського Королівства - Регентська Рада, що складалася з трьох осіб - політичних діячів князів Здзіслава Любомирського і Юзефа Августа Островського та архієпископа Олександра Каковського.

Вирішальний вплив на позицію держав Антанти справила виголошена 8 січня 1918 р. президентом Сполучених Штатів Вудро Вільсоном концепція повоєнного міжнародного устрою, 14-ий пункт якої передбачав надання Польщі незалежності і виходу до моря. Відтак, війна наближалася до завершення. Звільнений із ув'язнення в Магдебурзькій фортеці, де опинився після «кризи присяги», Юзеф Пілсудський 10 листопада 1918 р. спеціальним потягом і з почестями прибув до Варшави. Наступного дня, перебравши від Регенційної Ради усю повноту влади, в статусі Тимчасового Начальника Держави проголосив всьому світові про відродження незалежної Польщі. У 1918 році історія стала на бік поляків.

А що ж відбувалося в Україні?

Падіння царату відкрило перед українцями перспективу побудови власної держави зі столицею на Дніпрі. Вже 17 березня 1917 р. діячі партій, що ставили за мету здобуття незалежності України, створили у Києві Українську Центральну Раду (УЦР), яку очолив колишній професор Львів-

Przyjazd brygadiera Józefa Piłsudskiego do Warszawy dnia 12-go grudnia 1916 r. (fot. Saryusz Wolski). Zbiory BN
Прибуття бригадира Юзефа Пілсудського до Варшави 12 грудня 1916 р. (фото Саріуш Вольський)

1917 r. działacze partii niepodległościowych powołali w Kijowie Ukraińską Centralną Radę (UCR), na czele której stanął były profesor Lwowskiego Uniwersytetu – Mychajło Hruszewski. Żyjący na Ukrainie Polacy wydelegowali do niej swych przedstawicieli. Z ramienia tamtejszej piłsudczykowskiej Polskiej Partii Socjalistycznej w skład Centralnej Rady weszli: Władysław Korsak, Kazimierz Domosławski, Władysław Czyżewski i Antoni Chłopicki. 23 kwietnia 1917 r. Rada wydała I Uniwersał proklamujący autonomię Ukrainy w ramach demokratycznego państwa rosyjskiego, a także utworzyła rząd autonomiczny zwany Sekretariatem Generalnym na czele ze znanym pisarzem Wołodymyrem Wynnyczenką. Sekretarzem ds. wojskowych został w nim Symon Petlura. Szybko jednak okazało się, że władze rosyjskie nie traktują poważnie ukraińskich aspiracji. Pogrążona w sporach politycznych UCR nie potrafiła rozwiązać podstawowych problemów, takich jak reforma rolna, aprowizacja, czy też budowa własnej narodowej armii. Sytuację Ukraińcom paradoksalnie ułatwił przewrót bolszewicki, powszechnie określany jako rewolucja październikowa. Obserwując rosyjską anarchię i walki wewnętrzne Centralna Rada wydała 20 listopada 1917 r. swój III Uniwersał proklamujący powstanie niepodległej Ukraińskiej Republiki Ludowej. Spośród wszystkich mniejszości narodowych jedynie Polacy głosowali za przyjęciem Uniwersału. W ich imieniu deklarację poparcia wygłosił piękną ukraińszczyzną Władysław

ського університету Михайло Грушевський. Поляки, які мешкали в Україні, також делегували до Ради своїх представників. Від ППС до складу УЦР увійшли тамтешні «пілсудчики» Владислав Корсак, Казимир Домославський, Владислав Чижевський і Антоній Хлопицький. 23 квітня 1917 р. Рада своїм Першим універсалом проголосила автономію України як частини демократичної Російської держави, а згодом створила свій виконавчий орган – Генеральний секретаріат на чолі з відомим письменником Володимиром Винниченком. Симон Петлюра в цьому уряді отримав пост генерального секретаря з військових справ. Однак Тимчасовий уряд Росії негативно поставився до втілення ідеї самостійності українського народу на засадах автономно-федеративного устрою. Водночас в УЦР не було єдності щодо вирішення найважливіших суспільних проблем – земельної реформи, забезпечення населення продовольством, створення власної армії. Жовтневий більшовицький переворот у Петрограді і розбрат, що настав у Росії, спонукали УЦР видати 20 листопада 1917 р. Третій універсал, що проголосив створення незалежної Української Народної Республіки. З числа представників різних національностей, які брали участь у голосуванні, положення Універсалу підтримала лише делегація поляків, від імені якої виступив українською мовою Владислав Корсак. Описуючи у спогадах ці події, Тадеуш Голувко зазначав:

Поки декларація читалась [Корсаком], ще більше зростав запал серед українців, які почали вигукувати, щоб він промовляв польською. Корсак завершив свою промову польською. Українців

Korsak. Opisując w swych wspomnieniach to wydarzenie, Tadeusz Hołówko odnotował:

W miarę odczytywania deklaracji [przez Korsaka] coraz większy zapał rósł wśród Ukraińców, którzy zaczęli wołać, aby mówił po polsku. Korsak dokończył swą mowę po polsku. Ukraińców ogarnął entuzjazm, rozległy się okrzyki „Niech żyje Polska", a następnie śpiew *„Szcze ne wmerła Ukraina"*, a potem *„Jeszcze Polska nie zginęła"*. Członkowie prezydium Rady całowali i ściskali Korsaka.

Na ogłoszenie ukraińskiej niepodległości bolszewicy zareagowali natychmiast. Początkowo próbowali rozsadzić Centralną Radę od wewnątrz, zaczęli więc przeciągać na swoją stronę ukraińskich socjalistów rewolucjonistów, a następnie w ultymatywnej formie zażądali bezwzględnego podporządkowania się Sowietom. Nie mogąc jednak podporządkować sobie ukraińskiego republikańskiego rządu w Kijowie rosyjscy bolszewicy 24 grudnia 1917 r. powołali w Charkowie konkurencyjne marionetkowe państwo, również nazywając go Ukraińską Republiką Ludową, dopiero z czasem do nazwy tej dodano na końcu słowo „Rad". Rozpoczęła się wojna ukraińsko-sowiecka. Sytuacji nie uratował nawet zawarty 3 marca 1918 r. pokój brzeski między Rosją Sowiecką a państwami centralnymi, kiedy to bolszewicy taktycznie, pod wpływem sytuacji, zgodzili się na ukraińską niepodległość.

Moskwa jednak nie zamierzała respektować niepodległości Ukrainy, ani przerywać z nią rozpoczętej wojny.

охопило піднесення, почулися вигуки *«Хай живе Польща»*, затим спів «Ще не вмерла Україна», а потім *«Єшче Польска нє зґінела»*. Члени президії Ради цілували і обнімали Корсака.

Більшовики, які захопили владу в Росії, негайно відреагували на проголошення незалежності України, явно і приховано намагаючись нівелювати волевиявлення українського народу. Зокрема, силилися розвалити УЦР зсередини, перетягуючи на свою сторону українських соціалістів-революціонерів. 24 грудня 1917 р., після невдалих спроб підпорядкувати собі справжній український уряд, що знаходився у Києві, російські більшовики створили його фальшиву копію у Харкові і проголосили маріонеткову державу, також назвавши її Українською Народною Республікою, а з часом додавши до назви слово «Рад».

Москва виставила ультиматум, щоб українські органи влади беззастережно підкорилися харківським «совєтам». Укладаючи 3 березня 1918 р. сепаратний Брестський мир з Центральними державами, Рада Народних Комісарів Росії ситуативно була змушена визнати незалежність і кордони УНР, хоч насправді не мала наміру зупиняти агресію проти неї.

POLSKO-UKRAIŃSKI WĘZEŁ GORDYJSKI, CZYLI WOJNA AUTOCHTONÓW

Niech nas rozsądzi krew i żelazo!

Tak brzmiał jeden z rozkazów dowództwa UHA w 1919 r.
Podobnie myślało wielu Polaków

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ГОРДІЇВ ВУЗОЛ ТОБТО ВІЙНА АВТОХТОНІВ

Хай нас розсудить кров і залізо! –

так звучав один із наказів командування УГА у 1919 році.
Подібно вважало багато поляків

Inaczej niż na Ukrainie Naddnieprzańskiej potoczyły się wypadki w Galicji Wschodniej. 1 listopada 1918 r. wczesnym rankiem nad lwowskim ratuszem niespodziewanie zawisła błękitno-żółta flaga. Ukraińcy zajęli główne punkty miasta. Uprzedzili o kilka godzin Polaków, którzy także planowali oponowanie Lwowa. Działająca od października 1918 r. Ukraińska Rada Narodowa proklamowała powstanie Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (ZURL) ze stolicą we Lwowie. Rozgorzała walka. Miasto zarówno dla jednej, jak i drugiej strony miało znaczenie nie tylko strategiczne, ale i tożsamościowe. Zachodni Ukraińcy nie wyobrażali sobie państwa bez historycznej stolicy Rusi Halickiej, Polacy zaś odwoływali się do względów cywilizacyjnych. Było to dla nich najbardziej polskie miasto. Lwowski uniwersytet znacząco wyprzedzał poziomem naukowym Uniwersytet Jagielloński, czy zrusyfikowany Cesarski Uniwersytet Warszawski, a tamtejsze teatry, szkoły, placówki kulturalne i instytucje

На відміну від Наддніпрянщини, події у Східній Галичині розвивалися інакше. 1-го листопада 1918 року рано-вранці над Львівською ратушею несподівано замайорів синьо-жовтий прапор. Українці зайняли головні пункти Львова, на кілька годин випередивши поляків, які також планували опанувати місто. Українська Національна Рада, яка діяла з жовтня 1918 р., проголосила створення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) зі столицею у Львові. Спалахнуло польсько-українське протистояння. Окрім стратегічного значення, Львів посідав особливе місце в національній самосвідомості кожної зі сторін. Західні українці не могли уявити свою державу без історичної столиці Галицької Русі. Поляки ж покликалися на власну цивілізаційну роль й вважали Львів найбільш польським містом. Так, за своїм науковим рівнем Львівський університет значно випереджав Ягеллонський університет у Кракові чи русифікований Імператорський Варшавський університет, а театри, школи, культурні заклади й підприємства

Oficerowie Ukraińskiej Halickiej Armii (UHA). Zbiory PWIN
Офіцери Української Галицької Армії (УГА)

Walki we Lwowie w 1918 r., stanowisko karabinu maszynowego w podcieniach ratusza. Zbiory PWIN
Бої у Львові 1918 р., кулеметна позиція в аркадах ратуші

Gen. por. Tadeusz Rozwadowski - dowódca Wojsk Polskich w Galicji Wschodniej w 1919 r. Zbiory NAC

Генерал-лейтенант Тадеуш Розвадовський — командувач польськими силами у Східній Галичині в 1919 р.

Jewhen Petruszewicz – Prezydent ZURL, 1919 r. Domena publiczna

Євген Петрушевич — президент ЗУНР у 1919 р.

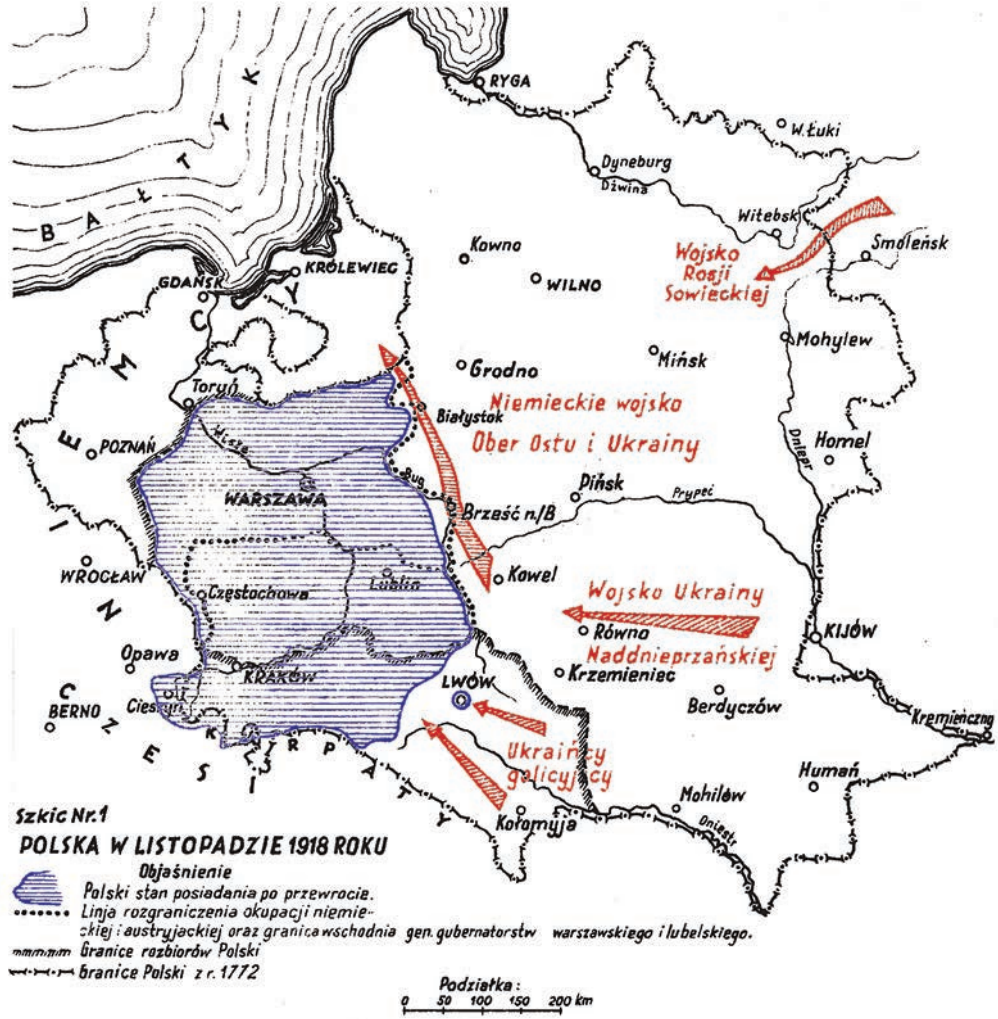

Polska w listopadzie 1918 r. Szkic za: A. Przybylski, *Wojna polska 1918-1921*, Warszawa 1930

Польща в листопаді 1918 р. Щкіц з книги А. Пшибильського *Wojna polska 1918-1921*, Warszawa 1930

gospodarcze nie miały konkurencji na ziemiach polskich.

Była to wojna autochtonów, nikt na nikogo nie napadł, a tylko chciał zachować to, co uważał za własne. Zderzyły się dwa patriotyzmy – polski i ukraiński. Była to też wojna dosłownie bratobójcza. Ilość małżeństw mieszanych była znaczna. Prawie każdy tamtejszy Polak miał w rodzinie Ukraińca, a Ukrainiec – Polaka.

Wobec polskiej przewagi Ukraińska Halicka Armia (UHA) 21 listopada 1918 r. została wyparta ze Lwowa. Wojna przeniosła się na prowincję, a tam na wschód od Sanu przeważała liczebnie ludność ukraińska. Obie strony starały się o pomoc z zewnątrz. Na czele UHA stanął utalentowany generał URL Iwan Omelanowicz-Pawłenko (a później gen. Oleksander Hrekow), a dowództwo nad oddziałami polskimi, zwanymi Armią Wschód, objął 17 listopada 1918 r. gen. Tadeusz Rozwadowski. Na pomoc pośpieszyła mu odsiecz z Polski.

Wojna trwała, a podjęta przez aliantów misja mediacyjna nie doprowadziła do zakończenia walk. Przybyły do Galicji Ataman Główny Symon Petlura nie zdołał nakłonić galicyjskich Ukraińców do kompromisu, do którego skłonny był także Naczelnik Państwa Polskiego Józef Piłsudski. Obaj mężowie stanu gotowi byli wówczas zaakceptować podział Galicji Wschodniej wzdłuż linii rozejmowej przedstawionej przez szefa misji alianckiej gen. Josepha Barthélemy'ego. Władze ZURL nie doceniały jednak niebezpieczeństwa, jakie obu narodom

Львова були поза конкуренцією на інших польських землях.

Не зовнішній ворог тоді напав на Львів, а розпочалася міжусобна війна автохтонів, які прагнули зберегти за собою те, що вважали своїм. Зіткнулися два патріотизми - польський та український. Це була також братовбивча війна, тому що кількість змішаних шлюбів була дуже значною. Майже всі місцеві поляки мали в своїй родині українців, а українці - поляків.

З огляду на польську перевагу, 21 листопада 1918 р. Українська Галицька Армія (УГА) була вимушена відступити зі Львова. Війна перемістилася в провінцію на сході від Сяну, де переважало українське населення. Обидві сторони шукали зовнішньої допомоги. УГА очолював талановитий генерал армії УНР Іван Омелянович-Павленко, згодом – генерал Олександр Греков. Командувачем польськими військами, названими Армією Сходу, 17 листопада 1918 р. став генерал Тадеуш Розвадовський. Невдовзі місцевим полякам прийшла допомога з Польщі.

Війна тривала, й організована союзниками посередницька місія не спромоглася зупинити бої. Прибувши до Галичини, отаман Симон Петлюра не зміг переконати українців-галичан піти на компроміс, до якого схилявся Начальник Держави Юзеф Пілсудський. Обидва державні мужі були готові погодитися з поділом Східної Галичини по лінії перемир'я, представленій главою місії союзників генералом Жозефом Бартелемі. Однак влада ЗУНР недооцінила небезпеку, яку обидвом країнам несли більшовики. Хоча УГА виявила ве-

Ratusz we Lwowie. Zbiory BN
Львівська ратуша

groziło ze strony bolszewików. Choć UHA wykazywała się wielkim męstwem na polu walki, to siły polskie znacząco wzrosły po przybyciu do Galicji ewakuowanej z Francji armii gen. Józefa Hallera. W połowie maja 1919 r. oddziały polskie podjęły ofensywę na całym froncie. Na Pokuciu wsparło je wojsko rumuńskie. Siły UHA wycofały się na tereny między rzekami Zbrucz a Dniestr, skąd 7 czerwca 1919 r. gen. Hrekow usiłował przeprowadzić atak, tzw. ofensywę czortkowską. Wprawdzie udało mu się czasowo odrzucić wojska polskie, ale ostatecznie 28 czerwca 1919 r. siły polskie przełamały front pod Jazłowcem i 16 lipca zmusiły oddziały UHA do wycofania się za Zbrucz, na tereny Ukrainy Naddnieprzańskiej.

Część żołnierzy byłej UHA znalazła się potem w siłach zbrojnych Ukraińskiej Republiki Ludowej i z przeciwników stali się sojusznikami Polski w walce z nawałą bolszewicką.

лику хоробрість на полі бою, польські сили значно зросли після прибуття перекинутої з Франції армії генерала Юзефа Галлера. В середині травня 1919 р. польські війська розпочали наступ по всьому фронту. Їх підтримала румунська армія на Покутті. Сили УГА відійшли в район між ріками Збруч та Дністер, звідки 7 червня 1919 р. генерал Греков розгорнув наступ, відомий як Чортківська офензива. Йому вдалося ненадовго відтіснити поляків, проте 28 червня 1919 р. польська армія перейшла в контрнаступ і прорвала фронт поблизу Язлівця, змусивши війська УГА 16 липня відійти за Збруч, на землі Наддніпрянської України.

Частина воїнів колишньої УГА пізніше опинилися у складі збройних сил Української Народної Республіки і з противників стали союзниками Польщі у боротьбі проти більшовицької навали.

WOJNA, NIE WOJNA...

Jeszcześmy nie powstali, a już trzeba było bronić tego, co posiadaliśmy!

Słowa gen. Tadeusza Kutrzeby z 1919 r.
dotyczyły tak Polaków, jak i Ukraińców

ВІЙНА, НЕ ВІЙНА...

Ще ми не відродилися, а вже слід було захищати те, що мали!

слова ген. Тадеуша Кутшеби у 1919 році
стосувалися як поляків, так і українців

Zamek w Łucku nad rzeką Styr. Zbiory BN
Замок у Луцьку на річці Стир

Już w grudniu 1918 r. oddziały polskie na Kresach Wschodnich weszły w styczność bojową z wojskami Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL), usiłującymi włączyć do powstającego państwa Wołyń i częściowo Polesie. Wojna ta dla obu stron była bardzo niekorzystna, gdyż armia ukraińska jednocześnie zmagała się z wojskami bolszewickimi, a Polacy zaangażowani byli w sprawę odzyskania Wilna i Wileńszczyzny, a ponadto musieli walczyć z Czechami o Cieszyn i Śląsk Zaolziański.

Вже у грудні 1918 р. польські війська на «Східних кресах» вступили в бойовий контакт з військами Української Народної Республіки (УНР), які намагалися приєднати до своєї новопосталої держави Волинь та частину Полісся. Ця війна велася за дуже несприятливих для обох сторін обставин, оскільки українці водночас билися з Червоною армією, а поляки старалися оволодіти Вільном та Віленським краєм і воювали з чехами за Тішин та Заолжя.

Przebieg linii frontu na wschodzie Rzeczpospolitej Polskiej w lutym 1919 r. Szkic za: A. Przybylski, *Wojna polska 1918-1921*, Warszawa 1930

Розташування лінії фронту на сході Республіки Польща в лютому 1919 р. Щкіц з книги А. Пшибильського *Wojna polska 1918-1921*, Warszawa 1930

Ukraińcy byli w jeszcze tragiczniejszej sytuacji. Ukraińskiej niepodległości nie uratował nawet przeprowadzony 29 kwietnia 1918 r. przy pomocy wojsk niemieckich zamach stanu i objęcie tam rządów przez hetmana Pawła Skoropadskiego, dawnego carskiego generała, pochodzącego ze starego kozackiego rodu. W miejsce republiki proklamował on powstanie tam monarchii nad nazwą Państwo Ukraińskie. Nie przetrwało ono zbyt długo, bo gdy hetman ogłosił federację z przyszłą Rosją, został jesienią 1918 r. obalony przez zwolenników republiki, w czym znaczącą rolę odegrał Symon Petlura. 28 grudnia 1918 r. reaktywowano Ukraińską Republikę Ludową. Powołano kolegialną pięcioosobową głowę państwa pn. Dyrektoriat. Na jej czele stanął znany ukraiński pisarz, działacz Ukraińskiej Socjal-Demokratycznej Partii Robotniczej, Wołodymyr Wynnyczenko. Symon Petlura został członkiem Dyrektoriatu i Atamanem Głównym ukraińskich sił zbrojnych. 22 stycznia 1919 r. w Kijowie uroczyście proklamowano tzw. „soborność", czyli zjednoczenie Ukraińskiej Republiki Ludowej z Zachodnioukraińską Republiką Ludową, ale wobec słabości i rozproszenia armii ukraińskiej już 4 lutego 1919 r. stolicę państwa zajęli bolszewicy. Ataman Główny Symon Petlura i rząd URL ewakuowali się na Podole do Kamieńca Podolskiego. Stał się on tymczasową stolicą młodej republiki. Powołano tam także Ukraiński Uniwersytet Państwowy, którego rektorem został wybitny językoznawca prof. Iwan Ohijenko, minister oświaty i wyznań religijnych w kilku ukraińskich rządach, a w latach

Українці потрапили у ще трагічнішу ситуацію. Українську незалежність не врятував навіть державний переворот, здійснений 29 квітня 1918 р. за допомогою німецьких військ й привів до влади гетьмана Павла Скоропадського - нащадка давнього козацького роду, в минулому царського генерала. Ліквідувавши республіку, Скоропадський проголосив монархію під назвою Українська Держава. Восени 1918 року, як тільки німці покинули Україну, а гетьман оголосив план майбутньої федерації з Росією, його влада була повалена прихильниками республіки, одним з лідерів яких був Симон Петлюра. 28 грудня 1918 р. було відновлено Українську Народну Республіку, яку очолила Директорія - колегіальний орган у складі п'яти осіб. Головою Директорії став відомий письменник, діяч Української соціал-демократичної робітничої партії Володимир Винниченко. Симон Петлюра також став членом Директорії і Головним отаманом збройних сил УНР. 22 січня 1919 р. у Києві урочисто проголошено Акт злуки УНР і ЗУНР і соборність українських земель. Та, з огляду на слабкість і розпорошення сил української армії, вже 4 лютого 1919 р. столицю держави захопили більшовики. Головний отаман Симон Петлюра та уряд УНР були змушені переїхати на Поділля. Тимчасовою столицею молодої республіки стало місто Кам'янець-Подільський. В цей час тут було створено Український державний університет, ректором якого призначено видатного мовознавця проф. Івана Огієнка – міністра освіти та релігійних конфесій кількох українських урядів (пізніше, у 1926-1932 рр. – професора Варшавсько-

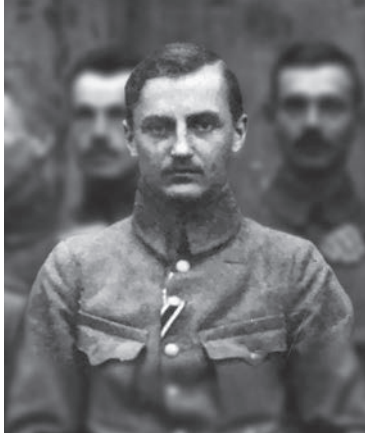

Leopold Lis-Kula – w 1919 r. najmłodszy pułkownik Wojska Polskiego. Zginął w walkach o Torczyn na Wołyniu w dniu 7 marca 1919 r. Zbiory NAC

Леопольд Ліс-Куля — наймолодший полковник польської армії. Загинув у боях за Торчин на Волині 7 березня 1919 р.

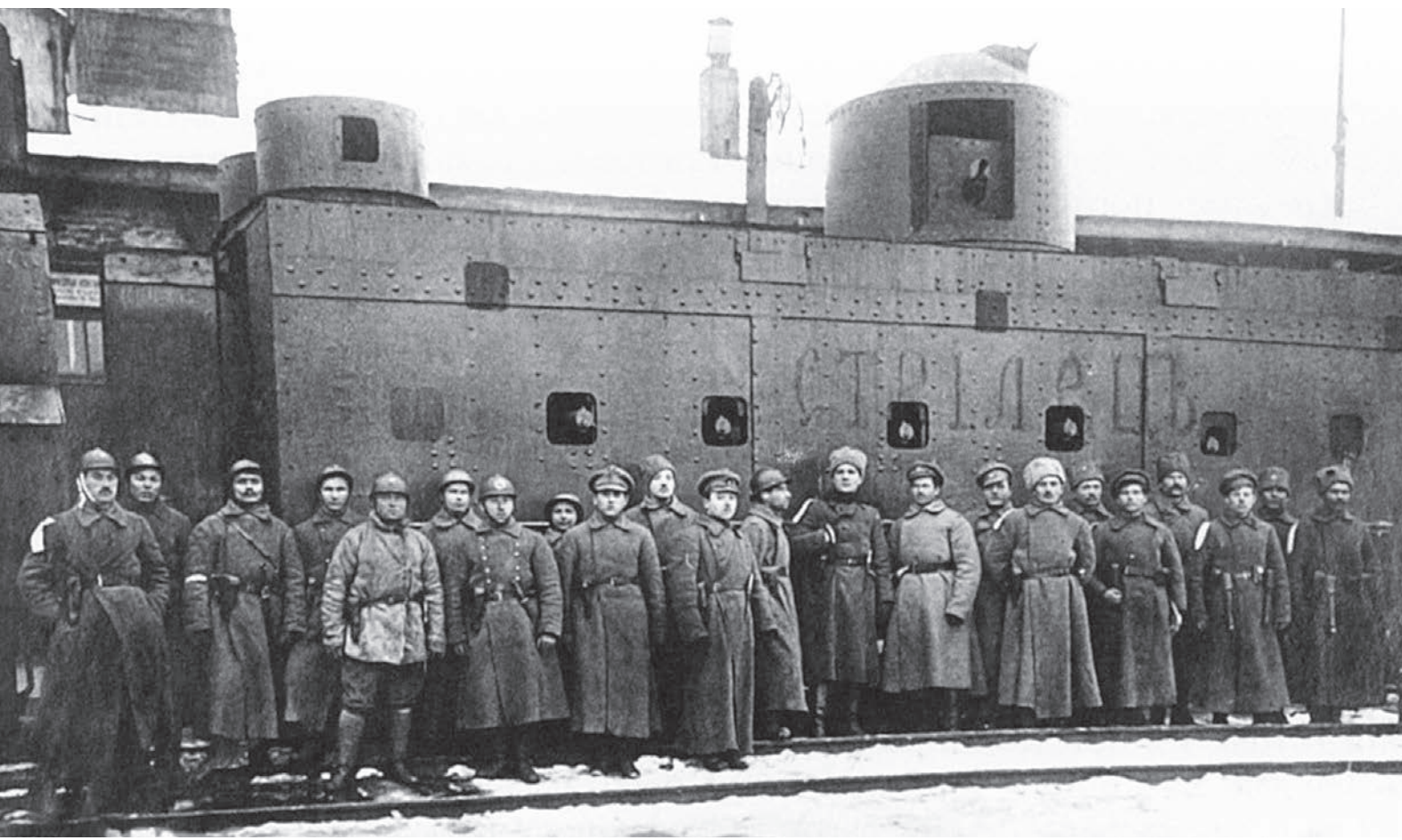

Ukraiński pociąg pancerny „Strileć” (pol. „Strzelec”), wiosna 1919 r. Zbiory S. Stępnia

Український бронепоїзд „Стрілець”, весна 1919 р.

1926–1932 profesor Uniwersytetu Warszawskiego (od 1940 r. duchowny prawosławny o imieniu zakonnym Iłarion).

1 września 1919 r. podpisano polsko-ukraińskie zawieszenie broni. Nim to się stało, po obu stronach zginęło wielu patriotów. Ich symbolem może być jeden z najzdolniejszych polskich oficerów, wnuk powstańca styczniowego, pierwszy komendant POW w Kijowie, mjr Leopold Lis-Kula. Ciężko ranny w ataku na Torczyn, mimo udzielenia mu natychmiastowej pomocy przez ukraińskie służby medyczne, zmarł 7 marca 1919 r.

Wojna zbierała żniwo, a przecież Polsce i Ukrainie zagrażał wspólny wróg – bolszewicka Rosja. Wejście w życie rozejmu 1 września 1919 r. faktycznie kończyło walki między Polską a URL. Armia ukraińska starała się skierować cały wysiłek zbrojny przeciwko Sowietom. Nie było to łatwe, gdyż jednocześnie musiała stawić czoło nie mniej niebezpiecznemu wrogowi – białej rosyjskiej armii gen. Antona Denikina. Zarówno czerwona, jak i biała Rosja zdecydowanie odmawiały Ukraińcom prawa do własnej niepodległości.

Na Wołyniu, po rozejmie z Ukraińcami, Polacy starli się z groźniejszym przeciwnikiem – Armią Czerwoną, która w swym marszu na Zachód zamierzała z Polski uczynić całkowicie podległą Moskwie republikę rad. Sytuacja, stając się coraz bardziej niebezpieczna, zmuszała tak Polaków, jak i Ukraińców do szukania porozumienia.

го університету, з 1940 р. – православного священика).

Багато патріотів полягло з обох сторін, перш ніж 1 вересня 1919 р. підписано польсько-українську угоду про припинення вогню. Символом непоправних втрат у цій братовбивчій війні можна вважати одного з найталановитіших польських офіцерів, онука учасника Січневого повстання, першого командувача ПОВ у Києві майора Леопольда Ліса-Кулі. Він був тяжко поранений під час атаки на Торчин і, незважаючи на негайну допомогу українських медичних служб, помер 7 березня 1919 р.

Війна збирала свої жнива, а Польщі та Україні загрожував спільний ворог – більшовицька Росія. Завдяки підписаному перемир'ю врешті завершилася боротьба між Польщею та УНР й з'явилася можливість обернути сили української армії проти совєтів і не менш грізного ворога - білої російської армії генерала Антона Денікіна. І червона, і біла Росія, хоч і ворогували між собою, але однаково беззастережно заперечували право українців на незалежність й силою зброї намагалися знищити УНР.

Більшовики, намірившись розпалити революційний вогонь на Заході, вирушили походом на Польщу, щоб завоювати і повністю підпорядкувати її Москві. Завойовницький шлях Червоної армії проліг через Волинь, яка стала місцем жорстоких боїв з українцями і поляками, які мусили об'єднатися перед лицем смертельної небезпеки зі Сходу.

PIERWSZE NEGOCJACJE PETLURY Z PIŁSUDSKIM

O tak to, Lachu, druhu-bracie,
podaj rękę Kozakowi.
I czyste serce swoje daj!
A wspólnie w imię Chrystusowe
Wskrzesimy znowu cichy raj!

Taras Szewczenko – *Do Polaków*

ПЕРШІ ПЕРЕГОВОРИ ПЕТЛЮРИ ТА ПІЛСУДСЬКОГО

Отак-то, ляше, друже, брате!
Подай же руку козакові
І серце чистеє подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай.

Тарас Шевченко - „Полякам”

Na początku 1919 r. Polska miała już znaczne terytorium i stabilny rząd w Warszawie. Ukraina zaś zagrożona przez bolszewików znajdowała się w tragicznej sytuacji. Doskonale zdawał sobie z tego sprawę Ataman Główny Symon Petlura, będący jednocześnie członkiem kolegialnej głowy państwa – Dyrektoriatu Ukraińskiej Republiki Ludowej. Szansę dla ukraińskiej niepodległości upatrywał on w ścisłej współpracy z Polską. Był jednak naciskany przez własnych polityków, aby doprowadzić do zjednoczenia obu istniejących wówczas państw ukraińskich (Ukraińskiej Republiki Ludowej z Zachodnio-Ukraińską Republiką Ludową), czyli do tzw. soborności. Petlura jednak doskonale zdawał sobie sprawę, że trwająca w Galicji Wschodniej wojna Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej z Polską poważnie utrudnia polsko-ukraińskie zbliżenie. Po stronie ukraińskiej, prócz polityków galicyjskich, zdecydowanie przeciwny współpracy z Polską był przewodniczący Dyrektoriatu Wołodymyr Wynnyczenko, opowiadający się za sojuszem z Rosją Sowiecką.

На початку 1919 р. Польща володіла значною територією і мала стабільний уряд у Варшаві. Україна ж, потерпаючи від збройної інтервенції Росії, опинилася в трагічній ситуації, що добре усвідомлював Головний отаман Симон Петлюра, який водночас був членом найвищого колегіального органу держави — Директорії Української Народної Республіки. Можливість здобуття незалежності України він вбачав у тісній співпраці з Польщею. Однак, він перебував під тиском своїх соратників, які прагнули соборності – об'єднання двох тодішніх українських держав (Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки). Окрім політиків з Галичини, категоричним противником співпраці з Польщею був голова Директорії Володимир Винниченко, який виступав за союз з радянською Росією.

З іншого боку, війна українців і поляків в Галичині фатальним чином перешкоджала діям Пілсудського і Петлюри на користь зближення обох народів. Незважаючи на збіг вкрай несприятливих обставин, Петлюра зважився на рішучий крок і в кінці грудня 1918 р. задля налагодження контак-

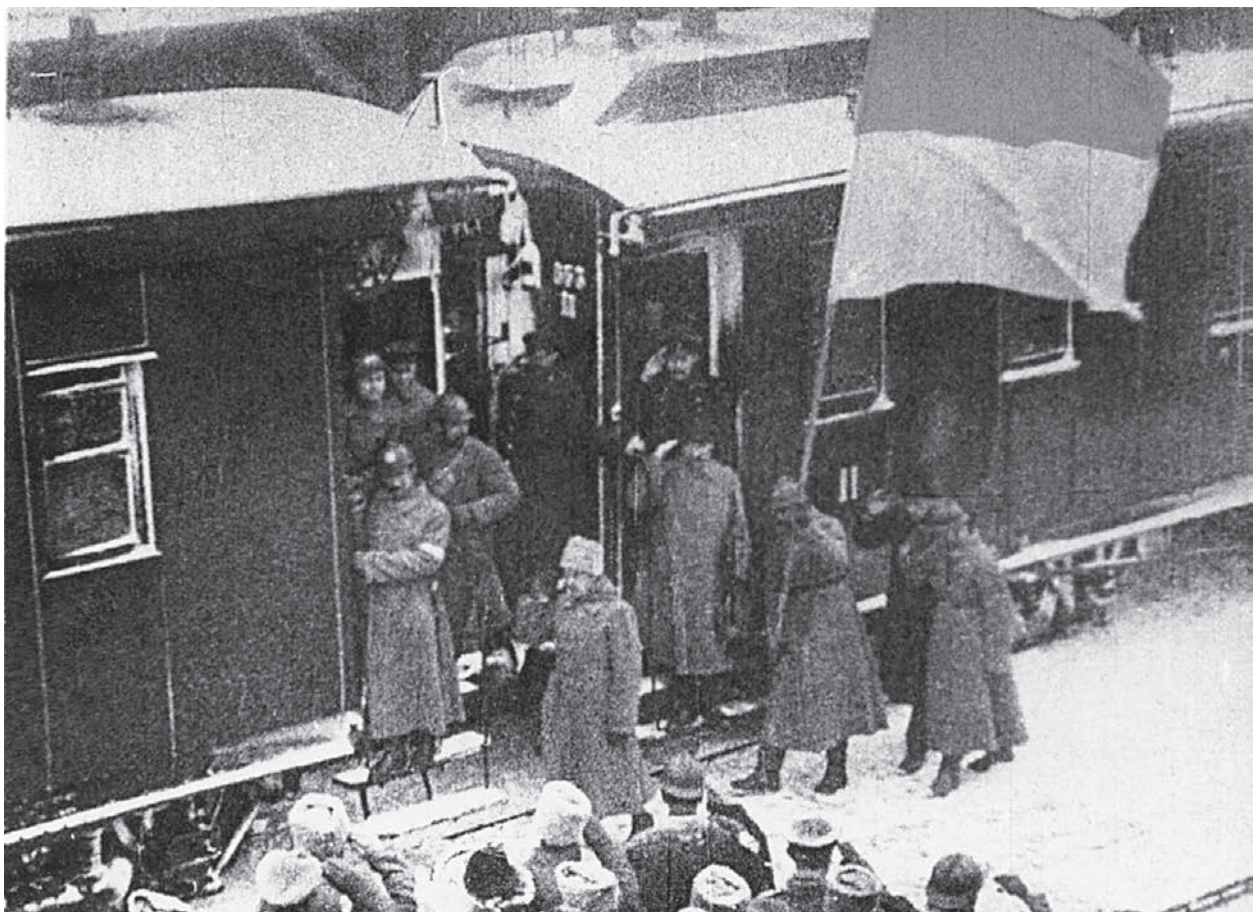

Armia URL wyrusza na front, 1918 r. Zbiory Studia Viatel

Армія УНР вирушає на фронт, 1918 р.

Msza polowa wojsk URL, lata 1918-1919. Zbiory Centralnego Archiwum Kino-Foto Dokumentów w Kijowie (AKFD)
Польова Служба Божа військ УНР, 1918-1919 рр.

Wiaczesław Prokopowicz – pierwszy negocjator porozumienia polsko-ukraińskiego, późniejszy premier URL. Zbiory S. Stępnia

В'ячеслав Прокопович — перший український уповноважений до проведення польсько-українських переговорів, згодом прем'єр-міністр УНР

Członkowie Dyrektoriatu URL, od lewej: Andrij Makarenko, Fedir Szwec, Symon Petlura, Kamieniec Podolski, lipiec 1919 r. Zbiory AKFD

Члени Директорії УНР, зліва: Андрій Макаренко, Федір Швець, Симон Петлюра, Кам`янець Подільський, липень 1919 р.

Nr 170 Sobota 7 września (25 sierpnia) 1918 r.

DZIENNIK KIJOWSKI

Adres Redakcyi i Administracyi: Kijów, Kreszczatyk 38.
Telefony: Redakcyi Nr 24-64. Administracyi Nr 16-72.
Cena N ru pojedyńczego 35 k.
Administracya otwarta od godziny 10 do 7 wieczorem.
W niedzielę Administracya otwarta od g. 10 do 12 pp.
Prenumerata miesięczna wynosi 8 rb. i liczy się od dnia wpłacenia.—Cena ogłoszeń za wiersz petitowy przed tekstem 2 rb.; po tekście 1 rb. 25 kop.

Kto zna adres kupca Bernharda Grünhauta, proszę donieść za wynagrodzeniem: Lwowska 32 m. 10, M. Sz. 16413

Nauczycielka z Królestwa, patent wyższy, muzyka, konwers. franc., praktyka, świadectwa — poszukuje posady w mieście lub na wyjazd. Gogolewska 7 m. 22, Grzymała. 16353

Ś. † P. **WŁADYSŁAW MAJEWSKI**
wolontaryusz b. 1 gward. ułańskiego pułku im. Ks. Józefa Poniatowskiego, uczestnik walk Krechowieckich, odznaczony za dzielność, zmarł w Kijowie dn. 4-go września w 20-tym roku życia. Odprowadzenie zwłok z kościoła św. Mikołaja odbędzie się 7 września o 11 rano.

TEATR POLSKI
w „Ogniwie".
Dziś, PREMIERA **„O małym domku"**
sztuka w 3 aktach Tadeusza Rittnera.
Początek o godz. 8 m. 15 wiecz. Bilety w „Ogniwie" od 11—2 i od 6—8 wiecz.

Dr SINIELNIKOW, Kreszczatyk № 41, skór., wener., syf., niemoc płciow. 11—1, 5—9. 16109

LOTO
Kreszczatyk 58, vis a vis Krytego Rynku, w klubie T-wa „Sam-in-Wo". **Karta 25 kop.** od g. 8—10 wiecz., później gry zwyczajne. **Występy artystyczne** w czwartki i niedziele. 16411

S-ka Spożywcza **„CHLEB"** zawiadamia członków, iż otrzymano **wyborowe WĘDLINY** oraz **CUKIER rafinadę i piasek.**

Pożyczki Wolności wojenne i rentę pragnę kupić, Krąg.-Uniwersytecka 6 m. 21. od 2—3 po poł. lub listownie. —

Doświadczona nauczycielka wychowawczyni z zamiłowaniem pedagogicznem, posiadająca języki i muzykę poszukuje posady w Kij. Rd. M. Lachowicz, M. Żytom. № 7, minsz. pp. Czerwińskich. —

Centralne Biuro Leśne Towarzystwa Handlowo-Przemysłowego „Dzierełło"
Kijów, Besarabka 2, tel. № 24-01.
Eksport Redakcya wyd. „Lesowoj Wiestnik" **Import**
Likwidacya majątków leśnych.
Przyjmuje: rozmaite prace w dziedzinie gospodarki leśnej. Taksacya lasów. Zakładanie szkółek leśnych. Zasiewy. Rozgraniczanie lasów, niwelacya—melioracya Oczyszczanie lasów. Kontrola majątków i Inspekcya lasów. Zakładanie ksiąg gospodarstw leśnych. Zarządzanie i kontrola leśnictw. — Gospodarstwo leśne. **Wydziały:** dla handlu leśnego i przemysłu. Zakładanie tartaków, szuszarni nasion i desek, kupno i sprzedaż actzion leśnych. Kupno i sprzedaż działek leśnych, oraz rozm. materyałów leśnych. Zakładanie dróg leśnych, kolejowych, gruntowych i wodnych. 16416

Polska 8 klasowa Szkoła Żeńska w Kijowie
ZRZESZENIA RODZICÓW I NAUCZYCIELI
Oddziały — filologiczny i handlowy.
Programy i prawa męskich szkół rządowych.
Początek lekcyi dn. 9 września. Nabożeństwo przed rozpoczęciem roku szkolnego odbędzie się w kościele św. Aleksandra dziś dn. 7-go września o g. 11 rano. Kancelarya szkoły (Włodzimierska № 40) otwarta codziennie, z wyjątkiem świąt i niedziel od 10—1 po poł.

Nasz aktywizm.

Pewna część miejscowej prasy rosyjskiej zwraca łaskawie na nas uwagę. Oczywiście nie mielibyśmy nic przeciwko temu, gdyby prasa ta postępowała wobec nas lojalnie i gdybyśmy nie mieli do czynienia z przekręcaniem cytat z „Dziennika Kijowskiego", jako to robi prawicowy „Gołos Kijewa", lub z przypisywaniem nam rzeczy, z któremi nie mamy nic wspólnego, czem się trudni inna gazeta „Russkij Gołos".

Z „Ruskiego Gołosa" dowiedzieliśmy się niedawno, że jesteśmy „przedstawicielami polskich kół klerykalnych", następnie zaś ten sam organ pasował nas na wyznawców zasad „aktywizmu". tłumacząc swym czytelnikom na czem polega program polityczny aktywizmu skrajnego i dając do zrozumienia, że ze strony „Dzien. Kijowskiego" rosyanie życzliwego do siebie stosunku spodziewać się nie mogą.

„Russkij Gołos" ustami swego współpracownika, p. Ertela, co prawda, ocenił odpowiednio metody polemiczne „Gołosa Kijewa", w stosunku do naszego pisma — co zresztą uczynić był moralnie obowiązany, ponieważ powtórzył za „Gołosem Kijewa" cytatę fałszywie przypisaną „Dz. Kijow.", ale „Rus. Gołos" i p. Ertel nie są w zgodzie z rzetelnością dziennikarską, gdy czytelnikom swym podają informacye o „Dzienniku Kijowskim", jego kierunku politycznym i stosunku do rosyan — nie odpowiadające rzeczywistości, wyssane z palca.

Być może, zresztą, „Rus. Gołos" sam padł ofiarą jakichś fałszywych, tendencyjnych pogłosek, więc, by położyć kres wszelkim domysłom i przypuszczeniom, dla wiadomości prasy rosyjskiej uważamy za stosowne powiedzieć co następuje:

Aczkolwiek z kołami kościelnemi nie związani, — bezwyznaniowcami jednak nie jesteśmy: kościół katolicki uważamy za ostoję naszego społeczeństwa, za nasz kościół narodowy; jego wolności i nietykalności broniliśmy zawsze i bronić będziemy. Stąd nie wynika jednak wcale, byśmy byli wrogami wolności sumienia, byśmy by-

wizm polski. Dziś za wielkorządztwa Beseler a i Liposzczaka—w innych już przez wojnę wytworzonych warunkach—powszednia praca polska polega na wysiłkach, mających na celu dźwiganie gmachu państwowości polskiej w szczupłym zakresie pozostawionym przez wszechwładnych w Polsce okupantów.

Zdajemy sobie dokładnie sprawę z tego, czem jest „państwo listopadowe" dzisiaj, wiemy jaki charakter ma nawpół z nominacyi powstała Radu Stanu, widzimy całą bezsilę rządu polskiego w Warszawie, ale pamiętamy również i o tem, że nie liczenie się zupełne ze stanem rzeczy w Królestwie, bierność, zakładający bezwładnie ręce, „pasywizm" mogą wyrządzić narodowi naszemu niepowetowaną krzywdę i w wynikach swych być zgubnymi. Wreszcie i tak zwany obóz „pasywistów" nie uchyla się faktycznie od zasiadania w „beselerowskiej" Radzie Stanu i od udziału w pracach rządu.

Budując w tak ciężkich warunkach państwo polskie, zakładając pierwsze jego podwaliny, ani Rada Regencyjna, ani Rada Stanu, ani gabinet Steczkowskiego, ani partye odpowiedzialne, nikt zresztą w Polsce, prócz niklej garstki skompromitowanych awanturników politycznych — z polskiego stanowiska zasadniczego nie zrezygnował, polskiego nie wyparł się ideału, nie zatrzasnął drzwi przed przyszłością polską. Tak samo czynili ci, którzy na zgliszczach Rzeczypospolitej budowali Księstwo Warszawskie i Królestwo Kongresowe," pełni gorącej wiary w polskie jutro.

Jeżeli praca dla Polski w tak ogromnie trudnych warunkach jest aktywizmem, jesteśmy istotnie głosicielami takiego aktywizmu, ale przypisywany nam przez „Rus. Gołos" aktywizm określonej marki, możemy pozostawić tylko do wyłącznego użytku jego osamotnionych właścicieli pp. Studnickiego, i ks. Druckiego-Lubeckiego i pokrewnych im polityków.

Rozumowanie nasze jest proste: człowiek zdrowy w największym nieszczęściu i w najgorszych warunkach będzie myśleć i pracować nad poprawą swego losu, nie polegając jedynie na szczęśliwą zmianę sytuacyi, na poparcie, tak często zawodne, przyjaciół, i inne okoliczności od niego niezależne. Tak samo postępować winien człowiek zbiorowy—naród. Tu leży źródło rzetelnego aktywizmu, opierającego się na zdrowym instynkcie narodu, tu punkt wyjścia dla orientacyi, która nie jest ani „centralną", ani „koalicyjną", lecz — polską.

Niewątpliwie pewnym kołom rosyjskim nie zbyt podoba się nasze stanowisko w stosunku do „jedinoj i niedielimoj", występującej czy to w barwach czerwonych, rewolucyjnych, czy też w carsko-autokratycznych. Cóż robić. Ale chcemy, by nas dobrze rozumiano. Sprawa polska przestała być „wewnętrzną sprawą Rosyi". Polska chce i musi być niepodległą i taka Polska — w naszem pojmowaniu — może być szczerym sprzymierzeńcem i przyjacielem Rosyi, nowej i silnej, wyzbytej przytem z przyzwyczajeń długich wieków niewoli domowej. Sądzimy zresztą, że wśród rosyan, do któ-

martwych „principów", bez rozlamu duchowego, bez wszelkiej „karamazowszczyzny", „maniłowszczyzny", „nieprotiwlienstwa" i innych specyficznie rosyjskich właściwości.

Odrodzenie rosyjskie—jesteśmy przekonani—polegać musi nie tylko na czynach bohaterskich w walce z potęgą złą i ciemną, opartą na tradycyach Riazina i Puhaczewa, walce, która musi doprowadzić do zwycięstwa, do obalenia prawa mordu i gwałtu, lecz również i na gruntownem wychowaniu narodu rosyjskiego na nowych zupełnie podstawach, narodu, który—przyznajemy—ma w sobie siły i talenty, zdolne przynieść pożytek nie tylko samej Rosyi, ale i całemu światu.

Dla tego też życzymy nowej, z mgieł wychylającej się Rosyi i rosyanom kochającym nie cieteres klasowy, lecz ojczyznę swą, by z posiewu krwi ich bohaterów, przelanej za wolność, wyrósł plon bujny, by odrodzona, niepodległa, na własnej ziemi niepodzielna i nikogo nie dzieląca Rosya, sąsiad niepodległej i zjednoczonej Polski, była silnym i zdrowym, równouprawnionym członkiem w wolnej rodzinie narodów kulturalnych.

Takie jest nasze stanowisko i takie ideały, którym w miarę sił naszych służymy i służyć będziemy.

SPRAWY POLSKIE.

Narady w stronnictwach.

„Kur. Codz." donosi, iż w ubiegłą sobotę w Krakowie u dr. Bobrzyńskiego odbyło się zebranie przedstewicieli stronnictwa konserwatywnego oraz frakcyi podolaków. Konferencya zwołana została przez dr. Bobrzyńskiego dla usunięcia pewnej rozbieżności zdań, co też podobno z powodzeniem uskutecznione zostało.

„N. Fr. Pr." donosi, iż w tym samym dniu również w Krakowie odbyły się narady pomiędzy przedstawicielami stronnictw ludowych w Królestwie i Galicyi. Narady te odbyły się pod przewodnictwem posła Bojko, i w ostatecznym wyniku przyniosły uchwałę, stwierdzającą, iż o przyszłości i budowie Polski rozstrzygać może tylko naród polski, domagający się Polski niezależnej, zjednoczonej, z dostępem do morza. Zdecydowano również zwołać wielką naradę przedstawicieli stronnictw ludowych w Warszawie.

Nowy gabinet.

Prasa warszawska omawia możliwość ustąpienia gabinetu dr. Steczkowskiego. Podawane są następujące nazwiska kandydatów do teki prezydyalnej: byłego prezesa ministrów Kucharzewskiego, który podobno uchylił tę propozycyę, — ks. Janusza Radziwiłła, wice-marszałka Mikułowskiego-Pomorskiego, a również przedstawiciela Rady Regencyjnej w Moskwie, Lednickiego. („Vos. Ztg.).

Polska waluta.

„Bresl. Neues Nachr." donoszą:

„Z pośród przedmiotów narazie jeszcze nie rozpoczętych narad niemiecko-austro-polskich pierwsze miejsce zajmuje sprawa własnej waluty polskiej. Za punkt wyjścia ma służyć opracowany przez niemiecką radę gospodarczą do spraw Europy środkowej memoryał, który, po gruntownem zbadaniu stosunku pomiędzy znajdującymi się dziś w obiegu markami, koronami i rublami, rozwija projekt utworzenia polskiego funduszu walutowego. Rada gospodarcza zastrzega się, iż pretensye polskie względem zagrani-

„Dziennik Kijowski" – polskojęzyczna gazeta ukazująca się w Kijowie w latach 1906-1920. Zbiory Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego

«Дзєннік Кійовскі» (Dziennik Kijowski) – польськомовна газета, яка виходила в Києві в 1906-1920 рр.

Mimo tej poważnej opozycji wewnętrznej Symon Petlura zdobył się na zdecydowany krok. Już w grudniu 1918 r. wysłał do Warszawy delegację na czele z byłym ukraińskim ministrem oświaty prof. Wiaczesławem Prokopowiczem. Aby ją uwiarygodnić w oczach Polaków, włączył do jej składu przedstawiciela kijowskiej polonii, redaktora „Dziennika Kijowskiego", Joachima Wołoszynowskiego. Naczelnik Państwa Józef Piłsudski, mający wówczas także przeciwników w postaci działaczy Narodowej Demokracji, przyjął ukraińską delegację już 18 stycznia 1919 r. i zapewnił ją o swym poparciu dla niepodległości Ukrainy. Po rozmowach tych redaktor Wołoszynowski zanotował:

Do Kijowa powracamy z przeświadczeniem o przychylności Pana Naczelnika do inicjatywy porozumienia, z ujawnioną przychylnością do tej sprawy wpływowych ugrupowań demokratycznych, na koniec z oświadczeniem ze strony p. Jodki [Narkiewicza], iż rząd polski, zarówno jak rząd ukraiński, pragnie porozumienia i gotów jest przyjąć [w Warszawie] misję ukraińską.

19 lutego 1919 r. Ataman Petlura wysłał do Warszawy kolejną delegację z płk. Borysem Kurdynowskim na czele. 24 maja 1919 r. Kurdynowski oraz premier rządu polskiego Ignacy Jan Paderewski podpisali wstępnie tajną umowę wojskowo-polityczną.

Porozumienie z Polską pozwoliło Atamanowi Petlurze na skupienie głównego wysiłku militarnego przeciwko Sowieckiej Rosji. Niestety działania ukraińskie nie znalazły zrozumienia

тів з керівництвом відродженої Речіпосполитої направив до Варшави спеціальну делегацію на чолі з відомим громадським і політичним діячем, недавнім міністром освіти України проф. В'ячеславом Прокоповичем. До складу делегації включено також представника київського польського середовища, редактора «Дзєнніка Кійовскєґо» (Dziennika Kijowskiego) Йоахима Волошиновського. Начальник держави Юзеф Пілсудський, наперекір негативній позиції діячів Народно-демократичної партії, прийняв українську делегацію 18 січня 1919 р. і запевнив її у підтримці незалежності України. Після розмови з польським лідером редактор Волошиновський занотував:

Ми повертаємось до Києва, переконавшись у прихильності пана Начальника до ініціативи порозуміння і побачивши позитивне ставлення до цієї справи впливових демократичних кіл, нарешті, із запевненнями пана Йодки [Наркевича], що польський уряд, як і уряд України, воліє домовлятися й готовий прийняти українську місію [у Варшаві].

19 лютого 1919 р. Отаман Петлюра скерував до Варшави ще одну довірену делегацію на чолі з полковником Борисом Курдиновським. 24 травня 1919 р. глава української делегації і прем'єр-міністр польського уряду Ігнацій Падеревський підписали попередню таємну військово-політичну угоду.

Домовленості із Польщею дозволили Петлюрі зосередитися на відсічі наступу Червоної армії. На жаль, країни Заходу не сприйняли і не підтримали збройну боротьбу українців за незалежність, й сподіваючись на реставрацію буржуазної

Plac Zamkowy w Warszawie. Zbiory NAC

Замкова площа у Варшаві

ze strony państw Europy Zachodniej, wciąż wierzących w rychłą restaurację białej Rosji. Francja nawet w geście oburzenia odwołała swych przedstawicieli funkcjonujących przy dowództwie armii ukraińskiej. W tej sytuacji Petlura, czując się całkowicie osamotniony, zdecydował się na przyśpieszenie rokowań w sprawie zawarcia ścisłego sojuszu politycznego i wojskowego z Polską.

Do tego samego dążył także Józef Piłsudski, który wysłał na Ukrainę swego osobistego przedstawiciela por. Jana Zagłobę-Mazurkiewicza. Jego zadaniem było utrzymywanie stałego kontaktu między Atamanem Petlurą a Naczelnikiem Piłsudskim.

Росії, виступили на боці білогвардійського руху. Франція навіть відкликала своїх представників при командуванні української армії. У цій ситуації Петлюра, побачивши, що Україна залишається віч-на-віч з навалою більшовиків, вирішив пришвидшити переговори з Польщею.

Подібно мислив і Юзеф Пілсудський, який відправив в Україну свого особистого представника поручника Яна Заглобу-Мазуркевича. Його завданням було підтримувати особистий контакт між Отаманом Петлюрою та Пілсудським.

KAMIENIEC PODOLSKI – TYMCZASOWĄ STOLICĄ UKRAINY

[...] *na widok baszt i rondeli fortecznych zdobiących szczyty skał wielka otucha wstąpiła im zaraz w serca.*

Henryk Sienkiewicz – *Pan Wołodyjowski*

КАМ`ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ - ТИМЧАСОВА СТОЛИЦЯ УКРАЇНИ

[...] на вигляд башт і фортечних бастей, які прикрашали вершини скал, велике упования увійшло в їхні серця

Генрик Сенкевич – *Пан Володийовський*

Powitanie Symona Petlury na dworcu kolejowym w Kamieńcu Podolskim w maju 1920 r. Ataman Główny przyjmuje raport komendanta warty honorowej wystawionej przez Zbiorczą Szkołę Oficerską w Kamieńcu Podolskim (potem szkołę ewakuowano kolejno do Łańcuta, Wadowic i Kalisza). Podczas powitania obecni byli: premier Andrij Liwycki, gen. Wsewołod Petriw, gen. Wołodymyr Salski i minister wyznań religijnych rządu URL Iwan Ohijenko. Na fotografii widoczni także oficerowie polscy. Zbiory S. Stępnia

Привітання Симона Петлюри на залізничному вокзалі у Кам'янці-Подільському у травні 1920 р. Головний отаман приймає рапорт командира почесної варти, виставленої Спільною Кам'янецькою юнацькою школою УНР (згодом школа була евакуйована у Ланцут, Вадовіце та Каліш). У церемонії вітання взяли участь прем'єр-міністр Андрій Лівицький, генерал Володимир Сальський та міністр у справах релігійних конфесій уряду УНР Іван Огієнко. На фото також польські офіцери

Kamieniec Podolski mocno wpisał się w dzieje I Rzeczypospolitej. Stał się niemal symbolem walki o jej granice i terytorialną całość, zagrożoną głównie ze strony imperium tureckiego, a dzięki powieści Henryka Sienkiewicz – *Pan Wołodyjowski*, był uosobieniem honoru, odwagi i miłości ojczyzny. Tak postrzegali go Polacy, ale tak również i Ukraińcy.

Skomplikowana sytuacja polityczna w Kijowie i ciągłe zagrożenie ze strony bolszewików oraz Armii Ochotniczej gen. Antona Denikina powodowały, że instytucje centralne URL, pragnąc zachować ciągłość państwową, zmuszone były do szukania odpowiedniego miejsca na swą tymczasową siedzibę. Przez pewien czas taką tymczasową stolicą URL był Kamieniec Podolski. W czasach Hetmanatu powstał tam 1 lipca 1918 r. Ukraiński Uniwersytet Państwowy (uroczyście otwarty 22 października), którego pierwszym rektorem został wybitny językoznawca, późniejszy minister w rządzie URL, a w latach międzywojennych profesor Uniwersytetu Warszawskiego – Iwan Ohijenko. Uniwersytet przyciągnął wielu profesorów i wybitnych uczonych.

Місто Кам'янець-Подільський навіки вписалося в історію Першої Речіпосполитої як символ її боротьби з Османською імперією за кордони та територіальну цілісність, а завдяки роману Генріка Сенкевича «Пан Володийовський» стало втіленням честі, мужності та любові до Вітчизни. Таким бачили його як поляки, так і українці.

В період боротьби українського народу за власну державу (1917–1921 рр.) місто перетворилось на важливий осередок політичного і громадського життя, а також формування ударних сил армії УНР. 1 липня 1918 р. тут був заснований й 22 жовтня урочисто відкритий Український державний університет, першим ректором якого став видатний мовознавець, згодом міністр уряду УНР, а в міжвоєнні роки – професор Варшавського університету Іван Огієнко. До викладання було залучено багатьох професорів та видатних науковців. Після падіння Гетьманату, за часів Директорії, при підтримці Симона Петлюри університет продовжував функціонувати і розвиватися, чисельність студентів зросла до майже півтори тисячі осіб. При університеті відкрилися

Kamieniec Podolski. Widok ogólny. Kartka pocztowa z pocz. XX w. Zbiory S. Stępnia

Кам'янець-Подільський. Загальний вигляд. Листівка з початку 20 ст.

Po upadku Hetmanatu nie tylko nie przestał funkcjonować, ale w czasach Dyrektoriatu znacząco rozwinął się, do czego przyczynił się także Symon Petlura. W Uniwersytecie studiowało prawie półtora tysiąca studentów. Organizowano także kursy ukraińskiej historii i literatury dla społeczeństwa i wojskowych, doszkalano nauczycieli i duchowieństwo. Z inicjatywy Ohijenki podjęto prace nad słownikami języka ukraińskiego i terminologii prawniczej.

Pierwsze instytucje państwowe URL zaczęły się w Kamieńcu Podolskim lokować już w połowie marca 1919 r. Proces ten przerwało na krótko 15 kwietnia 1919 r. zajęcie miasta przez wojska sowieckie. Dopiero po ich wyparciu 3 czerwca 1919 r. przez wojska ukraińskie, ponownie zaistniała w mieście możliwość ulokowania się tam Dyrektoriatu i rządu URL.

Symon Petlura w Kamieńcu kontynuował intensywną działalność państwotwórczą i społeczną. Tam opracował i podpisał szereg dekretów, odezw do narodu i rozkazów do wojska. Często wyjeżdżał na front. W Kamieńcu prowadził konsultacje z liderami partii politycznych, przyjmował misje zagraniczne. Tam też doszło do pertraktacji – poprzedzonych wieloma uzgodnieniami z przybyłym do Kamieńca dyktatorem ZURL Jewhenem Petruszewiczem – dotyczących wspomnianego zjednoczenia obu ukraińskich republik (ZURL i URL).

Wielkie znaczenie dla młodej ukraińskiej republiki miało 14 października 1919 r. złożenie przysięgi na wierność URL przez członków

публічні курси української історії та літератури, тут також удосконалювали кваліфікацію вчителі й духовенство. З ініціативи Огієнка вчені розпочали роботу над словниками української мови та юридичної термінології.

У березні 1919 р. – листопаді 1920 р. Кам'янець-Подільський був тимчасовою столицею Української Народної Республіки. Складна політична ситуація в Києві та постійна загроза з боку більшовиків і добровольчої армії Денікіна змусили уряд, задля забезпечення безперервного функціонування, обрати інше, надійніше місце перебування центральних установ УНР. Деякі центральні державні установи УНР встигли переїхати в Кам'янець вже в середині березня 1919 р., однак остаточний переїзд довелось відкласти внаслідок окупації міста Червоною армією, яка тривала з 15 квітня до 3 червня 1919 р. Директорія та уряд УНР сюди прибули після відступу ворога під ударами української армії.

У Кам'янці Петлюра продовжував інтенсивну державотворчу та громадську діяльність. Тут він опрацював і підписав низку декретів, звернень до народу, наказів по армії, консультувався з лідерами політичних партій, приймав закордонні місії, звідси часто виїздив на фронт. У цьому місті проводились спільні наради політичного і військового керівництва УНР і ЗУНР.

14 жовтня 1919 року у центрі Кам'янця в атмосфері особливого піднесення відбулась хвилююча церемонія складання присяги на вірність УНР членами уряду, працівниками органів державної влади і військом. Урочистості завершилися

Fotografia Symona Petlury przed rezydencją w Kamieńcu Podolskim, lato 1919 r. Zbiory Studia Viatel

Фотографія Симона Петлюри перед резиденцією у Кам`янці-Подільському, літо 1919 р.

Pieczątka Poczty Cywilnej uruchomionej po zajęciu miasta przez Wojsko Polskie, funkcjonowała w latach 1919-1920. Średnica 3,5 cm. Zbiory Centrum Historii Miasta Winnicy

Печатка польської Цивільної пошти, яка функціонувала після зайняття міста Військом Польським. Діяла у 1919-1920 рр. Діаметр 3,5 см.

rządu, władz państwowych i wojsko. Zakończyło się ono uroczystą defiladą, którą osobiście przyjmował, stojąc przed gmachem Ministerstwa Spraw Wojskowych, Ataman Główny Symon Petlura.

Ponowne zagrożenie miasta ze strony bolszewików i wojsk Denikina przerwało proces wzmacniania państwowości ukraińskiej. Nie widząc innego wyjścia, rząd URL zwrócił się do Polski z prośbą o tymczasowe zajęcie miasta i regionu. 16 listopada 1919 r. do Kamieńca Podolskiego wkroczyło wojsko polskie. Mimo ewakuacji części władz nadal pozostały tam niektóre agendy rządowe URL. Do kierowania nimi Ataman Główny, jako przewodniczący Dyrektoriatu, upoważnił prof. Iwana Ohijenkę, wówczas ministra wyznań religijnych oraz pełnomocnika rządu URL na terenach zajętych przez wojsko polskie.

Po rozpoczęciu rokowań polsko-ukraińskich wiosną 1920 r. w rejonie Kamieńca Podolskiego rozpoczęto formowanie sojuszniczej 2. Ukraińskiej Dywizji Strzeleckiej, w czym duże zasługi położyli pułkownicy Ołeksander Udowyczenko i Pawło Szandruk, późniejsi generałowie. Ten ostatni od 1928 r. oficer kontraktowy Wojska Polskiego ze swych umiejętności dowódczych i osobistego bohaterstwa zasłynął w kampanii wrześniowej 1939 r.

парадом, який особисто прийняв, стоячи перед будівлею Міністерства військових справ, Головний отаман Симон Петлюра.

Невдовзі чергова загроза з боку більшовиків та армії Денікіна перервала процес розбудови української державності. Опинившись у безвихідному становищі, уряд УНР звернувся до керівництва Польщі з проханням тимчасово зайняти місто та його околиці. Відтак, 16 листопада 1919 р. польські війська вступили в Кам'янець-Подільський. Українська адміністрація евакуювалася майже в повному складі, а керувати тими нечисленними установами, які залишилися, Головний отаман як голова Директорії уповноважив проф. Огієнка, тодішнього міністра освіти та представника уряду УНР.

Навесні 1920 р., під час польсько-українських переговорів на найвищому рівні, Директорія розпочала формування в районі Кам'янця-Подільського 2-ї Стрілецької дивізії УНР. Велика заслуга в справі створення цих військових з'єднань належить полковникам, а згодом генералам, Олександрові Удовиченку і Павлові Шандруку (останній з 1928 року був офіцером Війська Польського).

ZDECYDOWANE STANOWISKO PIŁSUDSKIEGO I PETLURY

KOLEJNY KROK DO ZAWARCIA POLSKO-UKRAIŃSKIEGO SOJUSZU

Nie zgadzam się na to, aby Petlurę bito
i przeto zaczepionego będę bronić siłą!

Takie słowa skierował Józef Piłsudski
do sowieckiej delegacji w 1919 r.

РІШУЧА ПОСТАВА ПІЛСУДСЬКОГО ТА ПЕТЛЮРИ

НАСТУПНИЙ КРОК ДО УКЛАДЕННЯ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО АЛЬЯНСУ

Я не згодний, щоб Петлюру били і,
якщо він зазнає нападу, боронитиму його силою!

Слова Ю. Пілсудського до радянської делегації у 1919 р.

Kpt. Ignacy Boerner reprezentant Józefa Piłsudskiego na rozmowy z bolszewikami w 1919 r. Zbiory NAC

Капітан Ігнацій Бернер, представник Юзефа Пілсудського для переговорів із більшовиками у 1919 р.

Gen. Wiktor Zelinski, szef sekcji wojskowej przy misji dyplomatycznej Ukraińskiej Republiki Ludowej w Polsce, fotografia z okresu służby w armii rosyjskiej. Domena publiczna

Генерал Віктор Зелінський, керівник військової секції при дипломатичній місії УНР у Польщі. Фото із часів служби у російській армії

Tak Piłsudski, jak i Petlura potrafili realnie ocenić sytuację zaistniałą w roku 1920. Byli całkowicie przekonani, że Rosja bolszewicka zagraża niepodległości obu krajów, natomiast wciąż trwający w Galicji Wschodniej konflikt polsko-zachodnioukraiński jest tylko lokalnym sporem terytorialnym. Nie było im jednak łatwo przekonać o tym wielu polskich i ukraińskich polityków. Petlura musiał się liczyć z Galicjanami, a Piłsudski ze zdominowanym przez narodową demokrację Sejmem, a także z decydującą o powojennym porządku politycznym w Europie konferencją pokojową w Paryżu. Sytuacja wymagała jednak szybkich decyzji.

Na początku lipca 1919 r. armia URL znów znalazła się w tragicznej sytuacji. Została przez

Пілсудський і Петлюра змогли реалістично оцінити ситуацію, яка склалася у 1920 році. Обидва були повністю переконані, що більшовицька Росія загрожує незалежності їхніх країн, тоді як конфлікт, що тривав у Східній Галичині, вони вважали лише локальною територіальною суперечкою. Однак переконати багатьох польських та українських політиків було непросто. Петлюрі довелося рахуватися з галичанами, а Пілсудському – із сеймом, де переважали його опоненти – представники національної демократії. В центрі уваги також перебувала мирна конференція в Парижі, що встановлювала повоєнний політичний лад в Європі, в тому числі, утверджувала кордони новопосталих держав. Отже, безперервні воєнні дії, внутрішньополітич-

Naczelnik Państwa Józef Piłsudski w Belwederze, Warszawa 1922 r. Zbiory NAC

Начальник Держави Юзеф Пілсудський. Бельведер, Варшава 1922 р.

bolszewików zepchnięta niemal do Zbrucza. Sytuację chwilowo uratowała Ukraińska Halicka Armia, która wypchnięta przez Polaków z Galicji przyłączyła się do wojsk Petlury. Osłabienie bolszewików, zagrożonych przez wojska Denikina, pozwoliło Petlurze na koncentrację wojsk w okolicach Kamieńca Podolskiego i jego zdobycia, ale próba odbicia Kijowa skończyła się niepowodzeniem.

Znajdujący się w dramatycznej sytuacji Ataman Główny nie miał żadnych wątpliwości, że tylko ścisły sojusz z Polską może pozwolić na dalszą walkę o niepodległość Ukrainy. Dlatego też 9 sierpnia wystosował osobisty list do Piłsudskiego. Przywiozła go do Warszawy delegacja URL na czele z ministrem oświaty Pyłypem Pyłypczukiem. Została przyjęta przez premiera Ignacego Paderewskiego, ale zasadnicze rozmowy prowadził osobiście Piłsudski. Ich efektem było podpisanie 1 września 1919 r., wspomnianego już wcześniej, zawieszenia broni na całym froncie polsko-ukraińskim. Polska zobowiązywała się także do udzielenia pomocy wojskowej dla armii URL. Większość członków rządu URL nie poparła jednak działań Petlury, co groziło zerwaniem osiągniętego porozumienia, a ponadto podrywało autorytet Atamana w oczach władz polskich. Stanowisko opozycji zmieniła dopiero kolejna ofensywa denikinowców, którzy we wrześniu rozpoczęli wypieranie wojsk URL z zajmowanych przez nie terenów, stosując przy tym brutalny terror, dokonując pogromów ludności żydowskiej.

на боротьба і міжнародна обстановка вимагали від обох лідерів негайних рішень.

На початку липня 1919 року армія УНР знову опинилася в трагічній ситуації. Більшовики відтіснили її майже до Збруча. Ситуацію тимчасово врятувала Українська Галицька Армія, підрозділи якої після витіснення з Галичини поляками, приєдналися до військ Петлюри. Ослаблення більшовиків, заподіяне армією Денікіна, дало можливість українцям здобути Кам`янець-Подільський, але спроба відвоювати Київ не вдалася.

Головний отаман, опинившись в складному становищі, не мав жодних сумнівів, що можливість для подальшої боротьби за незалежність може дати тільки тісний союз з Польщею. З цією метою 9 серпня Петлюра надіслав особистий лист Пілсудському. До Варшави його привезла делегація УНР на чолі з міністром Пилипом Пилипчуком. Її прийняв прем'єр-міністр Падеревський, але ключові перемовини провів Пілсудський. Наслідком розмов було підписання 1 вересня 1919 р. домовленостей про припинення вогню на всьому польсько-українському фронті. Польща також зобов'язалася надати військову допомогу армії УНР. Однак більшість членів уряду УНР не підтримали дій Петлюри. Постала небезпека зриву досягнутої угоди і, крім того, втрати авторитету Отамана в очах польської влади. У вересні 1919 року, після чергового наступу денікінців на підконтрольній УНР території й застосування ними жорстокого терору проти цивільного населення і єврейських погромів, ставлення опозиції змінилося.

W październiku 1919 r. Petlura wysłał do Warszawy kolejną misję dyplomatyczną tym razem na czele z ministrem sprawiedliwości, a jednocześnie kierownikiem ministerstwa spraw zagranicznych, Andrijem Liwyckim. Wraz z nią przybyła do Warszawy misja wojskowa na czele z gen. Wiktorem Zelinskim, której głównym zadaniem było uzyskanie pomocy w organizacji wojska ukraińskiego na terytorium Rzeczypospolitej.

Władze polskie, przekonane o nieodzowności wojny z bolszewikami, chcąc zyskać na czasie, prowadziły z nimi jesienią 1919 r. rokowania w Mikaszewiczach na Polesiu. Piłsudski polecił wówczas swemu wysłannikowi kpt. Ignacemu Boernerowi bezwzględnie żądać od Sowietów zaprzestania atakowania przez Armię Czerwoną wojsk Petlury. Było to jednym ze wstępnych warunków dalszego prowadzenia rozmów. Przewodniczący delegacji sowieckiej Julian Marchlewski po konsultacjach z Moskwą oświadczył jednak, że Ukraińcy mają zbyt wygórowane żądania, a przecież Rosja sowiecka nie może się obejść bez ukraińskiego zboża i dostępu do Morza Czarnego. Stwierdził wprost:

Petlura nie może być przedmiotem pertraktacji między rządem polskim a rządem sowieckim.

Odpowiedź kpt. Boernera była wówczas zdecydowana:

Piłsudski – stwierdził on – absolutnie nie zgadza się, aby Petlurę bito, i przeto zaczepionego będzie bronić siłą.

У жовтні 1919 року Петлюра направив до Варшави чергову дипломатичну місію на чолі з міністром юстиції Андрієм Лівицьким, який одночасно був також міністом закордонних справ. Разом з нею до Варшави прибула військова делегація під орудою генерала Віктора Зелінського, головним завданням якої було отримання допомоги в організації української армії на території Речіпосполитої.

Польська влада, усвідомлюючи, що війни з більшовиками не може уникнути, і бажаючи виграти час, розпочала з ними переговори, які відбувалися у Мікашевичах на Поліссі. Пілсудський доручив своєму представникові, капітану Ігнацію Бернеру ультимативно вимагати, щоб Червона армія припинила атакувати війська Петлюри. Це було однією з передумов продовження переговорів. Голова радянської делегації Юліян Мархлевський після консультацій з Москвою заявив, що українці висувають надмірні вимоги, а Радянська Росія не може обійтися без українського продовольства та доступу до Чорного моря. Рішуче підкреслив:

Петлюра не може бути предметом переговорів між польським та радянським урядами.

Відповідь капітана Бернера була рішучою:

Пілсудський абсолютно не погоджується з тим, щоб Петлюру били, і якщо на нього нападуть, то буде його захищати силою.

DAWNE KONFLIKTY NIE MOGĄ BYĆ PRZESZKODĄ DLA NASZEJ WSPÓŁPRACY

My – Polska i Ukraina – powinniśmy osiągnąć porozumienie, bo tylko wtedy możemy oprzeć się Rosji. Wskazywanie na historię polsko-ukraińskich nieporozumień w przeszłości nie jest argumentem dla współczesności.

Nowe warunki wymagają również od strony polskiej korekty minionej polityki, a interes życiowy Polski zmusza ją, by mieć niepodległą Ukrainę. Ci ukraińscy działacze, którzy popychają nas w objęcia federacji rosyjskiej – to ludzie bez państwowej perspektywy.

Z listu S. Petlury do gen. W. Salskiego z 31 marca 1920 r.

СТАРІ КОНФЛІКТИ НЕ МОЖУТЬ БУТИ ПЕРЕШКОДОЮ ДЛЯ НАШОЇ СПІВПРАЦІ

Ми – Польща і Україна – повинні досягти цього порозуміння, щоб перед Москвою устояти.

Посилання на історію польсько-українських непорозумінь в минулому для сучасного реального політика не є аргумент. Нові відносини вимагають і з боку польського корективів до минулої політики і життьовий інтерес Польщі примушує її мати самостійну Україну. Ті українські діячі, що штовхають нас в обійми російської федерації, – є люди без перспективи державної ...

З листа С. Петлюри до ген. В. Сальського від 31 березня 1920 р.

Fotografia Symona Petlury przed rezydencją w Kamieńcu Podolskim, lato 1919 r. Zbiory PWIN
Фотографія Симона Петлюри перед резиденцією у Кам`янці-Подільському, літо 1919 р.

Bolszewicy nie zamierzali rezygnować ze swoich planów zaniesienia na bagnetach komunizmu do Polski i Zachodniej Europy. Ukraina miała być tylko pierwszym etapem. Takie było stanowisko Włodzimierza Lenina. Mocno wspierał go ludowy komisarz spraw wojskowych Lew Trocki, twórca Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej. Gdy więc jesienią 1919 r. wojska bolszewickie zaczęły odnosić zwycięstwo nad Armią Ochotniczą gen. Denikina, Moskwa coraz większe siły rzucała przeciwko URL. Wszelkie inicjatywy niepodległościowe Ukraińców duszono w zarodku, brutalnie likwidowano kruche struktury państwowe. Również cofające się oddziały Denikina, nawet w obliczu klęski, likwidację państwowości ukraińskiej uważały za swój obowiązek patriotyczny. Jego celem było wskrzeszenie „jednej, wielkiej i niepodzielnej Rosji". Pragnąc ostatecznie rozgromić wojska URL, Denikin rzucił część sił w stronę Kamieńca Podolskiego, który był wówczas, jak już wspominano, siedzibą Atamana Głównego i ukraińskiego rządu. Po konsultacjach polsko-ukraińskich, uzgodnionych z Piłsudskim, stacjonująca w pobliżu dywizja gen. Franciszka Krajowskiego 16 listopada 1919 r. zajęła miasto. Wywołało to nie tylko protest Denikina, uważającego Kamieniec Podolski za „czysto rosyjski gród", ale zaprotestowali także przywódcy Anglii i Francji, którzy wciąż liczyli na restaurację białej Rosji, a państwowości ukraińskiej nie uznawali. Piłsudski jednak nie ustąpił.

Późną jesienią 1919 r. bolszewicy ostatecznie pokonali gen. Denikina i wszystkie swe siły rzucili przeciwko wojskom Petlury. Te zaś były nie tylko

Більшовики не мали наміру відмовлятися від планів занести на своїх багнетах комунізм далеко на Захід. Україна мала стати лише першим етапом, а потім – Польща та вся Європа. Такою була позиція Володимира Леніна. Його рішуче підтримував народний комісар військово-морських справ Лев Троцький – засновник Робітничо-селянської Червоної армії. Тож, коли восени 1919 р. більшовицька армія почала перемагати Добровольчу армію генерала Денікіна, Москва кинула ще більше сил проти УНР. Будь-які ініціативи щодо незалежності України знищувалися у зародку, крихкі державні структури жорстоко ліквідовувались. Війська Денікіна, маючи на меті відродження «єдиної, великої і неділимої Росії», навіть зазнавши поразки і відступаючи, вважали нищення української державності своїм патріотичним обов'язком. Прагнучи остаточно розгромити війська УНР, Денікін кинув частину сил на Кам'янець-Подільський, який тоді був ставкою Головного отамана і осередком українського уряду. Після польсько-українських консультацій, узгоджених із Підсудським, дивізія ген. Францішка Крайовського, яка неподалік дислокувалася, 16 листопада 1919 р. зайняла місто. Це спричинило не лише протест Денікіна, який вважав місто «істинно російським містом», але й лідерів Англії та Франції, які ще надіялися на відновлення білої Росії і не визнавали українську державність. Однак Пілсудський не поступився.

В кінці осені 1919 року, остаточно розгромивши Денікіна, більшовики розпочали наступ проти армії Петлюри, хоча були знекровлені й не мали налагодженого постачання зброї, амуніції,

Ataman Petlura na froncie, urzęduje w wagonie kolejowym, 1919 r. Zbiory PWIN
Отаман Петлюра на фронті: урядує у залізничному вагоні, 1919 р.

zdziesiątkowane, ale brakowało im broni, amunicji, odzieży, prawie nie funkcjonowała aprowizacja. Pod naporem Armii Czerwonej Ataman Główny utracił niemal całe terytorium. A ponieważ od pewnego czasu zmuszony do przemieszczania się wzdłuż linii frontu, urzędował w odpowiednio przygotowanym wagonie kolejowym, bolszewicka propaganda wymyśliła prześmiewczą piosenkę, która w polskim przekładzie brzmiała następująco:

Ach, ty sławne Dyrektorium,
a gdzież jest twoje terytorium?
W wagonie całe Dyrektorium,
pod wagonem terytorium.

Sytuacja rzeczywiście stała się tragiczna. Ataman Petlura podjął wówczas zdecydowane kroki. Nakazał misji ukraińskiej w Warszawie podpisać wstępną umowę polityczną z Polską, co też się stało 2 grudnia 1919 r. W zamian za obietnicę ustępstw terytorialnych w Galicji i na Wołyniu Ukraińcy uzyskali zgodę na ewakuację na teren Rzeczypospolitej zagrożonych przez bolszewików agend rządowych oraz możliwość tworzenia w Polsce oddziałów zbrojnych. Petlura wraz z rządem już 5 grudnia 1919 r. przekroczył linię frontu i znalazł się po stronie polskiej. Ostatnią jego decyzją, o znaczącym charakterze militarnym wydaną jeszcze na terytorium ukraińskim, było sformowanie z resztek zdziesiątkowanej armii 10-tysięcznej Grupy Wojsk URL pod dowództwem gen. Mychajły Omelanowicza-Pawłenki i skierowanie jej do działań partyzanckich na tyłach Armii Czerwonej. Walczyli bohatersko dowodząc istnienia państwa mimo utraty terytorium. Ich działania przeszły do historii pod nazwą „pierwszego pochodu zimowego".

обмундирування. Під ударами Червоної армії Головний отаман втратив майже всю територію. Оскільки деякий час йому доводилося переміщатися уздовж лінії фронту, виконував службові обов'язки у відповідно підготовленому вагоні поїзда, що стало підставою для глузування з боку більшовицької пропаганди:

Ох, ты славная Директория,
А де же твоя территория?
В вагоне вся Директория,
Под вагоном – территория.

Ситуація справді стала трагічною. Тоді Отаман зробив рішучі кроки, надавши вказівку місії у Варшаві підписати попередню угоду з Польщею, що й було виконано 2 грудня 1919 р. В обмін на обіцянку територіальних поступок Петлюра зміг евакуювати державні установи в Польщу, де отримав можливість формувати збройні сили. Особисто він перетнув лінію фронту і опинився на польській стороні 5 грудня 1919 р. Останній наказ, який мав вагоме військове значення, був виданий ним ще на українській території і стосувався формування із залишків армії УНР 10-тисячного військового з'єднання під командуванням генерала Михайла Омеляновича-Павленка для партизанських дій у тилу Червоної армії, що увійшли в історію під назвою «Першого зимового походу». Попри втрату території, героїчна боротьба петлюрівців засвідчувала, що українська держава продовжує своє існування.

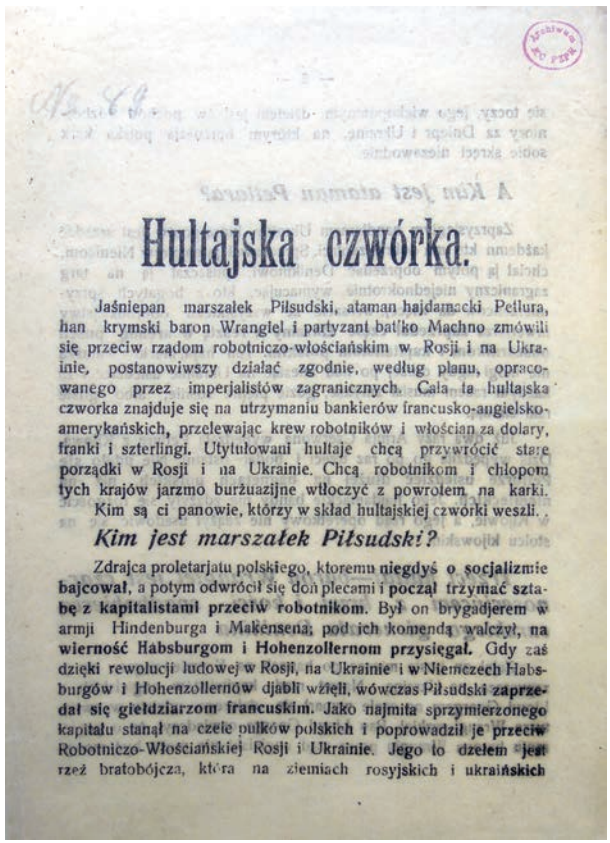

Hultajska czwórka.

Jaśniepan marszałek Piłsudski, ataman hajdamacki Petlura, han krymski baron Wrangiel i partyzant batko Machno zmówili się przeciw rządom robotniczo-włościańskim w Rosji i na Ukrainie, postanowiwszy działać zgodnie, według planu, opracowanego przez imperjalistów zagranicznych. Cała ta hultajska czwórka znajduje się na utrzymaniu bankierów francusko-angielsko-amerykańskich, przelewając krew robotników i włościan za dolary, franki i szterlingi. Utytułowani hultaje chcą przywrócić stare porządki w Rosji i na Ukrainie. Chcą robotnikom i chłopom tych krajów jarzmo burżuazjjne wtłoczyć z powrotem na karki.

Kim są ci panowie, którzy w skład hultajskiej czwórki weszli.

Kim jest marszałek Piłsudski?

Zdrajca proletarjatu polskiego, któremu niegdyś o socjalizmie bajcował, a potym odwrócił się don plecami i począł trzymać sztabę z kapitalistami przeciw robotnikom. Był on brygadjerem w armji Hindenburga i Makensena; pod ich komendą walczył, na wierność Habsburgom i Hohenzollernom przysiegał. Gdy zaś dzięki rewolucji ludowej w Rosji, na Ukrainie i w Niemczech Habsburgów i Hohenzollernów djabli wzięli, wówczas Piłsudski zaprzedał się giełdziarzom francuskim. Jako najmita sprzymierzonego kapitału stanął na czele pułków polskich i poprowadził je przeciw Robotniczo-Włościańskiej Rosji i Ukrainie. Jego to dziełem jest rzeź bratobójcza, która na ziemiach rosyjskich i ukraińskich

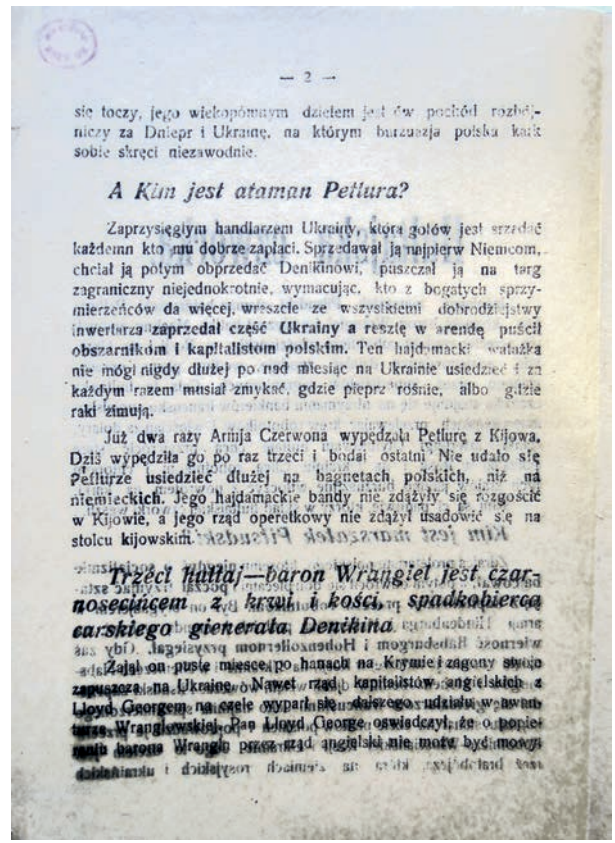

— 2 —

się toczy, jego wiekopomnym dziełem jest ów pochód rozbójniczy za Dniepr i Ukrainę, na którym burżuazja polska kark sobie skręci niezawodnie.

A Kim jest ataman Petlura?

Zaprzysięgłym handlarzem Ukrainy, która gotów jest sprzedać każdemu kto mu dobrze zapłaci. Sprzedawał ją najpierw Niemcom, chciał ją potym obprzedać Denikinowi, puszczał ją na targ zagraniczny niejednokrotnie, wymacując, kto z bogatych sprzymierzeńców da więcej, wreszcie ze wszystkiemi dobrodziejstwy inwentarza zaprzedał część Ukrainy a resztę w arendę puścił obszarnikom i kapitalistom polskim. Ten hajdamacki watażka nie mógł nigdy dłużej po nad miesiąc na Ukrainie usiedzieć i za każdym razem musiał zmykać, gdzie pieprz rośnie, albo gdzie raki zimują.

Już dwa razy Armja Czerwona wypędziła Petlurę z Kijowa. Dziś wypędziła go po raz trzeci i bodaj ostatni. Nie udało się Petlurze usiedzieć dłużej na bagnetach polskich, niż na niemieckich. Jego hajdamackie bandy nie zdążyły się rozgościć w Kijowie, a jego rząd operetkowy nie zdążył usadowić się na stolcu kijowskim.

Trzeci hultaj — baron Wrangiel jest czarnosecinicem z krwi i kości, spadkobiercą carskiego generała Denikina.

Zajął on puste miejsce po hanach na Krymie i zagony swoje zapuszcza na Ukrainę. Nawet rząd kapitalistów angielskich z Lloyd Georgem na czele wyparł się dalszego udziału w awanturze Wrangelowskiej. Pan Lloyd George oświadczył, że o popieraniu barona Wrangla przez rząd angielski nie może być mowy

Pierwsza i druga strona polskojęzycznej sowieckiej ulotki z 1920 r. pt. Hultajska czwórka uznająca za największych wrogów Kraju Rad: Józefa Piłsudskiego, Symona Petlurę, Antona Denikina i Nestora Machno. Zbiory AAN

Перша та друга сторінки польськомовної радянської листівки із 1920 р. під назвою «Четвірка розбійників», на якій перераховано найбільших ворогів Країни Рад: Юзефа Пілсудського, Симона Петлюру, Антона Денікіна та Нестора Махно.

Symon Petlura i gen. Mychajło Omelanowicz-Pawłenko (dowódca pierwszego pochodu zimowego) w otoczeniu rządu i wyższych oficerów URL we wsi Jałtuszków (obec. rej. barski) na Podolu, maj 1920 r. Zbiory PWIN

Симон Петлюра та ген. Михайло Омелянович-Павленко (командир Першого зимового походу) в оточенні членів уряду та старших офіцерів УНР у с. Ялтушків (нині Барський район) на Поділлі, травень 1920 р.

PIERWSZE SPOTKANIE OBU MĘŻÓW STANU W BELWEDERZE I ICH DECYZJE

Nocne Polaka z Ukraińcem rozmowy...

ПЕРША ЗУСТРІЧ ДЕРЖАВНИХ ДІЯЧІВ В БЕЛЬВЕДЕРІ ТА ЇХ РІШЕННЯ

Нічні розмови поляка з українцем...

Ppłk Oleksander Docenko, adiutant Atamana Głównego Symona Petlury. Zbiory PWIN

Підполковник Олександр Доценко, ад'ютант Головного отамана Симона Петлюри.

Na mocy zawartego w Warszawie 2 grudnia 1919 r. porozumienia Symon Petlura z częścią agend rządowych i częścią swych oddziałów 5 grudnia przekroczył na Wołyniu linię frontu i znalazł się na polskim terytorium. Początkowo oddziały ukraińskie były rozbrajane i internowane. Petlura i urzędnicy państwowi oficjalnie uchodzili za osoby prywatne, ale byli pod specjalną opieką władz polskich. 7 grudnia Ataman Główny przybył do Warszawy i pozostał tam do wiosny 1920 r., nadzorując polsko-ukraińskie pertraktacje. Adiutant Petlury ppłk Ołeksander Docenko tak opisał pierwsze spotkanie Petlury z Piłsudskim:

Komendant zaprosił go [Petlurę] do Belwederu na rozmowę. Odbyła się ona 9 grudnia bez świadków i trwała od 8.30 wieczorem do 5 nad ranem [10 grudnia]. Omawiano najpewniej zakres spraw związanych ze stosunkami wzajemnymi,

Відповідно до угоди, досягнутої у Варшаві 2 грудня 1919 р., Симон Петлюра з частиною урядових установ та залишками армії 5 грудня перетнув на Волині лінію фронту та перейшов на польську територію. Українських вояків обеззброєно й інтерновано. Натомість Петлюра й урядовці, офіційно приватні особи, були під спеціальною опікою польської влади. 7 грудня Головний отаман прибув до Варшави, де затримався до весни 1920 року контролюючи перебіг польсько-українських переговорів. Ад'ютант Петлюри підполковник Олександр Доценко розповів про першу зустріч Петлюри з Пілсудським:

Комендант запросив його [Петлюру] до Бельведера на бесіду. Вона відбулася 9 грудня без свідків і тривала з 8.30 ввечері до 5 ранку [10 грудня]. Мабуть, йшлося про сферу питань, що стосуються взаємин, російського питання та розширення українських збройних сил.

Adiutanci Marszałka Józefa Piłsudskiego – mjr Adam Grocholski (z lewej) i por. Emil Vacqueret. Warszawa, ok. 1926 r. Zbiory NAC

Ад'ютанти Маршала Юзефа Пілсудського – майор Адам Грохольський (зліва) та поручник Еміль Вакерет. Варшава близько 1926 р.

kwestią rosyjską i rozbudową ukraińskich sił zbrojnych.

Warto też dodać, że wypito przy tym niezliczoną liczbę szklanek mocnej herbaty, którą obaj mężowie stanu namiętnie lubili. To pierwsze spotkanie zapoczątkowało całą serię przeważnie nocnych spotkań, zarówno obu polityków, jak i ich najbliższych współpracowników. Przy ukraińskiej Misji Dyplomatycznej w Warszawie powołano Sekcję Wojskową. Zaczęto potajemnie prowadzić werbunek i szkolić ukraińskich żołnierzy przebywających w obozach internowania. W tej sprawie Ataman Główny zwołał 25 lutego 1920 r. specjalną naradę członków misji i głównych ukraińskich dowódców przebywających w Polsce na czele z ówczesnym ministrem spraw wojskowych płk. Wołodymyrem Salskim oraz szefem misji wojskowej gen. Wiktorem Zelinskim. W naradzie uczestniczyli także gen. Mykoła Junakiw oraz późniejszy sygnatariusz polsko-ukraińskiej konwencji wojskowej płk Maksym Didkowski. Opracowany wówczas memoriał dotyczący organizacji wojska na terytorium państwa polskiego 26 lutego wręczono Piłsudskiemu. Marszałek obiecał ścisłą współpracę. Już w następnych dniach na mocy rozkazu Piłsudskiego rozpoczęto w obozie internowania w Łańcucie organizację 6. Siczowej Dywizji Strzeleckiej. Na jej dowódcę wyznaczony został późniejszy bohater spod Zamościa, płk Marko Bezruczko. W marcu tworzoną dywizję przerzucono do twierdzy w Brześciu nad Bugiem. Ze strony polskiej opiekę nad organizacją ukraińskiego wojska sprawował z polecenia Pił-

Примітно, що за цей час було випито незліченну кількість склянок міцного чаю, який полюбляли обидва державники. Ця перша зустріч започаткувала серію переважно нічних переговорів лідерів і їхніх найближчих соратників. В українській дипломатичній місії у Варшаві була створена Військова секція. У таборах для інтернованих почався таємний набір і вишкіл українських вояків. З цього питання Головний отаман скликав 25 лютого спеціальну нараду членів місії та командного складу частин армії УНР, які перебували у Польщі, на чолі з тодішнім міністром військових справ полковником Володимиром Сальським та керівником військової місії генералом Віктором Зелінським. У нараді також взяли участь генерал Микола Юнаків та майбутній підписант польсько-української військової конвенції полковник Максим Дідковський. Розроблений тоді меморіал, щодо організації війська на території польської держави 26 лютого вручено Пілсудському. Маршал пообіцяв тісну співпрацю. Вже наступними днями за розпорядженням Пілсудського у Ланьцуті в таборі для інтернованих розпочалося формування 6-ї дивізії Січових стрільців. Її командувачем згодом було призначено героя битви під Замостям, полковника Марка Безручка. У березні сформовану дивізію розміщено у фортеці в Бресті на Бузі. Згідно з розпорядженням Пілсудського, організацією української армії опікувався капітан Юліуш Улрич, інструкторами також були польські офіцери. Наступним кроком було утворення у Міністерстві військових справ Другої Речіпосполитої експозитури в українських справах.

Pałac Belweder w Warszawie, siedziba Naczelnika Państwa w latach 20. XX w. Fot. S. Stępień

Палац Бельведер у Варшаві, резиденція Начальника Держави у 1920-х рр.

Marszałek Józef Piłsudski przy pracy w Belwederze, Warszawa, koniec lat dwudziestych XX w. Zbiory NAC

Маршал Юзеф Пілсудський за працею у палаці Бельведер. Варшава, кін. 1920-х рр.

Symon Petlura podczas pracy w swym gabinecie. Zbiory CDAWOW

Симон Петлюра працює у своєму кабінеті.

sudskiego kpt. Juliusz Ulrych, a szkoleniowcami byli polscy oficerowie. Kolejnym działaniem było utworzenie w polskim ministerstwie spraw wojskowych Ekspozytury do Spraw Ukraińskich.

Niestety, poważnym problemem stały się dostawy broni. Możliwości odradzającego się i budującego w tym czasie własną armię państwa polskiego były nadzwyczaj skromne i w znacznym stopniu uzależnione od dostaw francuskich i angielskich. Ponadto rząd brytyjski podjął próbę wymuszenia na Warszawie wycofania poparcia dla Petlury. Piłsudski miał także poważną opozycję wewnętrzną, w zdominowanym przez narodową demokrację i jej prawicowych sojuszników parlamencie. Działająca od marca 1919 r. w Paryżu, Londynie i Salonikach Polska Misja Wojskowa Zakupów miała poważne problemy z dostarczeniem do Polski już zakupionego uzbrojenia. Transporty kolejowe i morskie napotykały na różne przeszkody. W portach brytyjskich pod hasłem „Ręce precz od Kraju Rad" zastrajkowali dokerzy. Nieprzychylne stanowisko w sprawie transportu zakupionej broni wyrazili Niemcy i Czechosłowacja.

A mimo to na polskim terytorium tworzono oddziały ukraińskich sił zbrojnych.

На жаль, виникли серйозні проблеми з забезпеченням зброєю. Можливості відродженої Польської держави та її армії були надзвичайно скромними і значною мірою залежали від французьких та англійських поставок. Британський уряд змушував Варшаву відмовитися від підтримки Петлюри. Пілсудський також мав серйозну внутрішню опозицію в парламенті, де переважали представники національної демократії та їхні союзники з правиці. Діюча від березня 1919 р. в Парижі, Лондоні і Салоніках польська Військово-закупівельна місія мала серйозні проблеми з постачанням у Польщу вже закупленого озброєння. Залізничний і морський транспорт натрапляв на різні перешкоди. Морські шляхи блокувалися страйками британських докерів під гаслом «Руки геть від країни Рад». Перевезення залізницею ускладнювалося внаслідок відмови Німеччини та Чехословаччини пропускати потяги з польськими військовими вантажами.

Попри те, на території Польщі продовжувалось формування українських збройних сил.

WRESZCIE SOJUSZ. POLSKO-UKRAIŃSKA UMOWA POLITYCZNA, ZWANA WARSZAWSKĄ

Ja nigdy nie byłem maksymalistą w sprawach terytorialnych, bo uważam takie stanowisko za iluzoryczne, za wprost zbrodnicze [...]. *Niech fantaści polityczni obrzucają mnie za to błotem i prowadzą agitację. Ja jestem przekonany, że droga na której stoję, szybciej do celu prowadzi i zamiast marzeń daje solidne podstawy do budownictwa państwowego.*

Symon Petlura, z listu do posła URL w Szwajcarii Mykoły Wasylka, 1920 r.

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ (ВАРШАВСЬКИЙ) ПОЛІТИЧНИЙ ДОГОВІР

Я ніколи не був максималістом у територіальних питаннях, бо вважаю таку позицію ілюзорною, просто злочинною [...]. Хай політичні фантасти за це мене болотом обкидають і агітацію проводять, – я знаю, що шлях, на якому я стою, скорше до цілі приводить і, замість мрій, тверді підвалини в будівлю держави підведе.

З листа Симона Петлюри до посла УНР у Швейцарії Миколи Василька, 1920 р.

Jan Dąbski – wiceminister spraw zagranicznych RP w latach 1920-1921. Zbiory BN

Ян Домбський — заступник міністра закордонних справ Республіки Польща у 1920-1921 рр.

Andrij Liwycki – minister spraw zagranicznych w latach 1919-1920, a następnie premier URL. Zbiory CDAWOW

Андрій Лівицький — міністр закордонних справ у 1919-1920 рр., а пізніше — прем'єр-міністр УНР

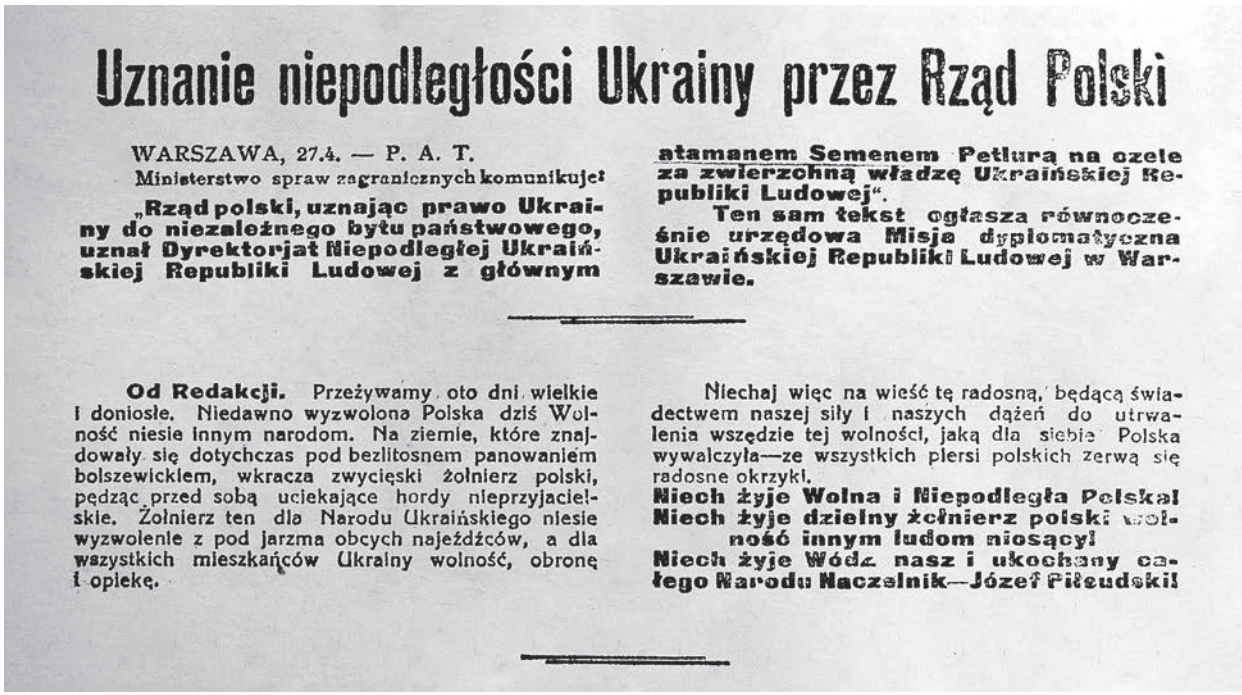

Uznanie niepodległości Ukrainy przez Rząd Polski

WARSZAWA, 27.4. — P. A. T.
Ministerstwo spraw zagranicznych komunikuje:

„Rząd polski, uznając prawo Ukrainy do niezależnego bytu państwowego, uznał Dyrektorjat Niepodległej Ukraińskiej Republiki Ludowej z głównym atamanem Semenem Petlurą na czele za zwierzchną władzę Ukraińskiej Republiki Ludowej".

Ten sam tekst ogłasza równocześnie urzędowa Misja dyplomatyczna Ukraińskiej Republiki Ludowej w Warszawie.

Od Redakcji. Przeżywamy oto dni wielkie i doniosłe. Niedawno wyzwolona Polska dziś Wolność niesie innym narodom. Na ziemie, które znajdowały się dotychczas pod bezlitosnem panowaniem bolszewickiem, wkracza zwycięski żołnierz polski, pędząc przed sobą uciekające hordy nieprzyjacielskie. Żołnierz ten dla Narodu Ukraińskiego niesie wyzwolenie z pod jarzma obcych najeźdźców, a dla wszystkich mieszkańców Ukrainy wolność, obronę i opiekę.

Niechaj więc na wieść tę radosną, będącą świadectwem naszej siły i naszych dążeń do utrwalenia wszędzie tej wolności, jaką dla siebie Polska wywalczyła—ze wszystkich piersi polskich zerwą się radosne okrzyki.

Niech żyje Wolna i Niepodległa Polska!
Niech żyje dzielny żołnierz polski wolność innym ludom niosący!
Niech żyje Wódz nasz i ukochany całego Narodu Naczelnik—Józef Piłsudski!

Komunikat Ministerstwa Spraw Zagranicznych z 27 kwietnia 1920 r. Zbiory PWIN
Інформація Міністерства закордонних справ від 27 квітня 1920 р.

Przeciwników polsko-ukraińskiego sojuszu nie brakowało także po stronie ukraińskiej. Jedni byli zwolennikami porozumienia z bolszewikami, inni sądzili, że z czasem odrodzi się demokratyczna Rosja, z którą należy utworzyć federacyjne państwo. Zdecydowanie przeciwni sojuszowi polsko-ukraińskiemu byli Ukraińcy galicyjscy, początkowo mając złudzenie, że staną się, obok Węgrów i Austriaków,

Противників польсько-українського союзу не бракувало і з української сторони. Одні виступали за угоду з більшовиками, інші вважали, що відродиться демократична Росія, з якою слід створити федеративну державу. Переконаними противниками польсько-українського союзу були галицькі українці, які спочатку мріяли про спільне з угорцями та австрійцями членство у відродженій монархії Габсбургів, а пізніше –

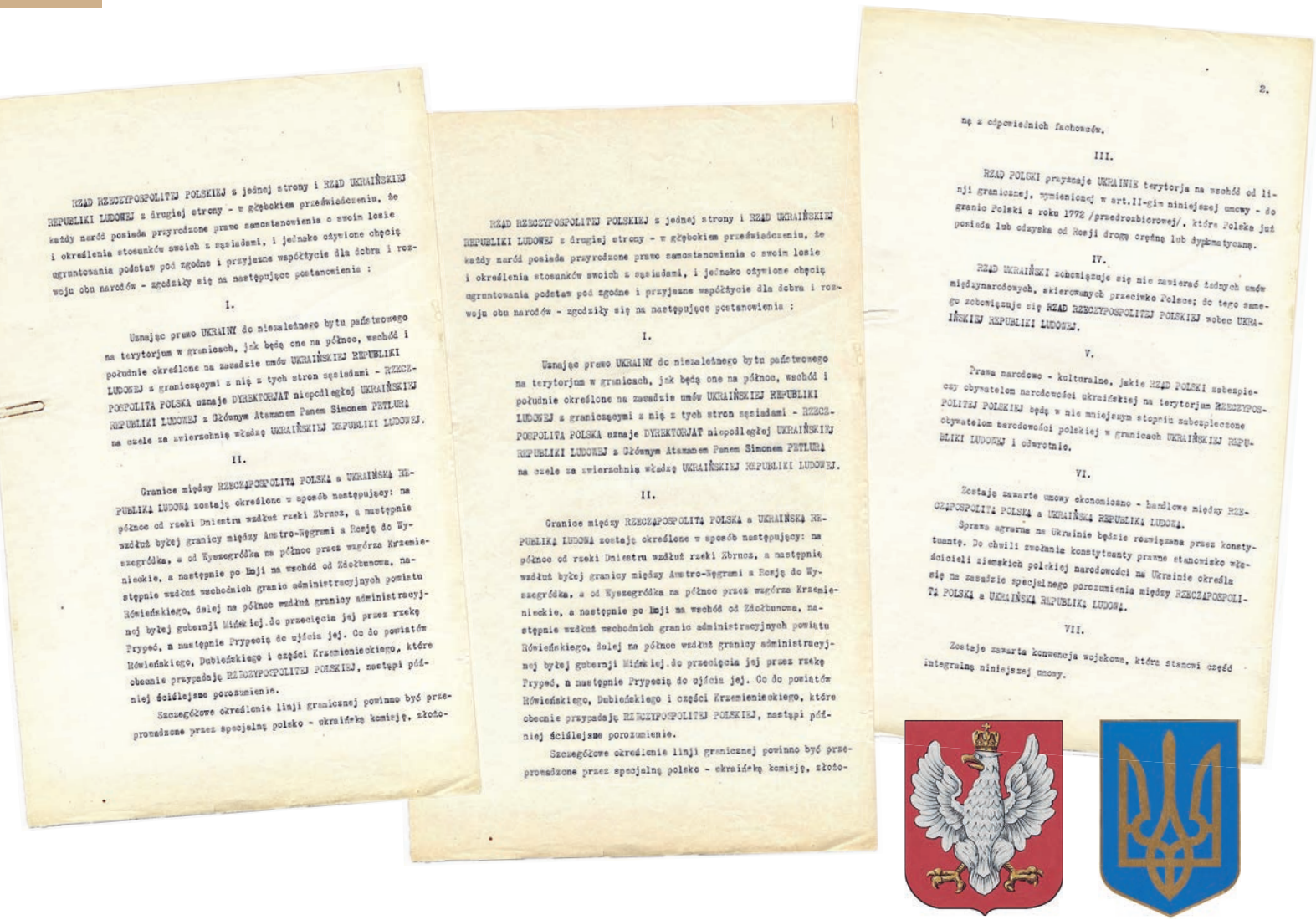

RZĄD RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ z jednej strony i RZĄD UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ z drugiej strony - w głębokiem przeświadczeniu, że każdy naród posiada przyrodzone prawo samostanowienia o swoim losie i określenia stosunków swoich z sąsiadami, i jednako ożywione chęcią ugruntowania podstaw pod zgodne i przyjazne współżycie dla dobra i rozwoju obu narodów - zgodziły się na następujące postanowienia :

I.

Uznając prawo UKRAINY do niezależnego bytu państwowego na terytorjum w granicach, jak będą one na północ, wschód i południe określone na zasadzie umów UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ z granicznymi z nią z tych stron sąsiadami - RZECZPOSPOLITA POLSKA uznaje DYREKTORJAT niepodległej UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ z Głównym Atamanem Panem Simonem PETLURĄ na czele za zwierzchnią władzę UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ.

II.

Granice między RZECZĄPOSPOLITĄ POLSKĄ a UKRAIŃSKĄ REPUBLIKĄ LUDOWĄ zostają określone w sposób następujący: na północ od rzeki Dniestru wzdłuż rzeki Zbrucz, a następnie wzdłuż byłej granicy między Austro-Węgrami a Rosję do Wyszegródka, a od Wyszegródka na północ przez wzgórza Krzemienieckie, a następnie po linji na wschód od Zdołbunowa, następnie wzdłuż wschodnich granic administracyjnych powiatu Równieńskiego, dalej na północ wzdłuż granicy administracyjnej byłej guberni Mińskiej.do przecięcia jej przez rzekę Prypeć, a następnie Prypecią do ujścia jej. Co do powiatów Równieńskiego, Dubieńskiego i części Krzemienieckiego, które obecnie przypadają RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ, nastąpi później ścisłejsze porozumienie.

Szczegółowe określenie linji granicznej powinno być przeprowadzone przez specjalną polsko - ukraińską komisję, złożo-

RZĄD RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ z jednej strony i RZĄD UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ z drugiej strony - w głębokiem przeświadczeniu, że każdy naród posiada przyrodzone prawo samostanowienia o swoim losie i określenia stosunków swoich z sąsiadami, i jednako ożywione chęcią ugruntowania podstaw pod zgodne i przyjazne współżycie dla dobra i rozwoju obu narodów - zgodziły się na następujące postanowienia :

I.

Uznając prawo UKRAINY do niezależnego bytu państwowego na terytorjum w granicach, jak będą one na północ, wschód i południe określone na zasadzie umów UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ z granicznymi z nią z tych stron sąsiadami - RZECZPOSPOLITA POLSKA uznaje DYREKTORJAT niepodległej UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ z Głównym Atamanem Panem Simonem PETLURĄ na czele za zwierzchnią władzę UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ.

II.

Granice między RZECZĄPOSPOLITĄ POLSKĄ a UKRAIŃSKĄ REPUBLIKĄ LUDOWĄ zostają określone w sposób następujący: na północ od rzeki Dniestru wzdłuż rzeki Zbrucz, a następnie wzdłuż byłej granicy między Austro-Węgrami a Rosję do Wyszegródka, a od Wyszegródka na północ przez wzgórza Krzemienieckie, a następnie po linji na wschód od Zdołbunowa, następnie wzdłuż wschodnich granic administracyjnych powiatu Równieńskiego, dalej na północ wzdłuż granicy administracyjnej byłej guberni Mińskiej.do przecięcia jej przez rzekę Prypeć, a następnie Prypecią do ujścia jej. Co do powiatów Równieńskiego, Dubieńskiego i części Krzemienieckiego, które obecnie przypadają RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ, nastąpi później ścisłejsze porozumienie.

Szczegółowe określenie linji granicznej powinno być przeprowadzone przez specjalną polsko - ukraińską komisję, złożo-

2.

ną z odpowiednich fachowców.

III.

RZĄD POLSKI przyznaje UKRAINIE terytorja na wschód od linji granicznej, wymienionej w art.II-gim niniejszej umowy - do granic Polski z roku 1772 /przedrozbiorowej/, które Polska już posiada lub odzyska od Rosji drogą orężną lub dyplomatyczną.

IV.

RZĄD UKRAIŃSKI zobowiązuje się nie zawierać żadnych umów międzynarodowych, skierowanych przeciwko Polsce; do tego samego zobowiązuje się RZĄD RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ wobec UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ.

V.

Prawa narodowo - kulturalne, jakie RZĄD POLSKI zabezpiecza obywatelom narodowości ukraińskiej na terytorjum RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ będą w nie mniejszym stopniu zabezpieczone obywatelom narodowości polskiej w granicach UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ i odwrotnie.

VI.

Zostaje zawarte umowy ekonomiczno - handlowe między RZECZĄPOSPOLITĄ POLSKĄ a UKRAIŃSKĄ REPUBLIKĄ LUDOWĄ.

Sprawa agrarna na Ukrainie będzie rozwiązana przez konstytuantę. Do chwili zwołanie konstytuanty prawne stanowisko właścicieli ziemskich polskiej narodowości na Ukrainie określa się na zasadzie specjalnego porozumienia między RZECZĄPOSPOLITĄ POLSKĄ a UKRAIŃSKĄ REPUBLIKĄ LUDOWĄ.

VII.

Zostaje zawarta konwencja wojskowa, która stanowi część integralną niniejszej umowy.

Tekst umowy politycznej polsko-ukraińskiej z 21 kwietnia 1920 r. (pełny tekst zob. w aneksach). Zbiory Instytutu Piłsudskiego w Nowym Jorku (IP)

Текст польсько-української політичної угоди від 21 квітня 1920 р.

trzecim członem odrodzonej monarchii Habsburgów, później zaś, że uda się im utworzyć państwo dzięki naciskom międzynarodowym na Warszawę lub też dzięki maksymalnemu osłabieniu odrodzonej Polski, uwikłanej w konflikt z Rosją sowiecką, Niemcami i Czechami. Takich złudzeń nie miał przewodniczący Dyrektoriatu i Ataman Główny wojsk ukraińskich Symon Petlura.

Pertraktacje polsko-ukraińskie w Warszawie w końcową fazę weszły 3 kwietnia 1920 r., kiedy to Polacy przedstawili swój ostateczny projekt umowy. Przewidywał on prawne uznanie przez Polskę państwowości ukraińskiej, ustalenie granicy między obu państwami, której przebieg miał wyglądać następująco: od granicy z Rumunią wzdłuż rzeki Zbrucz, dalej od Wyżgródka na północ wzdłuż Prypeci do jej ujścia. Strona ukraińska miała więc zrzec się wszelkich pretensji do będącej już faktycznie w polskim posiadaniu Galicji Wschodniej, a także zachodniej części Wołynia. W zamian za to Polska oficjalnie zrzekała się na rzecz URL terenów wschodnich dawnej I Rzeczypospolitej przed rokiem 1772. Projekt przewidywał także przyznanie mniejszościom narodowym w obu państwach praw gwarantujących rozwój narodowy. Były to warunki dla Petlury, ze względu na polityków galicyjskich, jak i opozycję we własnym rządzie, bardzo trudne. Niemniej jednak coraz tragiczniejsza sytuacja na froncie nie pozostawiała mu zbyt wielkich możliwości manewru. Po krótkich konsultacjach polecił on przewodniczącemu misji ukraińskiej w Warszawie Andrijowi Liwy-

про створення власної держави завдяки міжнародному тиску на Варшаву або максимальному ослабленню відродженої Польщі, втягненій у конфлікт з Радянською Росією, Німеччиною та Чехією. Таких ілюзій не мав голова Директорії та Головний отаман українських військ Симон Петлюра.

Польсько-українські переговори вступили в завершальну фазу 3 квітня 1920 року, коли поляки представили свій остаточний проект угоди, що передбачала юридичне визнання Польщею незалежності УНР. Польсько-український міждержавний кордон мав простягатися від Дністра по Збручу й далі на північ по Кременецьких пагорбах до Здолбунова, а звідти – до Прип'яті і її гирла. Отже відроджена Польща офіційно відмовлялася на користь УНР від частини території, що належала Речі Посполитій до 1772 року. Натомість українська сторона повинна була зректися претензій на Східну Галичину, вже зайняту польським військом, а також на західну частину Волині. Згідно з проектом, кожна зі сторін мала на законодавчому рівні забезпечити права, необхідні для розвитку національних меншин. Для Петлюри це були дуже важкі умови, особливо з огляду на галицьких політиків та опозицію у власному уряді. А втім, трагічна ситуація на фронті не залишала можливостей для маневру. Після коротких консультацій Петлюра доручив підписання угоди міністру закордонних справ Андрієві Лівицькому. З польської сторони договір підписав заступник міністра закордонних справ Ян Домбський. Ця подія відбулася уночі 22 квітня

Belweder, widok od ogrodu na wejście do gabinetu Marszałka Józefa Piłsudskiego. Zbiory NAC

Палац Бельведер, вигляд входу у кабінет Маршала Юзефа Пілсудського з боку саду

ckiemu podpisanie umowy, co nastąpiło już po północy z 21 na 22 kwietnia 1920 r. (ale datowano ją na dzień 21 kwietnia). Ze strony polskiej podpisał ją wiceminister spraw zagranicznych Jan Dąbski. Umowa stanowiła przede wszystkim, że:

Rzeczpospolita Polska uznaje Dyrektoriat niepodległej Ukraińskiej Republiki Ludowej, z panem Symonem Petlurą na czele.

Wymienienie z nazwiska Atamana Głównego wynikało z obawy, że uczynione przez niego ustępstwa terytorialne na rzecz Polski mogą stać się przyczyną ukraińskiego zamachu stanu i pozbawienia Petlury wszelkiej władzy. Wówczas to strona polska mogłaby uznać umowę za niebyłą. Należy również podkreślić, że rząd polski w 1920 r. nie tylko uznał niepodległość Ukrainy, ale także podjął w tej sprawie akcję dyplomatyczną na arenie międzynarodowej. Druga, po Polsce, niepodległość Ukrainy uznała Finlandia, która w komunikacie urzędowym zaznaczyła, że robi to na prośbę Naczelnika Państwa Polskiego. Polski poseł w Stanach Zjednoczonych Kazimierz Lubomirski poinformował wówczas Departament Stanu, że Polska uznaje niepodległość Ukrainy, licząc na moralne poparcie Ameryki. Podobne działania Polacy podjęli w Watykanie.

W ślad za umową polityczną trzy dni później podpisano w Warszawie polsko-ukraińską konwencję wojskową.

1920 р., але датована 21 квітнем 1920 р. Договір, передовсім, проголошував:

Республіка Польща визнає Директорію незалежної Української Народної Республіки, яку очолює пан Симон Петлюра.

Прізвище отамана заміщено в тексті угоди навмисно, щоб запобігти позбавленню Петлюри влади внаслідок невдоволення української сторони його територіальними поступками Польщі. Зміна лідера УНР автоматично призводила б до денонсації договору. Необхідно також підкреслити, що польський уряд у 1920 р. не лише визнав незалежність України, але й здійснив відповідні дипломатичні кроки на міжнародній арені. Зокрема, визнавши УНР, Фінляндія офіційно заявила, що робить це на прохання глави Польської держави. У США конгресмен польського походження Казимир Любомирський повідомив Державний департамент, що Польща визнає незалежність України, розраховуючи на моральну підтримку Америки. Аналогічні дії були зроблені польською дипломатією у Ватикані.

Через три дні після укладення політичної угоди було підписано польсько-українську військову конвенцію.

POLSKO-UKRAIŃSKA KONWENCJA WOJSKOWA

Napoleon mówił, że aby złamać przeszkody, nie trzeba ich uważać za przeszkody. Ten prosty sposób stanowił podstawę odwagi myśli i my, stając się nowatorami, znaleźliśmy odwagę myśli, powiedzieliśmy sobie, iż przeszkód, które chcemy przeskoczyć, nie będziemy uważali za przeszkody.

Józef Piłsudski w 1920 r.

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА КОНВЕНЦІЯ

Наполеон стверджував, що для подолання перешкод не потрібно вважати їх перешкодами. На цьому простому способі ґрунтується сміливість думки, і ми, стаючи новаторами, сміливо думали і сказали собі, що перешкоди, які хочемо подолати, не вважатимемо перешкодами.

Юзеф Пілсудський, 1920 р.

Mjr Walery Sławek, 1920 r. Zbiory NAC

Майор Валерій Славек, 1920 р.

Gen. Wołodymyr Sinkler, 1920 r. Zbiory PWIN

Генерал Володимир Сінклер, 1920 р.

Organizację ukraińskich sił zbrojnych rozpoczęto na mocy decyzji Marszałka Józefa Piłsudskiego jeszcze przed oficjalnym uznaniem państwa ukraińskiego przez Polskę. Czas naglił, bo Armia Czerwona już szykowała się do boju nie tylko o ziemie polskie i ukraińskie, ale i o całą Europę. Toteż po podpisaniu 21 kwietnia 1920 r. polsko-ukraińskiej umowy politycznej Naczelnik Państwa wydał kategoryczny rozkaz: w trzy dni ułożyć konwencję z Ukraińcami!

Terminu dotrzymano i 24 kwietnia polsko-ukraińska konwencja wojskowa o współpracy militarnej została podpisana. Na zasadach pełnomocnictw udzielonych przez oba minister-

Організація українських збройних сил розпочалась з ініціативи Маршала Юзефа Пілсудського задовго до офіційного визнання Польщею Української держави. Час не чекав, оскільки Червона армія вже готувалася захопити не лише польські та українські землі, але й всю Європу. Відтак, підписавши польсько-українську політичну угоду 21 квітня 1920 р., Начальник держави видав категоричний наказ: За три дні підготувати конвенцію з українцями!

Термін було дотримано, і 24 квітня військову конвенцію підписали, маючи відповідні повноваження від Міністерства військових справ Польської Республіки, майор Валерій Славек і капітан Вацлав Єнджеєвич, а від імені УНР – генерал

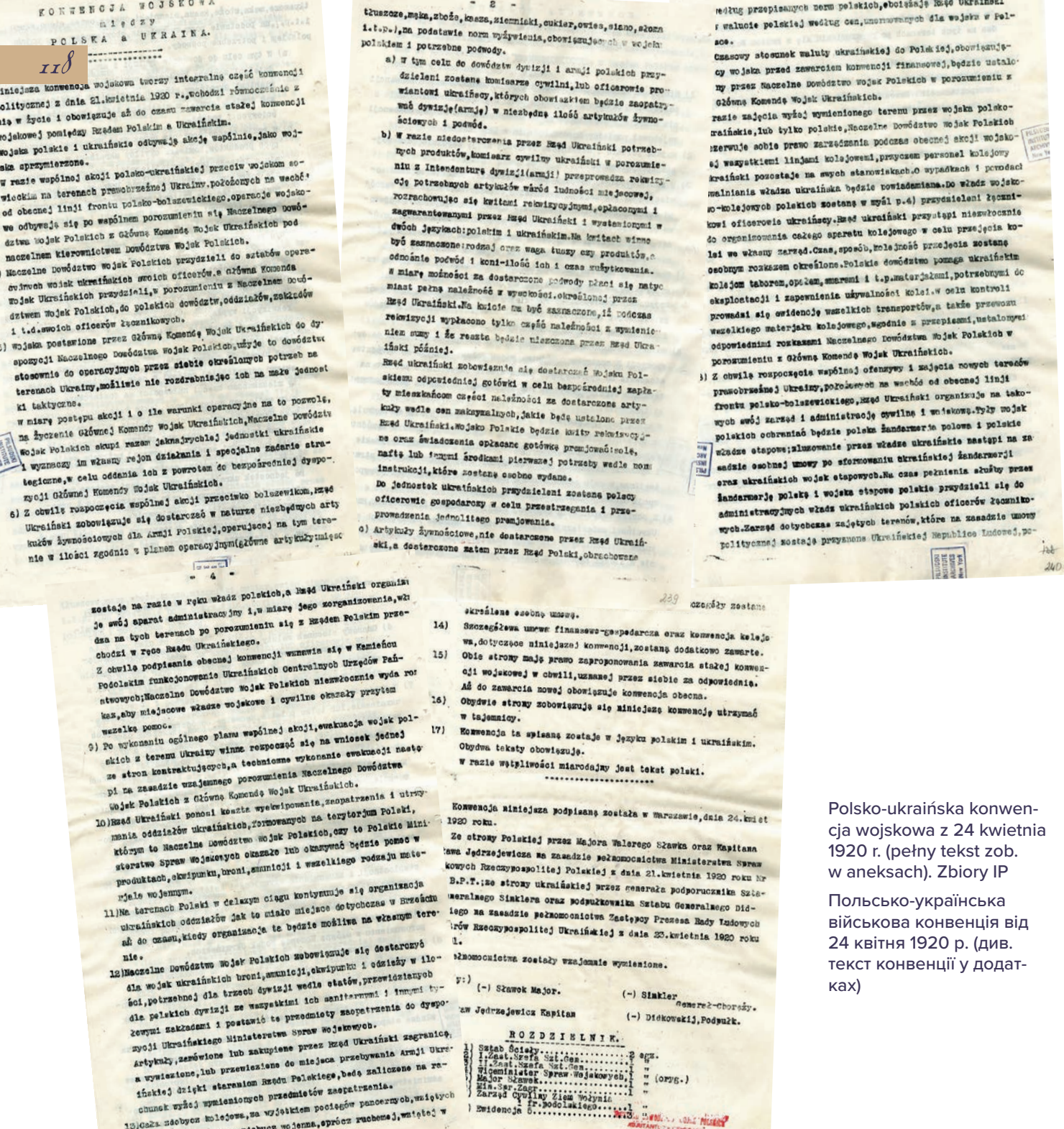

KONWENCJA WOJSKOWA
między
POLSKĄ a UKRAINĄ.

118

niejsza konwencja wojskowa tworzy integralną część konwencji olitycznej z dnia 21.kwietnia 1920 r.,wchodzi równocześnie z nią w życie i obowiązuje aż do czasu zawarcia stałej konwencji ojskowej pomiędzy Rządem Polskim a Ukraińskim.
ojska polskie i ukraińskie odbywają akcję wspólnie,jako woj- ska sprzymierzone.
W razie wspólnej akcji polsko-ukraińskiej przeciw wojskom so- wieckim na terenach prawobrzeżnej Ukrainy,położonych na wschód od obecnej linji frontu polsko-bolszewickiego,operacje wojsko- we odbywają się po wspólnem porozumieniu się Naczelnego dowódz- dztwa Wojsk Polskich z Główną Komendą Wojsk Ukraińskich pod naczelnem kierownictwem Dowództwa Wojsk Polskich.
Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich przydzieli do sztabów opera- cyjnych wojsk ukraińskich swoich oficerów,a Główna Komenda Wojsk Ukraińskich przydzieli,w porozumieniu z Naczelnem dowó- dztwem Wojsk Polskich,do polskich dowództw,oddziałów,zakładów i t.d.swoich oficerów łącznikowych.
) wojska postawione przez Główną Komendę Wojsk Ukraińskich do dy- spozycji Naczelnego Dowództwa Wojsk Polskich,użyje to dowództwo stosownie do operacyjnych przez siebie określonych potrzeb na terenach Ukrainy,możliwie nie rozdrabniając ich na małe jednost ki taktyczne.
W miarę postępu akcji i o ile warunki operacyjne na to pozwolą, na życzenie Głównej Komendy Wojsk Ukraińskich,Naczelne Dowództw Wojsk Polskich skupi razem jaknajrychlej jednostki ukraińskie i wyznaczy im własny rejon działania i specjalne zadanie stra- tegiczne,w celu oddania ich z powrotem do bezpośredniej dyspo- zycji Głównej Komendy Wojsk Ukraińskich.
6) Z chwilą rozpoczęcia wspólnej akcji przeciwko bolszewikom,Rząd Ukraiński zobowiązuje się dostarczyć w naturze niezbędnych arty kułów żywnościowych dla Armji Polskiej,operującej na tym tere- nie w ilości zgodnie z planem operacyjnym(głównie artykuły mięsne

- 2 -

tłuszcze,mąka,zboże,kasza,ziemniaki,cukier,owies,siano,słoma i.t.p.),na podstawie norm wyżywienia,obowiązujących w wojsku polskiem i potrzebne podwody.
a) W tym celu do dowództw dywizji i armji polskich przy- dzieleni zostaną komisarze cywilni,lub oficerowie pro- wiantowi ukraińscy,których obowiązkiem będzie zaopatry- wać dywizję(armję) w niezbędną ilość artykułów żywno- ściowych i podwód.
b) W razie niedostarczenia przez Rząd Ukraiński potrzeb- nych produktów,komisarz cywilny ukraiński w porozumie- niu z Intendenturę dywizji(armji) przeprowadza rekwizy- cję potrzebnych artykułów wśród ludności miejscowej, rozrachowując się kwitami rekwizycyjnymi,opłaconymi i zagwarantowanymi przez Rząd Ukraiński i wystawionymi w dwóch językach:polskim i ukraińskim.Na kwitach winno być zaznaczone:rodzaj oraz waga tuszy czy produktów,a odnośnie podwód i koni-ilość ich i czas zużytkowania. W miarę możności za dostarczone podwody płaci się natych miast pełną należność w wysokości,określonej przez Rząd Ukraiński.Na kwicie ma być zaznaczone,iż podczas rekwizycji wypłacono tylko część należności z wymienio- nem sumy i że reszta będzie uiszczona przez Rząd Ukra- iński później.
Rząd ukraiński zobowiązuje się dostarczać Wojsku Pol- skiemu odpowiedniej gotówki w celu bezpośredniej zapła- ty mieszkańcom części należności za dostarczone arty- kuły wedle cen maksymalnych,jakie będą ustalone przez Rząd Ukraiński.Wojsko Polskie będzie kwity rekwizycyj- ne oraz świadczenia opłacane gotówką przemysłową, naftę lub innymi środkami pierwszej potrzeby wedle norm instrukcji,które zostaną osobno wydane.
Do jednostek ukraińskich przydzieleni zostaną polscy oficerowie gospodarczy w celu przestrzegania i prze- prowadzenia jednolitego przemysłowania.
c) Artykuły żywnościowe,nie dostarczone przez Rząd Ukraiń- ski,a dostarczone zatem przez Rząd Polski,obrachowane

według przepisanych norm polskich,obniżając Rząd Ukraiński
walucie polskiej według cen,unormowanych dla wojska w Pol- sce.
Czasowy stosunek waluty ukraińskiej do Polskiej,obowiązu- jący wojska przed zawarciem konwencji finansowej,będzie ustalo- ny przez Naczelne Dowództwo wojsk Polskich w porozumieniu z Główną Komendą Wojsk Ukraińskich.
razie zajęcia wyżej wymienionego terenu przez wojska polsko- raińskie,lub tylko polskie,Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich zerwuje sobie prawo zarządzenia podczas obecnej akcji wojsko- ej wszystkiemi linjami kolejowemi,przyczem personel kolejowy kraiński pozostaje na swych stanowiskach.O wypadkach i powodach walniania władza ukraińska będzie powiadamiana.Do władz wojsko- wo-kolejowych polskich zostaną w myśl p.4) przydzieleni łączni- kowi oficerowie ukraińscy.Rząd ukraiński przystąpi niezwłocznie do organizowania całego aparatu kolejowego w celu przejęcia ko- lei we własny zarząd.Czas,sposób,kolejność przejęcia zostaną osobnym rozkazem określone.Polskie dowództwo pomoga ukraińskim kolejom taborem,opałem,smarami i t.p.materjałami,potrzebnymi do eksploatacji i zapewnienia używalności kolei.W celu kontroli prowadzi się ewidencję wszelkich transportów,a także przewozu wszelkiego materjału kolejowego,wzgodnie z przepisami,ustalonymi odpowiednimi rozkazami Naczelnego Dowództwa Wojsk Polskich w porozumieniu z Główną Komendą Wojsk Ukraińskich.
) Z chwilą rozpoczęcia wspólnej ofenzywy i zajęcia nowych terenów prawobrzeżnej Ukrainy,położonych na wschód od obecnej linji frontu polsko-bolszewickiego,Rząd Ukraiński organizuje na tako- wych swój zarząd i administrację cywilną i wojskową.Tyły wojsk polskich ochraniać będzie polska żandarmerja polowa i polskie władze etapowe;mianowanie przez władze ukraińskie nastąpi na za- sadzie osobnej umowy po sformowaniu ukraińskiej żandarmerji oraz ukraińskich wojsk etapowych.Na czas pełnienia służby przez żandarmerję polską i wojska etapowe polskie przydzieli się do administracyjnych władz ukraińskich polskich oficerów łącznikowych.Zarząd dotychczas zajętych terenów,które na zasadzie umowy politycznej zostają przyznane Ukraińskiej Republice Ludowej,po-

- 4 -

zostaje na razie w ręku władz polskich,a Rząd Ukraiński organizu- je swój aparat administracyjny i,w miarę jego zorganizowania,wła- dza na tych terenach po porozumieniu się z Rządem Polskim prze- chodzi w ręce Rządu Ukraińskiego.
Z chwilą podpisania obecnej konwencji wznawia się w Kamieńcu Podolskim funkcjonowanie Ukraińskich Centralnych Urzędów Pań- stwowych;Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich niezwłocznie wyda ro kaz,aby miejscowe władze wojskowe i cywilne okazały przytem wszelką pomoc.
9) Po wykonaniu ogólnego planu wspólnej akcji,ewakuacja wojsk pol- skich z terenu Ukrainy winna rozpocząć się na wniosek jednej ze stron kontraktujących,a techniczne wykonanie ewakuacji nastą pi na zasadzie wzajemnego porozumienia Naczelnego Dowództwa Wojsk Polskich z Główną Komendą Wojsk Ukraińskich.
10)Rząd Ukraiński ponosi koszta wyekwipowania,zaopatrzenia i utrzy- mania oddziałów ukraińskich,formowanych na terytorjum Polski, którym to Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich,czy to Polskie Mini- sterstwo Spraw Wojskowych okazuje lub okazywać będzie pomoc w produktach,ekwipunku,broni,amunicji i wszelkiego rodzaju mate- rjale wojennym.
11)Na terenach Polski w dalszym ciągu kontynuuje się organizacja ukraińskich oddziałów jak to miało miejsce dotychczas w Brześciu aż do czasu,kiedy organizacja ta będzie możliwa na własnym tere- nie.
12)Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich zobowiązuje się dostarczyć dla wojsk ukraińskich broni,amunicji,ekwipunku i odzieży w ilo- ści,potrzebnej dla trzech dywizji wedle etatów,przewidzianych dla polskich dywizji ze wszystkimi ich sanitarnymi i innymi ty- powymi zakładami i postawić te przedmioty zaopatrzenia do dyspo- zycji Ukraińskiego Ministerstwa Spraw Wojskowych.
Artykuły,zamówione lub zakupione przez Rząd Ukraiński zagranicą, a wywiezione,lub przewiezione do miejsca przebywania Armji Ukra- ińskiej dzięki staraniom Rządu Polskiego,będą zaliczone na ra- chunek wyżej wymienionych przedmiotów zaopatrzenia.
13)Cała zdobycz kolejowa,na wyjątkiem pociągów pancernych,wziętych w całości wojenna,oprócz ruchomej,wziętej w

239

określone osobną umową.
14) Szczegółowa umowa finansowo-gospodarcza oraz konwencja kolejo wa,dotycząca niniejszej konwencji,zostaną dodatkowo zawarte.
15) Obie strony mają prawo zaproponowania zawarcia stałej konwen- cji wojskowej w chwili,uznanej przez siebie za odpowiednią. Aż do zawarcia nowej obowiązuje konwencja obecna.
16) Obydwie strony zobowiązują się niniejszą konwencję utrzymać w tajemnicy.
17) Konwencja ta spisaną zostaje w języku polskim i ukraińskim. Obydwa teksty obowiązują.
W razie wątpliwości miarodajny jest tekst polski.

.....

Konwencja niniejsza podpisaną została w Warszawie,dnia 24.kwiet 1920 roku.
Ze strony Polskiej przez Majora Walerego Sławka oraz Kapitana awa Jędrzejewicza na zasadzie pełnomocnictwa Ministerstwa Spraw kowych Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 21.kwietnia 1920 roku Nr B.P.T.;ze strony ukraińskiej przez generała podporucznika Sza- meralnego Sinklera oraz podsztabskownika Sztabu Generalnego Did- iego na zasadzie pełnomocnictwa Zastępcy Przesa Rady Ludowych rów Rzeczypospolitej Ukraińskiej z dnia 23.kwietnia 1920 roku l.
ełnomocnictwa zostały wzajemnie wymienione.

y:)
(-) Sławek Major. (-) Sinkler
Generał-Chorąży.
aw Jędrzejewicz Kapitan (-) Didkowskij,Podsztk.

ROZDZIELNIK.

1) Sztab Ścisły.....2 egz.
1) I.Zast.Szefa Szt.Gen.....1 "
1) Wiceminister Spraw.Wojskowych,1 " (oryg.)
) Major Sławek.....1 "
) Min.Sar.Zagr.....1 "
) Zarząd Cywilny Ziem Wołyńic 1 "
i IP.Podolskiego.....1 "
) Ewidencja O.....13 "

Polsko-ukraińska konwencja wojskowa z 24 kwietnia 1920 r. (pełny tekst zob. w aneksach). Zbiory IP

Польсько-українська військова конвенція від 24 квітня 1920 р. (див. текст конвенції у додатках)

stwa spraw wojskowych podpisali ją: w imieniu RP mjr Walery Sławek i kpt. Wacław Jędrzejewicz, a w imieniu URL gen. Wołodymyr Sinkler oraz ppłk Maksym Didkowski. Głównym negocjatorem konwencji był mjr Sławek, dawny towarzysz konspiracyjny Józefa Piłsudskiego, cieszący się jego pełnym zaufaniem. Podpisana konwencja była ściśle tajna. Określała ona zasady mających nastąpić wspólnych działań bojowych przeciwko armii sowieckiej na Ukrainie, regulowała kwestie dowodzenia, oddając kierownictwo operacjami militarnymi stronie polskiej. Władze ukraińskie zaś brały na siebie kwestie żywnościowe, a Polacy sprawę uzbrojenia trzech planowanych dywizji ukraińskich i udostępniania ośrodków wojskowych dla ich organizacji, co już od kilku miesięcy czyniono. Niektóre sprawy, aby uniknąć ewentualnych konfliktów, regulowano dość szczegółowo, np. cała zdobycz wojenna, z wyjątkiem pociągów pancernych i zdobyczy ruchomej wziętej w boju, miała przypaść Ukraińcom. W czasie działań zbrojnych polskie dowództwo rezerwowało sobie także prawo zarządzania kolejami ukraińskimi. Dokument zawierał także kwestie wykraczające poza sprawy czysto wojskowe. Mianowicie jej pkt. 8 głosił:

Z chwilą podpisania obecnej konwencji wznawia się w Kamieńcu Podolskim funkcjonowanie Ukraińskich Centralnych Urzędów Państwowych. Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich wyda rozkaz, aby miejscowe [polskie] władze wojskowe i cywilne okazały przy tym wszelką pomoc.

Володимир Синклер та підполковник Максим Дідковський. Оскільки документ мав надзвичайно таємний характер, вибір осіб, які його підписували, був невипадковим. Так, майор Славек був давнім соратником Юзефа Пілсудського з часів конспірації, тому користувався цілковитою довірою Начальника Держави. Конвенція закладала принципи майбутніх спільних бойових дій проти Червоної армії, що мали здійснюватися під польським командуванням на території України. Українська сторона відповідала за постачання продовольством трьох своїх дивізій. Польща зобов'язувалась сприяти їх формуванню, що, зрештою, вже відбувалося впродовж кількох місяців, а також забезпечити українців зброєю. Деякі справи, щоб уникнути можливих конфліктів, передбачали досить детальне врегулювання, наприклад, всі трофеї, за винятком бронепоїздів, мали діставатись українцям. Під час війни польське командування залишало за собою право керувати українськими залізницями. Документ також містив порядок вирішення питань, які виходили за рамки суто військових справ. Зокрема пункт 8 договору гласив:

З моменту підписання чинної конвенції поновлюється функціонування центральних державних установ України в Кам'янці-Подільському. Головне командування польськими військами видасть наказ, щоб місцеві [польські] військові та цивільні органи влади надавали для них всіляку допомогу.

Відтак, на Поділлі, зайнятому польськими військами, адміністрація перейшла в руки українців. Те саме стосувалося й інших земель, спільно

Kpt. Wacław Jędrzejewicz, fotografia z 1929 r. Zbiory NAC

Капітан Вацлав Єнджеєвич. Фото 1929 р.

Ppłk Maksym Didkowski, 1920 r. Zbiory S. Stępnia / PWIN

Підполковник Максим Дідковський, 1920 р.

Wnętrze gabinetu Józefa Piłsudskiego w Belwederze. Zbiory NAC

Інтер'єр кабінету Юзефа Пілсудського у палаці Бельведер

Tak więc po podpisaniu konwencji terytorium Podola okupowane wówczas przez wojsko polskie przechodziło całkowicie pod administrację ukraińską. To samo miało dotyczyć ziem wyzwalanych wspólnie przez wojska polskie i ukraińskie spod bolszewickiej okupacji. Inny ważny punkt konwencji zapowiadał zawarcie przez oba kraje w niedalekiej przyszłości umowy finansowo-gospodarczej oraz kolejowej.

Polska i Ukraina, zachowując pełną suwerenność, miały po zwycięstwie stworzyć znaczący potencjał polityczny, militarny i gospodarczy, liczący się w ówczesnej Europie i zdolny do przeciwstawienia się ewentualnej agresji ze strony państw trzecich.

звільнених від більшовиків. Ще один пункт конвенції передбачав невідкладне підписання фінансово-економічної та залізничної угод.

Польща та Україна після перемоги мали створити на засадах повного суверенітету значний політичний, військовий та економічний потенціал, з яким би рахувалися в тодішній Європі.

BRATERSTWO BRONI. RAZEM, BY WYZWOLIĆ STOLICĘ UKRAINY

[...] gdy na rubieży staną zastępy zbrojne ludu ukraińskiego, zdolne uchronić kraj ten przed nowym najazdem, a wolny naród sam o losach swych stanowić będzie mocen – żołnierz polski powróci w granice Rzeczypospolitej Polskiej.

Józef Piłsudski, 26 IV 1920 r.

БОЙОВІ ПОБРАТИМИ. РАЗОМ, ЩОБ ВИЗВОЛИТИ СТОЛИЦЮ УКРАЇНИ

[...] коли на рубежах стануть збройні загони українського народу, здатні захистити цю країну від нової навали, а вільний народ сам зможе вирішувати свою долю, – польський воїн повернеться у межі Польської Речіпосполитої.

Юзеф Пілсудський, 26 квітня 1920 р.

Defilada wojsk polskich i ukraińskich w Kijowie 9 maja 1920 r. Na fotografii artyleria 15. dywizji piechoty wielkopolskiej WP. Zbiory AAN

Парад польських та українських військ у Києві 9 травня 1920 р. На фото артилерія 15-ї Великопольської піхотної дивізії

Symon Petlura doskonale zdawał sobie sprawę, że gwarantem niepodległości Ukrainy może być tylko silna i nowoczesna armia narodowa. Dlatego też wnikliwie obserwował wiosną 1920 r. organizację w obozie w Łańcucie 6. Dywizji Ukraińskiej, zwanej Siczową, a następnie kontynuację tych działań w Brześciu nad Bugiem. Do tworzącej się armii ukraińskiej mobilizowano jeńców i internowanych w Polsce żołnierzy URL oraz przyjmowano ochotników z Wołynia i Galicji Wschodniej. Za jej wyszkolenie odpowiadali ukraińscy oficerowie płk Marko Bezruczko oraz gen. Ołeksander Fedeniak-Biłynski.

Симон Петлюра добре усвідомлював, що лише сильна і сучасна національна армія може гарантувати незалежність Україні. Тому навесні 1920 року він пильно стежив за формуванням і вишколом 6-ої Січової української дивізії, що здійснювались згідно з польсько-українськими домовленостями у таборі для інтернованих в Ланцуті, а згодом – у Бресті на Бузі. До українських підрозділів набирали полонених та інтернованих вояків УНР, а також добровольців з Волині та Галичини. Відповідали за їхній вишкіл українські старшини – полковник Марко Безручко та генерал Олександр Феденяк-Білинський.

Sytuacja polsko-sowiecka przed rozpoczęciem ofensywy ukraińskiej dn. 25.IV.1920 r. Z publikacji: T. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937

Польсько-радянська ситуація перед початком українського наступу 25 квітня 1920 р. Щкіц з книги Т. Кутшеби *Wyprawa kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937

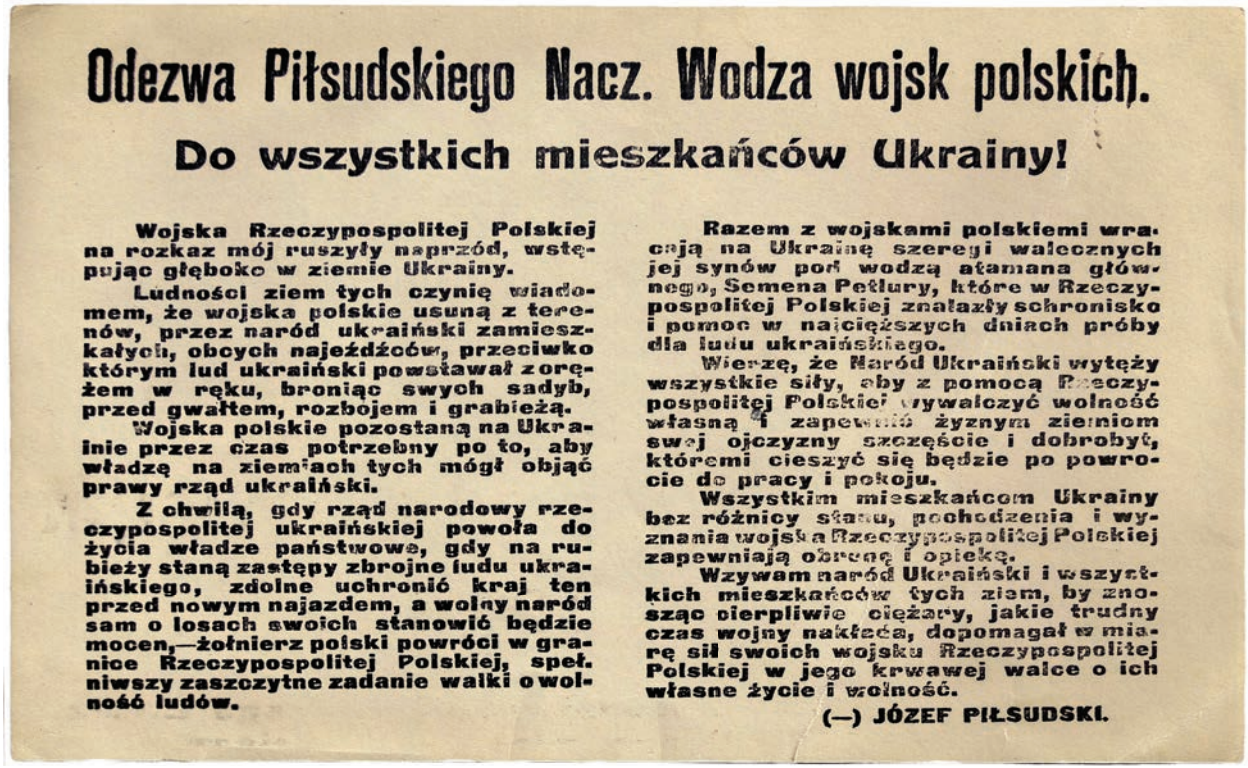

Odezwa Piłsudskiego Nacz. Wodza wojsk polskich.

Do wszystkich mieszkańców Ukrainy!

Wojska Rzeczypospolitej Polskiej na rozkaz mój ruszyły naprzód, wstępując głęboko w ziemie Ukrainy.

Ludności ziem tych czynię wiadomem, że wojska polskie usuną z terenów, przez naród ukraiński zamieszkałych, obcych najeźdźców, przeciwko którym lud ukraiński powstawał z orężem w ręku, broniąc swych sadyb, przed gwałtem, rozbojem i grabieżą.

Wojska polskie pozostaną na Ukrainie przez czas potrzebny po to, aby władzę na ziemiach tych mógł objąć prawy rząd ukraiński.

Z chwilą, gdy rząd narodowy rzeczypospolitej ukraińskiej powoła do życia władze państwowe, gdy na rubieży staną zastępy zbrojne ludu ukraińskiego, zdolne uchronić kraj ten przed nowym najazdem, a wolny naród sam o losach swoich stanowić będzie mocen,—żołnierz polski powróci w granice Rzeczypospolitej Polskiej, spełniwszy zaszczytne zadanie walki o wolność ludów.

Razem z wojskami polskiemi wracają na Ukrainę szeregi walecznych jej synów pod wodzą atamana głównego, Semena Petlury, które w Rzeczypospolitej Polskiej znalazły schronisko i pomoc w najcięższych dniach próby dla ludu ukraińskiego.

Wierzę, że Naród Ukraiński wytęży wszystkie siły, aby z pomocą Rzeczypospolitej Polskiej wywalczyć wolność własną i zapewnić żyznym zieniom swej ojczyzny szczęście i dobrobyt, któremi cieszyć się będzie po powrocie do pracy i pokoju.

Wszystkim mieszkańcom Ukrainy bez różnicy stanu, pochodzenia i wyznania wojska Rzeczypospolitej Polskiej zapewniają obronę i opiekę.

Wzywam naród Ukraiński i wszystkich mieszkańców tych ziem, by znosząc cierpliwie ciężary, jakie trudny czas wojny nakłada, dopomagał w miarę sił swoich wojsku Rzeczypospolitej Polskiej w jego krwawej walce o ich własne życie i wolność.

(—) JÓZEF PIŁSUDSKI.

Fragment odezwy Józefa Piłsudskiego do ludności Ukrainy z 28 kwietnia 1920 r. Zbiory PWIN

Фрагмент звернення Юзефа Пілсудського до українського населення від 28 квітня 1920 р.

Organizację ukraińskich oddziałów rozpoczęto także w rejonie zajętego przez Polaków Kamieńca Podolskiego i Nowej Uszycy. Pułkownicy Pawło Szandruk i Ołeksander Szapował przystąpili tam do organizacji 2. Strzeleckiej Dywizji Piechoty. Wkrótce dołączył do nich płk Ołeksander Udowyczenko na czele zorganizowanej w Mo-

На зайнятих поляками українських територіях робилися спроби оголосити мобілізацію. В районі Кам'янця-Подільського та Нової Ушиці формуванням 2-ї Стрілецької дивізії займалися полковники Павло Шандрук та Олександр Шаповал. Незабаром до них приєднався полковник Олександр Удовиченко – командир організованої

Symon Petlura przyjmuje 24 maja 1920 r. w Kijowie defiladę 6. Siczowej Dywizji Strzeleckiej. Od lewej strony do prawej stoją: sotnik Ołeksander Docenko, płk Marko Bezruczko, płk Mykoła Janczewski oraz Ataman Petlura. Zbiory Studia Viatel

Симон Петлюра приймає парад 6-ої Стрілецької січової дивізії у Києві 24 травня 1920 р. Зліва направо стоять: сотник Олександр Доценко, полковник Марко Безручко, полковник Микола Янчевський та Отаман Симон Петлюра.

Spotkanie ukraińskiej i polskiej generalicji w maju 1920 r. (od lewej stoją: gen. Antoni Lisowski, Ataman Petlura, gen. Andrij Wowk i gen. Ołeksander Udowyczenko), Zbiory NAC

Зустріч українських та польських генералів (зліва направо: генерал Антоній Лісовський, отаман Симон Петлюра, генерал Андрій Вовк та генерал Олександр Удовиченко). Травень 1920 р.

hylewie ukraińskiej brygady, do której dołączyły także różne oddziały kozackie. Na zajętych przez Polaków ziemiach ukraińskich próbowano ogłaszać mobilizację. Niestety brakowało broni.

25 kwietnia 1920 r. polsko-ukraińskie siły sojusznicze rozpoczęły ofensywę na Kijów, marsz o wolność Ukrainy. Wojsko polskie składało się z trzech armii (2., 3. i 6.) liczących łącznie ok. 60 tys. żołnierzy. Główną siłę uderzeniową stanowiła grupa operacyjna pod dowództwem gen. Edwarda Rydza-Śmigłego walcząca w składzie 3. Armii Polskiej. Stopniowo do walki włączała się 6. Ukraińska Dywizja Siczowa oraz 2. Ukraińska Dywizja Strzelecka, ta ostatnia jeszcze w niepełnym składzie. Łącznie siły ukraińskie liczyły ok. 5 tys. żołnierzy. Z czasem zostały wzmocnione przez działającą na tyłach Armii Czerwonej Grupę Operacyjną gen. Mychajły Omelanowycza-Pawłenki w sile ok. 6 tys. żołnierzy.

Obaj mężowie stanu, Józef Piłsudski i Symon Petlura, pragnąc wyjaśnić cele rozpoczętej wojny, wydali 26 kwietnia 1920 r. odezwy do narodu ukraińskiego. Polski przywódca zapewniał społeczeństwo Ukrainy, że wkroczenie wojsk polskich nie jest agresją, lecz pomocą sojuszniczą udzieloną Ukraińcom w ich walce o niepodległość. Ataman Główny zaś, odwołując się do patriotyzmu, wzywał wszystkich Ukraińców do mobilizacji w wojnie o niepodległość. Informował o polsko-ukraińskim sojuszu pisząc:

Pomiędzy rządami Republiki Polskiej i Ukraińskiej nastąpiło porozumienie, na podstawie którego

в Могилеві української бригади, в яку влилися різні козацькі підрозділи. На жаль, не вистачало зброї.

25 квітня 1920 року польсько-українські союзницькі війська вирушили в похід на Київ, похід задля визволення України. Польське військо складалося з трьох армій (2-ї, 3-ї та 6-ї), що загалом включали близько 60 000 бійців. Основною ударною силою була оперативна група під командуванням генерала Едварда Ридза-Сміґлого, яка входила до 3-ї армії. Поступово у бій увійшли 6-та Українська січова дивізія та ще недоукомплектована 2-а Українська стрілецька дивізія. Загалом українські війська нараховували близько 5000 бійців. З часом їх зміцнила оперативно-ударна група генерала Михайла Омеляновича-Павленка, чисельністю близько 6 000 осіб.

Обидва державні діячі – Юзеф Пілсудський та Симон Петлюра, прагнучи пояснити причини війни, яка розпочалася, 26 квітня опублікували відозву до українського народу. Польський провідник запевнив український народ, що це не агресія, а допомога союзників у боротьбі за незалежність. Головний отаман, закликаючи до патріотизму, апелював до усіх українців мобілізувати сили для війни за незалежність. Також сповістив про польсько-український союз такими словами:

Уряди Республіки Польща і України уклали угоду, на підставі якої польські війська разом з українськими вступають на територію України, щоб боротися проти спільного ворога, а після перемоги над більшовиками повернуться на свою батьківщину.

wojska polskie wkraczają wraz z ukraińskimi na teren Ukrainy, by walczyć przeciwko wspólnemu wrogowi, a po skończonej walce z bolszewikami wrócą do swojej ojczyzny.

Początkowo wojska sojusznicze szybko posuwały się w głąb Ukrainy, zajmując w pierwszej kolejności węzły kolejowe. Już w pierwszych dniach maja wyzwolona została Winnica, gdzie tymczasowo ulokował się rząd URL i Ataman Główny.

W nocy z 5 na 6 maja 1920 r. gen. Edward Rydz-Śmigły rozpoczął główne uderzenie na kierunku kijowskim. Rozbite siły nieprzyjacielskie stawiały nikły opór, cofały się w nieładzie. 7 maja polski zwiad wjechał nawet do centrum Kijowa – tramwajem. W dniu następnym oddziały polskie i ukraińskie zajęły całe miasto. 9 maja 1920 r. na głównej ulicy Kijowa Chreszczatyku odbyła się defilada wojsk sojuszniczych. Odbierali ją gen. Edward Rydz-Śmigły w towarzystwie dowódcy 6. Ukraińskiej Dywizji Strzeleckiej płk. Marka Bezruczki. Piłsudski na defiladę nie pojechał, pragnął w ten sposób podkreślić, że rzeczywistym gospodarzem ukraińskiej stolicy jest Ataman Główny Symon Petlura.

Спочатку війська союзників швидко просунулися вглиб України, найперше займаючи залізничні вузли. Вже в перші дні травня було звільнено Вінницю, де тимчасово розмістився уряд УНР і штаб Головного отамана.

У ніч з 5 на 6 травня генерал Ридз-Сміґли спрямував головний удар в напрямку Києва. Розбиті сили противника чинили слабкий опір і безладно відступали. 7 травня загонові польської розвідки вдалося трамваєм дістатися до центру Києва. Наступного дня польські та українські війська опанували все місто. 9 травня 1920 року на Хрещатику відбувся парад союзних сил. Його приймав генерал Едвард Ридз-Сміґли та командир 6-ї Української стрілецької дивізії полковник Марко Безручко. Пілсудський не виїжджав до Києва задля участі у параді, підкреслюючи тим самим, що справжнім господарем української столиці є Головний отаман Симон Петлюра.

PETLURA W WINNICY
HISTORYCZNE SPOTKANIE MARSZAŁKA PIŁSUDSKIEGO Z UKRAIŃCAMI

[...] *w blasku naszych bagnetów i naszych szabel nie powinniście widzieć nowego narzucania cudzej woli.*
Chcę, abyście w nim widzieli odblask swej wolności.

Józef Piłsudski, 16 V 1920 r.

ПЕТЛЮРА У ВІННИЦІ
ІСТОРИЧНА ЗУСТРІЧ МАРШАЛА ПІЛСУДСЬКОГО З УКРАЇНЦЯМИ

[...] у світлі наших багнетів і наших шабель
ви не повинні бачити нове нав'язування чужої волі.
Хочу, щоб ви бачили у них відблиск своєї свободи.

Юзеф Пілсудський, 16 травня 1920 р.

Tablica upamiętniająca wizytę Józefa Piłsudskiego w Radzie Miejskiej w Winnicy w dniu 16 maja 1920 r. Fot. J. Magdoń

Меморіальна дошка на згадку про візит Юзефа Пілсудського до Вінницької міської ради 16 травня 1920 р.

Działania bojowe armii polskiej na terytorium Ukrainy wymagały akceptacji tamtejszego społeczeństwa. Piłsudski i Petlura pozostawali w stałym kontakcie. Dochodziło też do osobistych spotkań. Pierwsze miało miejsce 5 maja 1920 r. w Berdyczowie. Po zdobyciu Kijowa do historycznego spotkania doszło 16 maja 1920 r. w Winnicy, która niemal przez miesiąc pełniła rolę tymczasowej stolicy Ukrainy. Piłsudskiemu bardzo zależało, aby przekonać ludność ukraińską, iż Polska, wbrew sowieckiej propagandzie, nie jest agresorem i nie zamierza okupować ziem ukraińskich. Winnicę na spotkanie polskiego przywódcy udekorowano polskimi i ukraińskimi flagami,

Бойові дії польської армії на території України вимагали підтримки місцевої спільноти. Пілсудський і Петлюра були в постійному контакті. Відбувалися також особисті зустрічі. Перша відбулася 5 травня 1920 року в Бердичеві. Після здобуття Києва, 16 травня 1920 р. відбулася історична зустріч у Вінниці, яка майже місяць служила тимчасовою столицею України.

Пілсудський надзвичайно прагнув переконати українське населення, що Польща, всупереч радянській пропаганді, не є агресором і не має наміру окупувати українські землі. Вулиці Вінниці перед зустріччю прикрашено польськими та українськими прапорами, гірляндами, при в'їзді

Hotel „Savoy", gdzie w 1919 i 1920 r. urzędował rząd URL. Był to wówczas najbardziej nowoczesny obiekt w Winnicy, miał nie tylko kanalizację i elektryczność, ale także windę. Zbiory S. Stępnia

Готель «Савой», в якому діяв уряд УНР у 1919 та 1920 рр. На той час це був найсучасніший об'єкт у Вінниці, в якому були не тільки каналізація та електрика, але й ліфт

przyozdobiono girlandami, na trasie przejazdu zbudowano bramy triumfalne.

Piłsudski przybył pociągiem ok. godz. 11.00 rano. Gdy wjeżdżał na dworzec, orkiestra grała marsza. Petlura czekał na peronie. Po ukazaniu się Marszałka przywitał dostojnego gościa. Odegrano hymny Polski i Ukrainy. Marszałek wraz z Atamanem odebrali honory kompanii reprezentacyjnej i weszli do holu dworcowego. Tam Naczelnika Państwa powitały władze Winnicy oraz delegacje ludności ukraińskiej, polskiej i żydowskiej. Przed dworcem czekały dwa odkryte auta. Do pierwszego wsiedli Piłsudski i Petlura, do drugiego ich adiutanci. Jako asysta honorowa towarzyszył im pododdział polskiej kawalerii. Po raz pierwszy zatrzymano się przed cerkwią pw. Wniebowstąpienia Pańskiego, gdzie po powitaniu przez duchowieństwo prawosławne obaj politycy uczestniczyli w krótkiej modlitwie. Z kolei zajechali przed pobliski kościół pw. Najświętszej Maryi Panny Anielskiej oo. kapucynów, gdzie byli witani przez duchowieństwo katolickie i znów uczestniczyli w krótkim nabożeństwie. Potem Piłsudski odjechał na krótki odpoczynek do swego znajomego, lekarza dr. Konstantyna Nowińskiego, mieszkającego w pięknie położonej willi nad Bohem. Wczesnym popołudniem zaś wyjechał na spotkanie w Radzie Miasta. Na Prospekcie Mikołajewskim przy zbudowanej bramie triumfalnej chlebem i solą powitała Piłsudskiego delegacja ukraińska w pięknych strojach ludowych. Przed gmachem Rady Miejskiej czekał Petlura, obaj dostojnicy w otoczeniu oficerów weszli do tzw. „białej sali".

були збудовані тріумфальні ворота. Пілсудський прибув поїздом о 11.00 ранку. В момент прибуття поїзду, оркестр грав марш. Петлюра чекав на пероні. Після появи Маршала він привітав шановного гостя. Зіграли гімни Польщі та України. Маршал та Отаман прийняли військові почесті і увійшли до зали вокзалу. Там Начальника Держави привітала влада Вінниці та делегації українського, польського та єврейського населення. Дві непокриті машини чекали біля вокзалу. Пілсудський і Петлюра сіли в першій, а їх ад'ютанти – у другій.

Кавалерійський загін як почесна варта супроводжував їх. Перший раз вони зупинилися перед церквою Вознесіння Господнього, де після привітання їх православним духовенством, обидва політики взяли участь у короткій молитві. У свою чергу, також завітали по сусідству в Костел Святої Діви Марії Ангельської оо. Капуцинів, де їх привітало католицьке духовенство та відбулась спільна коротка молитва. Тоді Пілсудський поїхав на короткий відпочинок до знайомого лікаря Константина Новінського, який мешкав у прекрасній віллі над Бугом. Раннім пополуднем приїхав на зустріч до Ратуші. На Миколаївському проспекті, біля споруджених тріумфальних воріт, Пілсудського хлібом та сіллю вітала українська делегація у прекрасних народних костюмах. Петлюра чекав перед будівлею Міської ради, обидва державні очільники в оточені офіцерів, увійшли до т. зв. „білої зали". Там Пілсудського вітали представники різних організацій. Тоді, як згадував один з учасників, пізніше волинський воєвода Генрик Юзевський, слово взяв Симон Петлюра:

Ціна 10 карб.

ХВИЛЯ

Орган Вінницької Української Ради.

Громадсько-позапартійна політично-літературна часопис.

Редакція міститься: Вінниця, Мик. пр. Ч. 25 (Мури). Прийом по справам редакції від 1-2 г. дня.

Ч. 12. Рік видання 1-й. Неділя 16 травня 1920 р. Виходить що дня. Ч. 12.

Хай живе Українська Народня Республіка!

Вітаймо на своїй вільній землі друга України—борця за волю Народів Ю. Пілсудського.

Ю. Пілсудський.

Вінниця 16 травня 1920 р.

Тепер, коли Польський Нарід має вільну суверенну Державу, коли вже волі перенесені думками на її сумні сторінки історії, коли Польща, розділена на трое суспільним—кайданами—як Державне тіло—вальцера.

Повстання проти гнобителів не тільки не дали бажаних наслідків, а навпаки—збільшили, і без того страшний, терор проти польської нації, а особливо, проти польської національної ідеї. Польський нарід, мечтання розправи з польським народом, переводились знаменитим «прінціпом»—германізація і русіфікація польських земель у всіх галузях громадського життя. Досить того факту, що Царському, вожеля приїжджій, вважав як російське губернське місто. Польського в цьому будь-дуже мало (звичайно крім менжанців). На уділах, в школі, інституціях державних і громадських—було чути, майже виключно, руську мову, знання і вміння тільки—тоді були визнані по-руськи. Це саме відносилося і до нього краю, що сьогодня Україна.

Але Нарід Польський високо-культурний, свідомий своє історії, своєї національної самосвідомості, глибокого патріотизму, сильний своєю любов'ю до рідного краю прагнув до здійснення своїх мрій—до вільного Державного життя. Стоячучи він з ярмом чужинців—він не втрачав віри в своє відродження, вперто підготовляв для того ґрунт, вихо вував людей, творці ями, зберігав культурні і моральні цінності. За ними обрав одного ідеалу, бажання його змірялися, нічо стріли до одної мети.

А той ідеал—ця мета—свобідна батьківщина, незалежний ні від нікого рідний край.

— І найвищих ту мет в молодих літах, збудивши в собі гаряче бажання дійти до високої цілі — освобождення вітчизни від тиранів, — він вигрівав його цілі своїм серцем, ковав як дорогий скарб — бо усвідомив собі, що він без того скарбу буде банкрутським героєм, пустим колосом пшениці.

Вставали за його чужі і свої. Чужі вважали переступником, небезпечним для отечества злочинцем і ізгоєм, а свої прозвали фантастом, безварунім мрійником.

Та це не зрамувало його. Крізь терніє своїх мандрунів, лазо водних йому п'ого народові катів, жандармів волі, думки і чину—цілое від недолугих ні своїм висотним взлетом і глибокою, всеохватом зорі. Не злочинів його ні первісні недочинів, ні непослідування, ні каторга, ні гроза Сибірі,—він „ходив пових усі лиха і колоди—і не тратив ідеалу з очей. Знав, що віра в себе його не може обманути, віра, що мусить «перемінтися». А та віра проклала в його кров і кість, в його ум і серце—і сотіла його обличчя тверди твердости, незломності...

Це—Підсудський — теперешній Начальник Польської Республіки. „Spizowy człowiek... назвали його Поляки, коли польський нарід кричав його своїм „Вєлкім" і до найменшого деталя вішав його репутацію.

Так це Титанічна людина, яких дуже мало має кожен нарід.

Аналогічними до його, рисами мають серед тих самих обставин і він той самий „ошінок"—являється і головний Отаман Петлюра. І в його мутрі проявляється висока (ним внесена дум ка... І його земляки—малодушні мають не вірячи і в свій нарід, що це те той, коли від уладів не за лежить не тільки можливе але й необхідно конечне. Те, що другі уважали непереможними і навіть недобачували неясних рисів „того високого образу"—він бачив досконо очима духа і волі. Ту його, потягався. — Се герой з. його.

І совершилося.

Бо він був людина незломна—Титан.

Довга не знав ніг свого друга—ідеолога з грязного народу—Та прийшов час коли рівно—високі, де ведуть до куп-рівних собі мурів спільно мізерних людей. Зійшлися—і йдуть разом.

Перший, якому судьба вже мовчала оглядати твір своєї праці мрій-ного пляну у своїй рідній хаті, подав руку другому, якому мимо цього.

І йдуть вони собі з незломною вірою і високими думками.

І гадають поміж всі колоди й перешкоди—у ногу мет, яка їм здавалося вже близько. В своєму поспіху тому поповненню бажуть спокрівати спільної цілі. Свободи і добра двох Суспільних Народів.

І народи дивляться генерь на їх, іншими, як колись. І, порахувавши вже й віра недомірних вічних вождів—й вони самі, колишні, мрій-ники духа,—починають твердо вірити, що відце конця. І молять судьбу. Не хай щоб великі їх помисли, і діла попали в мані руки й пропали дикім, незлатним очом.

ТІТАНИ.

(До приїзду Й. Пілсудського).

Від коли збудилися в йому ге-ний і свідомість, розрізнювання від добра,—від тої думки його вертались вимки на один предмет, мрії його творили ре-жим образ одного ідеалу, бажан-ня його змірялися, нічо стріли до одної мети.

А той ідеал—ця мета—свобід-на батьківщина, незалежний ні від нікого рідний край.

— І найвищих ту мет в моло-дих літах, збудивши в собі га-ряче бажання дійти до високої цілі — освобождення вітчизни від тиранів, — він вигрівав його цілі своїм серцем, ковав як дорогий скарб — бо усвідомив собі, що він без того скарбу буде банкрутським героєм, пустим колосом пшениці.

Вставали за його чужі і свої. Чужі вважали переступником, небезпечним для отечества злочинцем і ізгоєм, а свої прозвали фантастом, безварунім мрійником.

Та це не зрамувало його. Крізь терніє своїх мандрунів, лазо водних йому п'ого народові катів, жандармів волі, думки і чину—цілое від недолугих ні своїм висотним взлетом і глибокою, всеохватом зорі. Не злочинів його ні первісні недочинів, ні непослідування, ні каторга, ні гроза Сибірі,—він „ходив пових усі лиха і колоди—і не тратив ідеалу з очей. Знав, що віра в себе його не може обманути, віра, що мусить «перемінтися». А та віра проклала в його кров і кість, в його ум і серце—і сотіла його обличчя тверди твердости, незломності...

Це—Підсудський — теперешній Начальник Польської Республіки. „Spizowy człowiek... назвали його Поляки, коли польський нарід кричав його своїм „Вєлкім" і до найменшого деталя вішав його репутацію.

Так це Титанічна людина, яких дуже мало має кожен нарід.

Аналогічними до його, рисами мають серед тих самих обставин і він той самий „ошінок"—являється і головний Отаман Петлюра. І в його мутрі проявляється висока (ним внесена дум ка... І його земляки—малодушні мають не вірячи і в свій нарід, що це те той, коли від уладів не за лежить не тільки можливе але й необхідно конечне. Те, що другі уважали непереможними і навіть недобачували неясних рисів „того високого образу"—він бачив досконо очима духа і волі. Ту його, потягався. — Се герой з. його.

І совершилося.

Бо він був людина незломна—Титан.

Довга не знав ніг свого друга—ідеолога з грязного народу—Та прийшов час коли рівно—високі, де ведуть до куп-рівних собі мурів спільно мізерних людей. Зійшлися—і йдуть разом.

Перший, якому судьба вже мовчала оглядати твір своєї праці мрій-ного пляну у своїй рідній хаті, подав руку другому, якому мимо цього.

І йдуть вони собі з незломною вірою і високими думками.

І гадають поміж всі колоди й перешкоди—у ногу мет, яка їм здавалося вже близько. В своєму поспіху тому поповненню бажуть спокрівати спільної цілі. Свободи і добра двох Суспільних Народів.

І народи дивляться генерь на їх, іншими, як колись. І, порахувавши вже й віра недомірних вічних вождів—й вони самі, колишні, мрій-ники духа,—починають твердо вірити, що відце конця. І молять судьбу. Не хай щоб великі їх помисли, і діла попали в мані руки й пропали дикім, незлатним очом.

Pierwsza strona wydawanej w Winnicy ukraińskiej gazety „Chwyla" z 16 maja 1920 r. Zbiory S. Stępnia

Перша сторінка вінницької української газети «Хвиля» від 16 травня 1920 р.

Pomnik Symona Petlury w Winnicy. Zbiory Polskiego Instytutu Pamięci Narodowej (fot. Sławek Kasper)

Пам'ятник Симону Петлюрі у Вінниці

Józef Piłsudski i Symon Petlura w oknie pociągu w Winnicy 16 maja 1920 r. Zbiory NAC

Юзеф Пілсудський та Симон Петлюра у вікні поїзда у Вінниці 16 травня 1920 р.

Tam znów nastąpiło powitanie przez władze miasta i przedstawicieli różnych organizacji społecznych. Następnie, jak wspominał jeden z uczestników, późniejszy wojewoda wołyński, Henryk Józewski głos zabrał Petlura:

[...] przemawiał z niezwykłym talentem, mówił wzruszająco, z właściwą Ukraińcom uczuciowością, o Marszałku Piłsudskim, o ukraińsko-polskiej współpracy.

Piłsudski, odpowiadając zwrócił się do zebranych:

Polska i Ukraina przeżyły ciężką niewolę. Oba kraje należą do tych, w których panował straszny terror. Już dziecko uczono tutaj, aby trzymało na uwięzi swe myśli. Niewola i prześladowania były stałym udziałem obu krajów. Wolna Polska nie może być istotnie swobodną, gdy naokoło panuje wciąż hasło niewolniczego poddania woli narodowej przemocy terroru. Polska, osiągnąwszy najwyższy skarb na ziemi tj. wolność, zdecydowała się odrzucić wszystko to, co wolności zagraża. [...] W blasku naszych bagnetów i naszych szabel nie powinniście widzieć nowego narzucenia cudzej woli. Chcę, abyście w nim widzieli odblask wolności. Ataman wasz w pięknej swej odezwie obiecał zwołać jak najszybciej wolny sejm w wolnej Ukrainie.

I zakończył z patosem:

Szczęśliwym będę, kiedy nie ja – mały sługa swego narodu – ale przedstawiciele sejmu polskiego i ukraińskiego ustanowią wspólną platformę porozumienia. W imieniu Polski wznoszę okrzyk: Niech żyje wolna Ukraina!

[...] він говорив з неабияким талантом, говорив зворушливо, з емоційністю, характерною для українців, про Маршала Пілсудського, про українсько-польську співпрацю.

У відповідь Пілсудський звернувся до зібрання:

Польща і Україна пережили тяжку неволю. Обидві країни належать до тих, в яких панував страшний терор. Вже дітей тут вчили, щоб тримали на прив'язі свої думки. Неволя і переслідування були повсякденністю в обидвох країнах. Вільна Польща не може бути насправді свобідною, коли навколо і надалі панує гасло невільничого піддання національної волі насильству і терору. Польща, яка осягнула найвищий скарб на землі, тобто Незалежність, вирішила відкинути все те, що загрожує самостійності. [...] У світлі наших багнетів і наших шабель ви не повинні бачити нове нав'язування чужої волі. Хочу, щоб ви бачили у них відблиск своєї свободи. Ваш Отаман у прекрасній своїй відозві обіцяв скликати чим швидше вільний парламент у вільній Україні.

Пафосно закінчив:

Буду щасливий, коли не я — малий слуга свого народу — а представники польського та українського парламенту створять спільну платформу для злагоди. Від імені Польщі промовляю – Хай живе вільна Україна!

Після закінчення зустрічі в Ратуші, у якій приймали участь представники вінницьких українських, польських та єврейських організацій, Головний Отаман в готелі „Савой", де базувався український уряд, влаштував урочисту вечерю на честь поважного гостя. Після цього обоє зустрілися

Po zakończeniu spotkania w Radzie Miejskiej, Ataman Główny wydał w hotelu „Savoy", gdzie miał siedzibę wówczas rząd ukraiński, uroczysty obiad na cześć dostojnego gościa. Następnie spotkali się obaj w „cztery oczy". Piłsudski odbył także rozmowę z premierem ukraińskiego rządu Isaakiem Mazepą. Wieczorem zaś w towarzystwie Petlury udał się na dworzec kolejowy. Późniejszy polski dyplomata i ekspert do spraw ukraińskich Wacław Grzybowski w swych wspomnieniach odnotował:

Pan Marszałek i Ataman Petlura padli sobie w objęcia. Grano hymny i zachodziło słońce. Całość wrażeń tego dnia i jego sens były zaprzeczeniem pospolitości.

O godz. 18.00 Marszałek Józef Piłsudski uroczyście żegnany odjechał pociągiem do Warszawy. Wrażenie wizyty i przemówień obu mężów stanu było ogromne.

„віч-на-віч". Пілсудський також провів розмову з прем'єр-міністром українського уряду Ісааком Мазепою. Увечері в супроводі Петлюри він поїхав до залізничного вокзалу. У своїх спогадах Вацлав Гжибовський, пізніший польський дипломат та експерт до українських справ, згадував:

Пан Маршал та Отаман Петлюра впали в обійми. Грали гімни і заходило сонце. Враження із того дня та їхній сенс заперечували пересічність подій.

О 18.00 Начальник Польської Держави Юзеф Пілсудський під акомпанемент урочистого прощання відбув до Варшави. Залишалися надзвичайні враження від візиту і промов обидвох державнів мужів.

KIJÓW – STOLICA, KTÓRĄ ZNÓW TRZEBA BYŁO OPUŚCIĆ...

[...] krew, przelana przez obie armie na polu walki o wolność i niepodległość naszych rzeczypospolitych, tym mocniej zespoli oba narody bratnie na współżycie, wyznaczając im zaszczytną rolę w gronie narodów świata.

Słowa z depeszy S. Petlury do J. Piłsudskiego

КИЇВ – СТОЛИЦЯ, ЯКУ ЗНОВУ ПОТРІБНО БУЛО ЗАЛИШИТИ

[...] кров, яку пролили обидві армії на полі бою за волю і незалежність наших республік, тим міцніше зблизить наші братні народи для співжиття, визначаючи для них високу ролю серед грона народів світу.

З депеші Симона Петлюри **до Юзефа Пілсудського**

Marszałek Józef Piłsudski i Ataman Symon Petlura w otoczeniu urzędników i wojskowych na dworcu kolejowym w Stanisławowie 5 września 1920 r. podczas inspekcji odremontowanego ukraińskiego pociągu pancernego „Karmeluk". Zbiory NAC

Маршал Юзеф Пілсудський та Отаман Симон Петлюра в оточенні чиновників та військовослужбовців на залізничній станції у Станіславові 5 вересня 1920 р. під час інспекції оновленого українського бронепоїзда «Кармелюк»

Opanowanie 8 maja 1920 r. Kijowa przez wojska sojusznicze napawało naród ukraiński nadzieją na upragnioną niepodległość. W stolicy przystąpiono do tworzenia administracji, zaczęto wydawać ukraińskie gazety, uruchomiono szkolnictwo, rozpoczęto zaciąg do armii. Naoczny świadek, ówczesny szef sztabu 3. Armii WP, ppłk Tadeusz Kutrzeba wspominał:

Zawrzała praca polityczna i społeczna. Ciekawymi atrakcjami były: uroczysta akademia zorganizowana z racji oswobodzenia Kijowa w teatrze

Вступ до Києва союзних сил 8 травня 1920 р. сповнював український народ надією на здобуття жаданої незалежності. У столиці була створена адміністрація, почали виходити українські газети, було відновлено шкільництво, розпочато призов до війська. Очевидець, тодішній начальник штабу 3-ї армії Війська Польського, підполковник Тадеуш Кутшеба згадував:

Закипіла політична та громадська робота. Цікавими визначними подіями були: церемоніальна урочистість, організована в міському театрі на честь

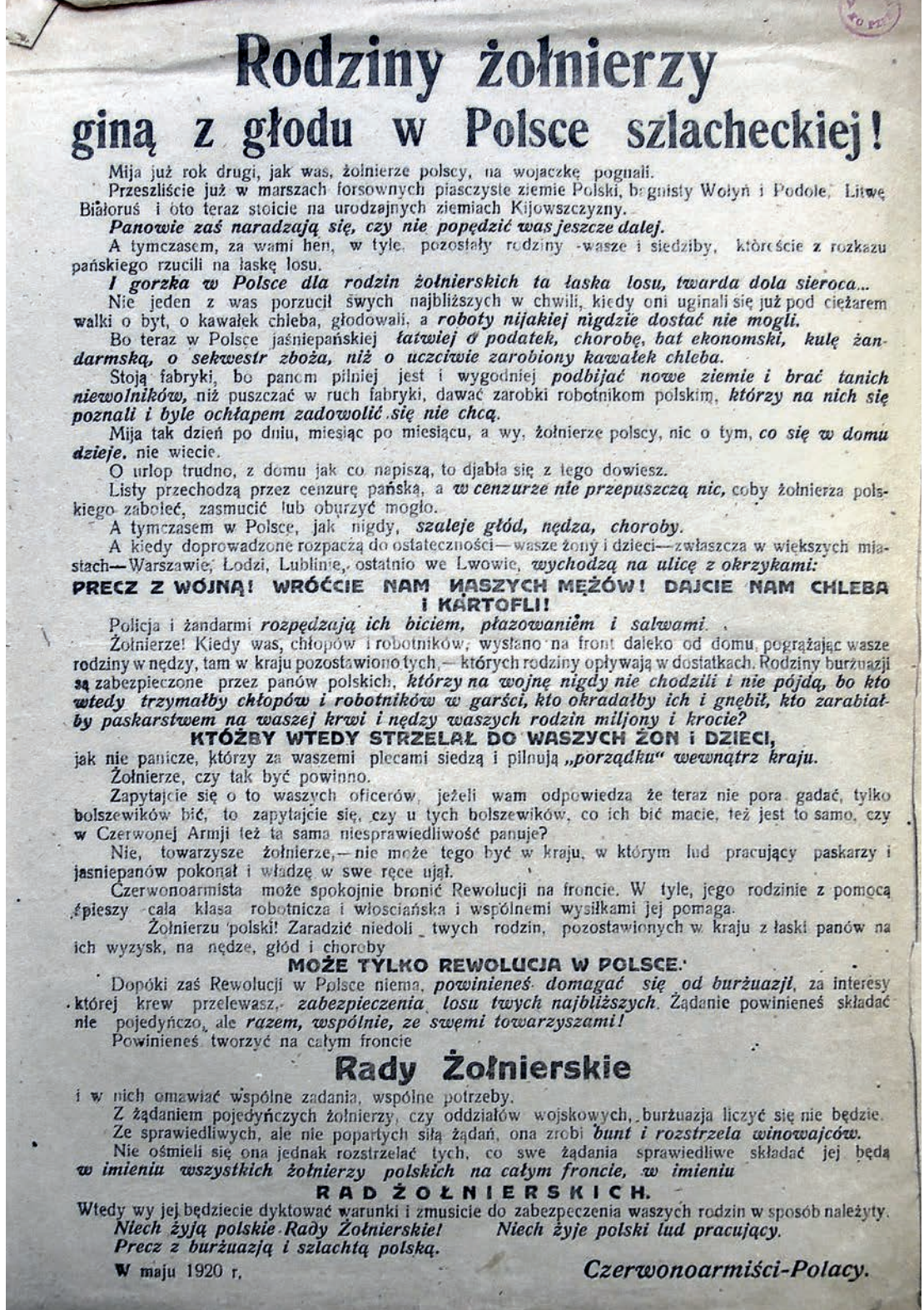

Rodziny żołnierzy
giną z głodu w Polsce szlacheckiej!

Mija już rok drugi, jak was, żołnierze polscy, na wojaczkę pognali.

Przeszliście już w marszach forsownych piaszczyste ziemie Polski, bagnisty Wołyń i Podole, Litwę Białoruś i oto teraz stoicie na urodzajnych ziemiach Kijowszczyzny.

Panowie zaś naradzają się, czy nie popędzić was jeszcze dalej.

A tymczasem, za wami hen, w tyle, pozostały rodziny -wasze i siedziby, któreście z rozkazu pańskiego rzucili na łaskę losu.

I gorzka w Polsce dla rodzin żołnierskich ta łaska losu, twarda dola sieroca...

Nie jeden z was porzucił swych najbliższych w chwili, kiedy oni uginali się już pod ciężarem walki o byt, o kawałek chleba, głodowali, a ***roboty nijakiej nigdzie dostać nie mogli.***

Bo teraz w Polsce jaśniepańskiej ***łatwiej o podatek, chorobę, bat ekonomski, kulę żandarmską, o sekwestr zboża, niż o uczciwie zarobiony kawałek chleba.***

Stoją fabryki, bo panom pilniej jest i wygodniej ***podbijać nowe ziemie i brać tanich niewolników,*** niż puszczać w ruch fabryki, dawać zarobki robotnikom polskim, ***którzy na nich się poznali i byle ochłapem zadowolić się nie chcą.***

Mija tak dzień po dniu, miesiąc po miesiącu, a wy, żołnierze polscy, nic o tym, ***co się w domu dzieje.*** nie wiecie.

O urlop trudno, z domu jak co napiszą, to djabła się z tego dowiesz.

Listy przechodzą przez cenzurę pańską, a ***w cenzurze nie przepuszczą nic,*** coby żołnierza polskiego zaboleć, zasmucić lub oburzyć mogło.

A tymczasem w Polsce, jak nigdy, ***szaleje głód, nędza, choroby.***

A kiedy doprowadzone rozpaczą do ostateczności—wasze żony i dzieci—zwłaszcza w większych miastach—Warszawie, Łodzi, Lublinie, ostatnio we Lwowie, ***wychodzą na ulicę z okrzykami:***

PRECZ Z WOJNĄ! WRÓĆCIE NAM NASZYCH MĘŻÓW! DAJCIE NAM CHLEBA I KARTOFLI!

Policja i żandarmi ***rozpędzają ich biciem, płazowaniem i salwami.***

Żołnierze! Kiedy was, chłopów i robotników, wysłano na front daleko od domu, pogrążając wasze rodziny w nędzy, tam w kraju pozostawiono tych, — których rodziny opływają w dostatkach. Rodziny burżuazji są zabezpieczone przez panów polskich, ***którzy na wojnę nigdy nie chodzili i nie pójdą, bo kto wtedy trzymałby chłopów i robotników w garści, kto okradałby ich i gnębił, kto zarabiałby paskarstwem na waszej krwi i nędzy waszych rodzin miljony i krocie?***

KTÓŻBY WTEDY STRZELAŁ DO WASZYCH ŻON i DZIECI,

jak nie panicze, którzy za waszemi plecami siedzą i pilnują ***„porządku" wewnątrz kraju.***

Żołnierze, czy tak być powinno.

Zapytajcie się o to waszych oficerów, jeżeli wam odpowiedzą że teraz nie pora gadać, tylko bolszewików bić, to zapytajcie się, czy u tych bolszewików, co ich bić macie, też jest to samo, czy w Czerwonej Armji też ta sama niesprawiedliwość panuje?

Nie, towarzysze żołnierze,—nie może tego być w kraju, w którym lud pracujący paskarzy i jasniepanów pokonał i władzę w swe ręce ujął.

Czerwonoarmista może spokojnie bronić Rewolucji na froncie. W tyle, jego rodzinie z pomocą śpieszy cała klasa robotnicza i włościańska i wspólnemi wysiłkami jej pomaga.

Żołnierzu polski! Zaradzić niedoli twych rodzin, pozostawionych w kraju z łaski panów na ich wyzysk, na nędze, głód i choroby

MOŻE TYLKO REWOLUCJA W POLSCE.

Dopóki zaś Rewolucji w Polsce niema, ***powinieneś domagać się od burżuazji,*** za interesy której krew przelewasz, ***zabezpieczenia losu twych najbliższych.*** Żądanie powinieneś składać nie pojedyńczo, ale ***razem, wspólnie, ze swemi towarzyszami!***

Powinieneś tworzyć na całym froncie

Rady Żołnierskie

i w nich omawiać wspólne zadania, wspólne potrzeby.

Z żądaniem pojedyńczych żołnierzy, czy oddziałów wojskowych, burżuazja liczyć się nie będzie.

Ze sprawiedliwych, ale nie popartych siłą żądań, ona zrobi ***bunt i rozstrzela winowajców.***

Nie ośmieli się ona jednak rozstrzelać tych, co swe żądania sprawiedliwe składać jej będą ***w imieniu wszystkich żołnierzy polskich na całym froncie, w imieniu***

RAD ŻOŁNIERSKICH.

Wtedy wy jej będziecie dyktować warunki i zmusicie do zabezpeczenia waszych rodzin w sposób należyty.

Niech żyją polskie Rady Żołnierskie! ***Niech żyje polski lud pracujący.***

Precz z burżuazją i szlachtą polską.

W maju 1920 r. ***Czerwonoarmiści-Polacy.***

Ulotka sowiecka rozpowszechniana w czasie odwrotu wojsk polskich i ukraińskich z Kijowa. Zbiory AAN

Радянська листівка, розповсюджена під час відступу польських та українських військ із Києва

Ataman Główny Symon Petlura i generał Edward Rydz-Śmigły w maju 1920 r. Kolaż na podstawie zbiorów NAC
Головний отаман Симон Петлюра та генерал Едвард Ридз-Смігли у травні 1920 р.

miejskim oraz koncert-raut z okazji przyjazdu do Kijowa Głównego Atamana Petlury.

Petlura wraz z rządem, uroczyście witany, przybył do Kijowa 23 maja. W dniu następnym na Placu Sofijskim zorganizowano wielką defiladę wojsk sojuszniczych. Przed Atamanem Głównym przedefilowały oddziały 3. Armii Polskiej oraz 6. Ukraińskiej Dywizji Strzeleckiej. Ożywienie nastąpiło także wśród kijowskich Polaków, którzy konsekwentnie wspierali ukraińskie działania niepodległościowe od momentu powstania Ukraińskiej Centralnej Rady. Najdobitniej wyraził to swego czasu Joachim Bartoszewicz, przewodniczący Polskiego Komitetu Wykonawczego na Rusi, z wielkim patosem przemawiając:

Bracia Ukraińcy! Żyliśmy z Wami kilkaset lat w zgodzie i niezgodzie, w dnie sławy i w dnie buntu, w doli i niedoli. My wierzymy teraz, że wolność zajaśniała dla nas wszystkich, że poczęły się nowe, piękniejsze dni dla Was i dla nas, że będą one początkiem naszej zgody i braterstwa.

Niedługo jednak kijowianie cieszyli się uzyskaną wolnością. Zdobycie Kijowa wywołało wielkie zaniepokojenie nie tylko Sowietów, ale także środowisk białorosyjskich. Do Armii Czerwonej ochotniczo zgłosiło się kilka tysięcy byłych podoficerów i oficerów armii carskiej, poważnie wzmacniając kadrę dowódczą. Bolszewicka propaganda biła na alarm, wzywając do obrony „istinno" russkiego grodu. Rosyjskie środowiska emigracyjne podjęły szeroką akcję na polu międzynarodowym. Jedni i drudzy wszelkimi

звільнення Києва, та концерт-банкет з нагоди прибуття до Києва Головного отамана Петлюри.

Петлюру та уряд з особливими почестями зустрічали у Києві 23 травня. Наступного дня на Софійській площі був організований великий парад союзних сил. Перед Головним отаманом промарширували війська 3-ї Польської армії та 6-ї Української стрілецької дивізії. Пожвавилося середовище київських поляків, які з часу створення Української Центральної Ради постійно підтримували боротьбу українців за незалежність. Найвиразніше висловився про це голова Польського виконавчого комітету на Русі (ПКВ) Йоахім Бартошевич, промовляючи з великим натхненням:

Брати-українці! Ми прожили з вами кілька сотень років у злагоді та незгоді, у дні слави та у дні бунту, в долі та недолі. Тепер ми віримо, що воля засяяла для всіх нас, що почалися нові, прекрасні дні для Вас і для нас, що вони стануть початком нашої згоди та братерства.

Однак, недовго кияни тішилися здобутою свободою. Звільнення Києва викликало велике занепокоєння не тільки серед більшовиків, але й білогвардійських кіл. Кілька тисяч колишніх унтер-офіцерів та офіцерів царської армії добровільно зголосилися до Червоної армії, тим самим надзвичайно зміцнивши її командний склад. Більшовицька пропаганда вдарила на сполох, закликаючи захистити «істінно русскій город». Російські емігрантські середовища вживали масштабних заходів на міжнародній арені. Одні і другі намагалися всіма способами відвернути

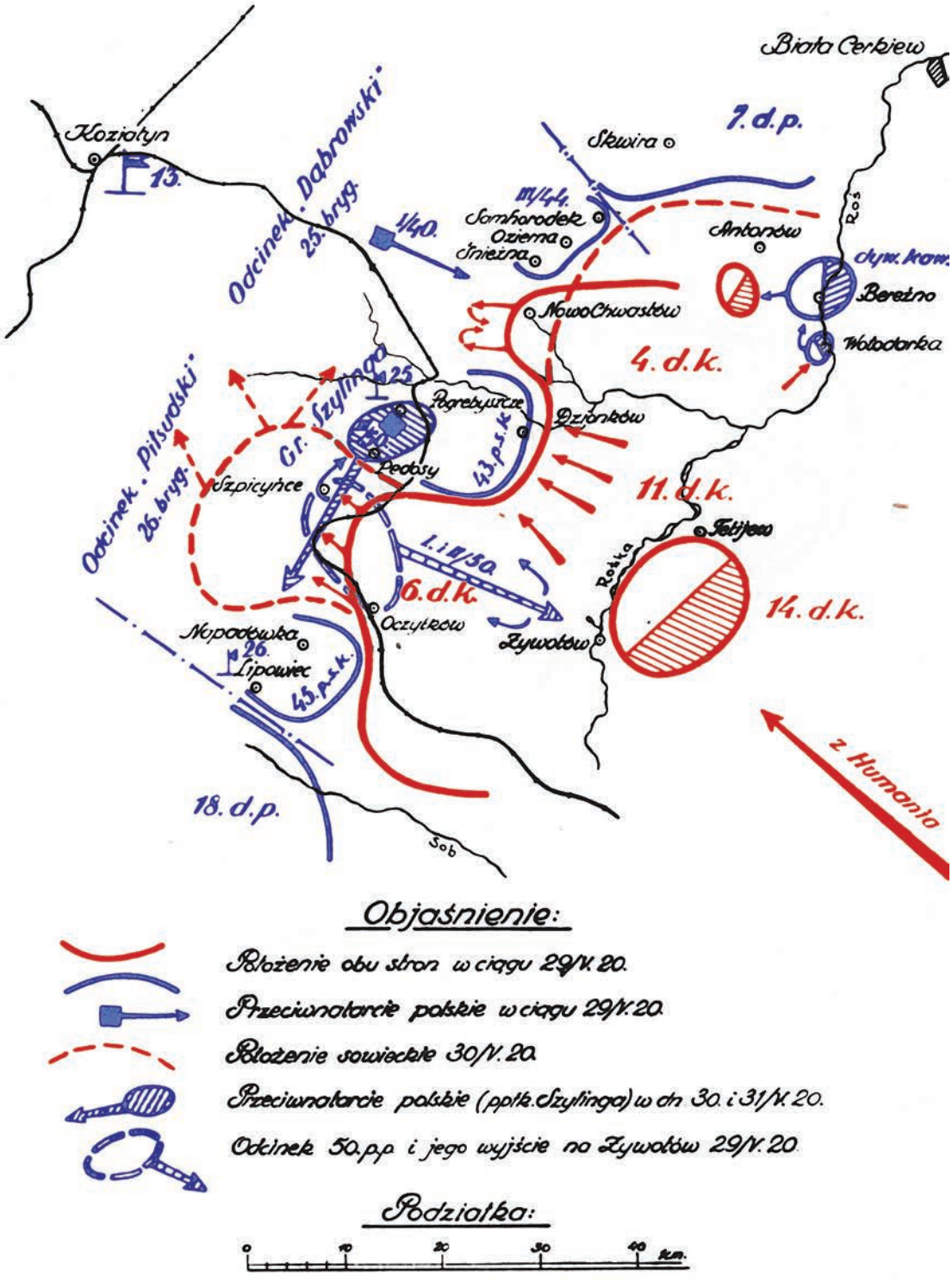

Bitwa pod Koziatynem 13. d.p. i d.k. z armią konną Budionnego w dniach 29 i 30 maja 1920 r. Z publikacji: T. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937

Битва під Козятином 13. П.Д. та К.Д. із кінною армією Сємьона Будьонного 29 і 30 травня 1920 р.

sposobami starali się zniechęcić Ukraińców do wstępowania w szeregi własnej narodowej armii, przede wszystkim strasząc chłopów przed mającymi rzekomo nastąpić „rządami polskich panów". Bezustannie dyskredytowano Symona Petlurę i innych ukraińskich działaczy niepodległościowych.

5 czerwca 1920 r. Armii Konnej Siemiona Budionnego udało się przerwać polski front i zająć Żytomierz oraz Berdyczów. Jednocześnie 12. Armia sowiecka sforsowała Dniepr i zaczęła okrążać Kijów od strony północno-zachodniej. Zagrożona została linia kolejowa biegnąca z Kijowa w kierunku zachodnim. Mimo to gen. Edward Rydz-Śmigły początkowo zdecydowany był bronić miasta, jednakże w obawie przed okrążeniem podjęto decyzję wycofania wojsk sojuszniczych i ewakuację rządu URL z Kijowa. Działania te rozpoczęto 11 czerwca. Osłonę odwrotu gen. Rydz-Śmigły powierzył dowódcy 6. Ukraińskiej Dywizji Strzeleckiej płk. Markowi Bezruczce. Ukraińscy żołnierze zadanie wykonali wzorowo, nie tylko nie dopuszczając do większych strat, ale także podejmując działania zaczepne wobec sowieckich agresorów. Ukraińscy sojusznicy bronili potem Galicji Wschodniej, a pod koniec sierpnia wspólnie z wojskami polskimi wsławili się obroną Zamościa, której dowództwo spoczywało właśnie w rękach płk. Bezruczki, jako najstarszego stopniem i najbardziej doświadczonego w walkach frontowych oficera.

українців від вступу до лав національної армії, щонайперше, залякуючи селян «владою польських панів». Постійно здійснювалася дискредитація Симона Петлюри та інших українських державницьких діячів.

5 червня 1920 року кінна армія Сємьона Будьонного спромоглася прорвати польський фронт і захопити Житомир та Бердичів. Водночас, 12-та армія РСЧА форсувала Дніпро й обігнула Київ з північного заходу. Противник силився перерізати західний напрямок залізничного і шосейного сполучення. Генерал Едвард Ридз-Смігли мав намір захищати місто, однак загроза оточення змусила його віддати наказ про відступ союзних військ та евакуацію уряду УНР. Впродовж 11–12 червня польські війська полишили Київ. Прикривати відступ було доручено командирові 6-ї Української стрілецької дивізії полковнику Маркові Безручку. Бійці УНР зразково виконали завдання, уникаючи великих втрат навіть під час контратак проти військ противника. Пізніше вони захищали Східну Галичину, а наприкінці серпня разом із польською армією прославились, відстоюючи Замостя під командуванням полковника Безручка – найстаршого за військовим званням, загартованого у фронтових боях офіцера.

Триденна оборона міста (29–31 серпня 1920 р.) не тільки завадила Будьонному прийти на допомогу зосередженим на півночі військам Тухачевського, але й також дозволила полякам згрупуватися й остаточно зупинити наступ Червоної армії на Варшаву. Спільно з силами ген. Станіслава Галлера, які рухалися з півдня, та військами під коман-

Trzydniowa obrona miasta (29–31 sierpnia 1920 r.) prowadzona przez wojska polsko-ukraińskie nie tylko uniemożliwiła Budionnemu przyjście z odsieczą broniącym się na północy wojskom Michaiła Tuchaczewskiego, ale także pozwoliła Polakom ściągnąć odpowiednie posiłki, a w efekcie wziąć Armię Konną Budionnego w kleszcze przez nadciągające z południa siły gen. Stanisława Hallera oraz idące od północy wojska gen. Władysława Sikorskiego, co ostatecznie doprowadziło do rozgromienia 1. Armii Konnej Siemiona Budionnego w bitwie pod Komarowem.

дуванням ген. Владислава Сікорського, які ударили з півночі, вдалося взяти в лещата і в битві під Комаровом вщент розгромити 1-у Кінну армію Сємьона Будьонного.

Kijów, pomnik Bohdana Chmielnickiego na Placu Sofijskim. Pocztówka z pocz. XX w. Zbiory S. Stępnia

Київ, пам'ятник Богдану Хмельницькому на Софійській площі. Листівка поч. 20 ст.

ZADWÓRZE – POLSKIE, A KRUTY – UKRAIŃSKIE TERMOPILE

Cudzoziemcze, powiedz Lacedemończykom,
że tu spoczywamy, wierni ich prawom.

Epitafium na wzgórzu Kolonos upamiętniające 300 Spartan poległych w walce z Persami w 480 r. p.n.e.

ЗАДВІР'Я – ПОЛЬСЬКІ, А КРУТИ – УКРАЇНСЬКІ ТЕРМОПІЛИ

Подорожній, коли ти прийдеш у Спарту, перекажи лакедемонянам, що ми полягли тут, вірні їхньому наказові.

Епітафія на камені у Термопілах викарбувана на честь 300 спартанців, які полягли в бою з персами у 480 р. до н. е.

Przekazanie wieńca delegacji udającej się na uroczystości do Zadwórza przez weteranów-uczestników bitwy. Fot. Wiktor Jaderny 1935 r. Zbiory NAC

Вручення учасниками-ветеранами битви вінка делегації, яка їде на церемонію до Задвір'я. Фото Віктор Ядерни, 1935 р.

Na początku sierpnia 1920 r. armia sowiecka pod dowództwem Michaiła Tuchaczewskiego zbliżała się do Warszawy. 13 sierpnia rozpoczął się krwawy bój o stolicę. Na południu zaś wojska bolszewickie dowodzone przez Aleksandra Jegorowa, ze Stalinem jako komisarzem politycznym, usiłowały zająć Galicję Wschodnią. 1. Armia Konna Siemiona Budionnego parła wprost na Lwów. Siły polskie osłabiło odkomenderowanie części oddziałów w celu wzmocnienia wojsk polskich przegrupo-

На початку серпня 1920 р. війська Західного фронту РСЧА під командуванням Михайла Тухачевського підійшли до Варшави й 13 серпня почалася кривава битва за столицю. Ударні сили Південно-Західного фронту РСЧА на чолі з командувачем Олександром Єгоровим і політичним комісаром Йосипом Сталіним намагалися окупувати Східну Галичину. Перша кінна армія Сємьона Будьонного стрімко прямувала до Львова. Напад відбивали війська союзників, ослаблені перекиданням частини їх сил на рубежі річки Вепр для контрнаступу проти ворога.

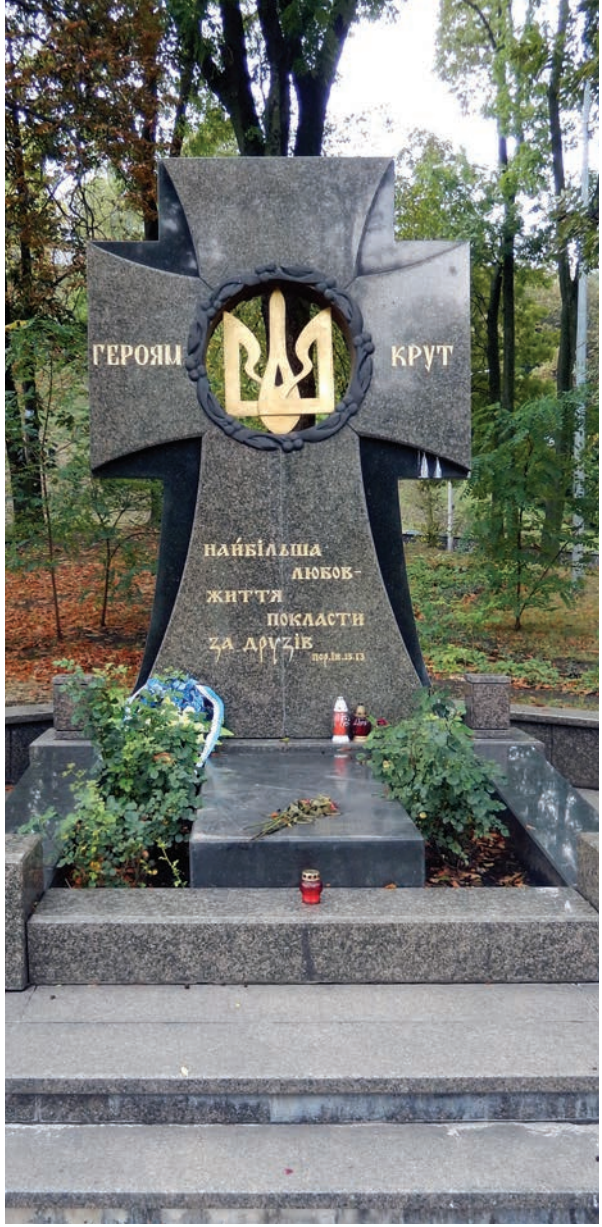

Mogiła z prochami bohaterów Krut usytuowana w Kijowie na tzw. Askoldowej Mogile. Fot. O. Rublow/ zbiory S. Stępnia

Могила із прахом героїв Крут (знаходиться у Києві на т. зв. Аскольдовій могилі)

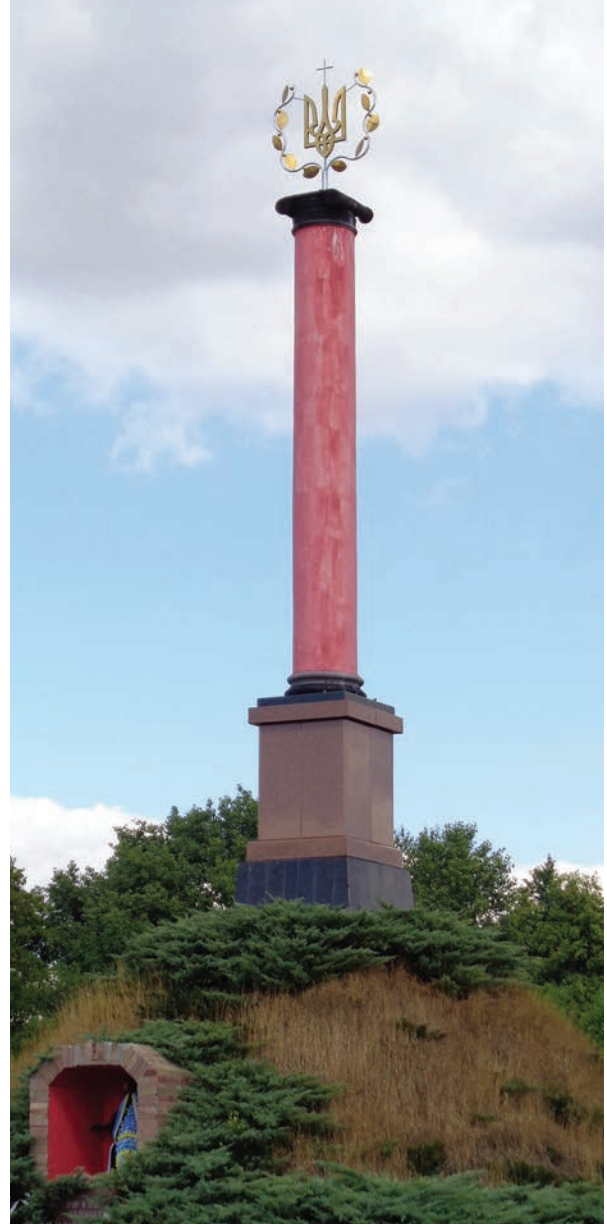

Pomnik „Pamięć bohaterom Krut". Wikimedia commons (fot. SnizhokAM)

Пам'ятник «Пам'ять героїв Крут»

wujących się do planowanego uderzenia znad Wieprza.

Galicji Wschodniej broniły więc tylko trzy dywizje wydzielone z 6. Armii WP oraz dochowująca wierności sojuszniczej Armia Ukraińska pod dowództwem gen. Mychajły Omelanowicza-Pawłenki, usytuowana na linii bojowej Strypy i Dniestru. Na południu zaś oddziały ukraińskie współdziałały z polskimi wojskami dowodzonymi przez gen. Wacława Iwaszkiewicza. Ze wsparciem wojskom regularnym broniącym Galicji usiłowały przyjść tworzone spontanicznie polskie oddziały ochotnicze. Jednym z nich był 330-osobowy batalion lwowskich ochotników pod dowództwem kpt. Bolesława Zajączkowskiego. Rano 17 sierpnia 1920 r. batalion został pod Zadwórzem zaatakowany przez oddziały 6. Dywizji Konnej Armii Siemiona Budionnego. Polski batalion walczył z wielkim męstwem do wieczora, przez 11 godzin. Odparto aż sześć ataków sowieckiej kawalerii. O zmierzchu, gdy zaczęło brakować amunicji, broniono się walcząc na bagnety. Ducha walki nie załamało nawet ostrzeliwanie przez sowiecką artylerię. Nie poddali się nawet wtedy, gdy przy życiu pozostało jedynie 30 żołnierzy. Ranni polscy oficerowie ostatnimi nabojami odbierali sobie młode życia, tak postąpił również kpt. Zajączkowski. Rozwścieczeni Sowieci ostatnich obrońców bestialsko rąbali szablami, dobijali kolbami. Z 330 zginęło 318. Heroiczna walka osamotnionego polskiego batalionu przez cały dzień wiązała siły sowieckiej dywizji kawalerii, zatrzymując tym samym Budionnego pod Lwowem. Bitwa pod

Східну Галичину, відтак, захищали лише три дивізії, виділені зі складу 6-ї Польської армії, та вірна своєму союзнику Українська армія під командуванням генерала Михайла Омеляновича-Павленка, що розташувалася по лінії рік Стрипа і Дністер. На південному фланзі фронту українці взаємодіяли з підрозділами, якими командував генерал Вацлав Івашкевич. Польські добровольчі формування, в тому числі, батальйон із 330 львівських добровольців під командуванням кап. Болеслава Зайончковського, також намагалися прийти на допомогу регулярним військам. Вранці 17 серпня 1920 р. під селом Задвір'я батальйон заатакували підрозділи 6-ї дивізії Кінної армії Сємьона Будьонного. Битва тривала аж до вечора впродовж 11 годин, поляки хоробро відбили шість нападів червоної кінноти. У сутінках, коли боєприпаси почали закінчуватися, вони відбивалися багнетами. Їх бойовий дух не занепав навіть після обстрілів артилерією противника. Вони не склали зброї і тоді, коли в живих залишилось лише 30 бійців. Поранені польські офіцери, й серед них капітан Зайончковський, останніми набоями вкорочували своє молоде життя. Решту захисників розлючені більшовики садистськи порубали шаблями й добили прикладами гвинтівок. Всього загинуло 318 добровольців. Але один героїчний польський батальйон зумів зв'язати сили й затримати наступ цілої дивізії червоної кавалерії Будьонного, що дозволило виграти час і належно підготувати оборону Львова. Бій під Задвір'ям названо польськими Термопілами.

Ситуація була схожа на події 29 січня 1918 року поблизу Крут, де також загін з 300 українських

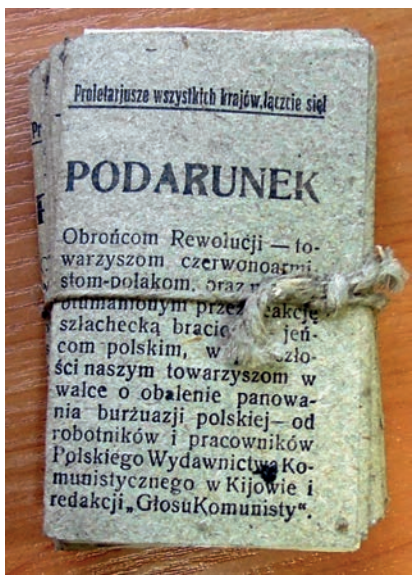

Sowiecka propaganda. Bibułki do skręcania papierosów z nadrukowanymi hasłami bolszewickimi zrzucane z samolotów na pozycje zajmowane przez polskich żołnierzy. Zbiory AAN

Радянська пропаганда. Листівки із надрукованими більшовицькими гаслами на сигаретному папері, розкидані з літаків на позиції зайняті польськими солдатами

Obchody rocznicowe na polu bitwy pod Zadwórzem, 1930 r. Fot. Marek Münz. Zbiory NAC

Урочисте вшанування річниці битви під Задвір'ям, 1930 р.

Zadwórzem ułatwiła należyte przygotowanie obrony miasta. Stoczoną pod Zadwórzem walkę nazwano polskimi Termopilami.

Sytuacja była analogiczna jak dwa lata wcześniej, 29 stycznia 1918 r., pod Krutami. Gdzie również 300-osobowy oddział ukraińskich ochotników, głównie kijowskich studentów i gimnazjalistów, zagrodził drogę maszerującym na Kijów wojskom bolszewickim. Bitwa trwała od rana przez cały dzień, walczący opierali się liczącym prawie 4 tys. oddziałom czerwonoarmistów. Tam również, gdy obrońcom zabrakło amunicji, walczyli wręcz do późnych godzin nocnych. Zginęli niemal wszyscy wraz z dowódcą Andrijem Omelczenką. Wziętych do niewoli 27 ukraińskich studentów bolszewicy rozstrzelali na miejscu. Obrońcy Krut bohaterską walką znacząco opóźnili marsz na Kijów, umożliwiając obronę stolicy. Oddając młode życie, stali się symbolem poświęcenia w walce o niepodległą Ukrainę. To były ukraińskie Termopile. Prof. Hruszewski podczas powtórnego pochówku obrońców Krut, 19 marca 1918 r., przypomniał znamienne słowa Horacego:

Dulce et decorum est pro patria mori!
Słodko i zaszczytnie jest umierać za Ojczyznę!

Moskiewscy agresorzy, zarówno wobec bezbronnych i konających już Polaków, jak i wcześniej Ukraińców pod Kijowem, nie potrafili zdobyć się na postawy rycerskości.

Lwy spod Zadwórza i spod Krut na zawsze pozostaną w pamięci obu narodów.

добровольців, переважно київських студентів та учнів гімназії, загородив шлях більшовицьким військам, які марширували на Київ. Битва тривала з самого ранку до пізньої ночі, молодь чинила опір майже 4-тисячній більшовицькій навалі. Й також, коли у захисників закінчилися боєприпаси, вони продовжували битися й майже всі загинули разом з командиром Андрієм Омельченком. 27 взятих у полон українських студентів більшовики розстріляли на місці. Героїчні захисники Крут значно затримали наступ ворога, уможлививши підготовку до оборони Києва. Віддавши своє молоде життя, вони стали символом жертовності у боротьбі за незалежну Україну. Це були українські Термопіли. Професор Грушевський під час перепоховання захисників Крут 19 березня 1918 р. згадував знаменні слова Горація:

Dulce et decorum est pro patria mori!
Солодко та почесно – померти за Батьківщину!

Московські нападники найбрутальнішим чином розправилися з полоненими і пораненими поляками, а раніше – з українцями, зневаживши людяність, милосердя і власну гідність.

Юні ж лицарі-добровольці з-під Задвір'я і з-під Крут залишаться в пам'яті обох народів назавжди.

BITWA WARSZAWSKA. ROKOWANIA POKOJOWE Z SOWIETAMI. OSAMOTNIONY UKRAIŃSKI SOJUSZNIK

Brakowało nam bardzo niedużo, żeby zamiar stał się czynem; że tak nie było, nie jest to wina koncepcji – lecz skutkiem złożonych warunków, które wyjaśniają się dopiero po wojnie, a które stanowić mogą skarbnicę wiedzy i doświadczeń dla tych, którzy po nas będą.

Gen. Tadeusz Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*

ВАРШАВСЬКА БИТВА. МИРНІ ПЕРЕГОВОРИ ІЗ СОВЄТАМИ. ОСАМІТНЕНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ СОЮЗНИК

Бракувало нам досить небагато, щоб намір став чином; те, що так не сталося, – це не вина концепції, а є наслідком складних обставин, які з'ясовуються лише після війни, і які можуть стати скарбницею знань та досвіду для тих, хто буде після нас.

Ген. Тадеуш Кутшеба, *Київський похід 1920 р.*

Gen. Mychajło Omelanowicz-Pawłenko (w środku) podczas inspekcji obozu internowania w Pikulicach w 1920 r. Zbiory S. Stępnia

Генерал Михайло Омеланович-Павленко (у центрі) під час інспекції табору інтернованих у Пікуличах у 1920 р.

Rozgrywająca się w dniach od 13 do 25 sierpnia 1920 r. Bitwa Warszawska była wynikiem bohaterstwa polskich żołnierzy, a także geniuszu strategicznego Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego, który w sposób mistrzowski przeprowadził manewr wojsk polskich opracowany przy udziale szefa Sztabu Generalnego WP gen. Tadeusza Rozwadowskiego. Piłsudski wyprowadzając 16 sierpnia 1920 r. kontruderzenie znad Wieprza, przełamał front bolszewicki pod Kockiem i Cycowem

Варшавська битва, яка тривала з 13 до 25 серпня 1920 р., була результатом доблесті польських воїнів, а також геніальності стратегії Маршала Юзефа Пілсудського, який здійснив майстерний маневр польських військ, розроблений за участі шефа Генерального штабу Війська Польського ген. Тадеуша Розвадовського. Нанісши 16 серпня контрудар з-над ріки Вепр, Пілсудський зламав більшовицький фронт під Коцком і Цицовом і зайшов у тили радянських військ, які наступали на Варшаву. Дії польських

i wyszedł na tyły wojsk sowieckich atakujących Warszawę. Działania te spowodowały paniczne i bezwładne wycofywanie się Armii Czerwonej dowodzonej przez Michaiła Tuchaczewskiego. W odwrocie spod Warszawy ponosiła ona olbrzymie straty. Siły polskie przeszły do działań pościgowych, odnosząc kolejne zwycięstwa. Tuchaczewskiemu nie zdołała przyjść z pomocą związana walkami pod Zamościem Armia Konna Siemiona Budionnego.

Zwycięstwo strony polskiej w bitwie pod Warszawą radykalnie zmieniło losy wojny, pozwoliło zachować niepodległość odradzającej się Rzeczypospolitej, a także przekreśliło bolszewickie plany wywołania rewolucji w Zachodniej Europie, a zwłaszcza w Niemczech, czego tak bardzo oczekiwali Lenin i Trocki. Zdaniem brytyjskiego polityka i dyplomaty lorda Edgara D'Abernona Bitwa Warszawska była jedną z osiemnastu przełomowych bitew w dziejach świata.

Sowieci zmuszeni zostali do zawarcia pokoju z Polską. Nie dopuszczali jednak możliwości jakichkolwiek negocjacji z Ukraińską Republiką Ludową. Polska wyszła więc z wojny zwycięsko, Ukraińcy, zdani na własne siły, czuli się osamotnieni. Była to także osobista klęska Józefa Piłsudskiego, który nowy ład w Europie Wschodniej pragnął oprzeć na federacji państwa polskiego z Litwą i Białorusią oraz ścisłej współpracy z niepodległą Ukrainą. Nie mając poparcia w sejmie i kręgach rządowych dla prowadzenia dalszej wojny, 5 września 1920 r. spotkał się

військ змусили дивізії під командуванням Михайла Тухачевського до неорганізованого відступу. Червона армія зазнавала значних втрат. Переслідуючи противника, поляки здобували нові перемоги. Сємьон Будьонний, зв'язаний боями під Замостям, не зміг зі своєю Кінною армією прийти на поміч Тухачевському.

Перемога у битві польського війська радикально змінила хід війни, дозволила зберегти незалежність щойно відродженої Речіпосполитої, а також перекреслила більшовицькі плани викликати революції у Західній Європі, насамперед у Німеччині, на що сподівалися Ленін і Троцький. На думку британського політика і дипломата лорда Едгара Д'Абернона, Варшавська битва була однією з вісімнадцяти переломних битв у світовій історії.

Після битви під Варшавою поразка більшовиків стала очевидною й вони були змушені укласти мир з Польщею. При цьому, повністю виключалась можливість будь-яких переговорів із Українською Народною Республікою. Тож Польща вийшла з війни переможно, а українці, залишені напризволяще, опинилися на самоті. Це також стало особистою поразкою Юзефа Пілсудського, який волів, щоб новий порядок у Східній Європі ґрунтувався на федерації Польської держави з Литвою і Білоруссю й тісній співпраці з незалежною Україною. Не маючи підтримки у сеймі та урядових колах для продовження війни, 5 вересня 1920 року він зустрівся з Отаманом Симоном Петлюрою та генералом Іваном Омеляновичем-Павленком, щоб особисто повідомити їм, що Польща змушена укласти мир з радянською

Płk Pawło Szandruk w armii URL. Zbiory PWIN

Полковник Павло Шандрук у армії УНР

Symon Petlura podczas inspekcji w obozie internowania nr 10 w Kaliszu ogląda zagospodarowanie placu przez internowanych żołnierzy. Zbiory PWIN

Симон Петлюра під час інспекції у таборі для інтернованих № 10 в Каліші оглядає впорядкування площі інтернованими солдатами

Płk Ołeksander Udowyczenko. Zbiory S. Stępnia

Полковник Олександр Удовиченко

Gen. Mychajło Omelanowycz-Pawłenko. Zbiory S. Stępnia

Генерал Михайло Омелянович-Павленко

w Stanisławowie z Atamanem Symonem Petlurą i gen. Iwanem Omelanowiczem-Pawłenką, aby osobiście poinformować ich, że Polska zmuszona jest do zawarcia pokoju z sowiecką Rosją. Jeden z najbliższych współpracowników Marszałka Kazimierz Świtalski odnotował w swym „Diariuszu":

Petlurze komendant tłumaczył, że [...] opinia publiczna Europy przeszła do porządku dziennego nad Ukrainą. [...] Wobec tego Ukraińcy sami muszą stworzyć fakty dokonane, które by dowiodły, że Ukraina istnieje. Takim faktem byłoby powstanie, które powinna zrobić Ukraina.

Ukraiński przywódca doskonale rozumiał zaistniałą sytuację. Wiedział też, że Piłsudski ma przeciwko sobie nie tylko zachodnie rządy i opinię międzynarodową, ale także opozycję większości polskiego parlamentu, opanowanego przez siły polityczne zdecydowanie przeciwne dalszej wojnie z Rosją sowiecką.

Jedyne, co Piłsudski mógł jeszcze wówczas zrobić, to udzielenie wsparcia dla ewentualnego ukraińskiego ogólnonarodowego powstania przeciwko bolszewikom. W tym celu oddelegowano polskich oficerów do ukraińskiego wojska oraz przekazano Ukraińcom znaczną część broni i zaopatrzenia materiałowego znajdującego się na froncie wschodnim.

Polacy podpisali z Rosją sowiecką rozejm 12 października 1920 r. Wojska ukraińskie zdecydowały się na dalszą samotną walkę z bolszewikami. Przy polskiej pomocy starały się jak najlepiej rozlokować na dotychczasowej linii

Росією. Один із найближчих соратників Маршала Юзефа Пілсудського – Казимир Світальський у своєму «Діарії» з цього приводу залишив такі рядки:

Комендант пояснював Петлюрі, що [...] європейська громадська думка залишила Україну поза своєю увагою. [...] В такому разі українці самі повинні створити доконані факти, які б доводили, що Україна і надалі існує. Таким фактом могло б стати повстання, яке мусить відбутися в Україні.

Петлюра добре це розумів. Знав також, що Пілсудському протистоять не тільки західні уряди й опінія міжнародної спільноти, але також більшість опанованого правицею польського парламенту, рішуче налаштованого проти дальшої війни з радянською Росією.

Єдине, що у цей час міг зробити Пілсудський, так це підтримати українське повстання, вислявши на допомогу польських офіцерів, а також озброївши і надавши матеріальне забезпечення українським підрозділам.

Перемир'я між Польщею та радянською Росією було підписане 12 жовтня 1920 року. Українська армія наодинці продовжила воювати проти більшовиків, хоча поляки допомогли зайняти якомога вдаліші позиції на лінії фронту й поспішно надали зброю і військову амуніцію.

Особовий склад української армії у листопаді 1920 року знову збільшився й становив близько 30 тисяч бійців. Тож, коли 2 листопада польські війська почали відступати до лінії розмежування, де мав пролягти кордон між Польщею та

Grupa oficerów URL w obozie internowania w Kaliszu. Siedzą od lewej: chor. Hawryk?, N.N., płk Hryhorij Czyżewski, gen. Oleksander Zahrodski, ppłk Oleksander Nedzwecki, sot. Mykoła Czyżewski, chor. Iwan Szura-Bura, w drugim rzędzie: sierż. Riabynyn, sierż. Kuziemski, sierż. Stasiuk, kapr. Djaczenko, w trzecim rzędzie: szer. Basniuk, sierż. Mychalczuk, sierż. Demczenko, szer. Okołowski, sierż. Antoniw, szer. Połoński, kozak Wychtoriw. Zbiory CDAWOW

Група офіцерів УНР у таборі для інтернованих у Каліші. Зліва направо: хорунжий Гаврик?, Н.Н., полковник Григорій Чижевський, генерал Олександр Загродський, підполковник Олександр Недзвецький, сот. Микола Чижевський, хорунжий Іван Шура-Бура, другий ряд: сержант Рябинин, сержант Куземський, сержант Стасюк, капрал Дяченко, у третьому ряді: Баснюк, сержант Михальчук, сержант Демченко, сержант Околовський, сержант Антонів, сержант Полонський, козак Вихторів

frontu. W pośpiechu uzupełniano stany jednostek, przejmowano polską broń i wyposażenie wojskowe.

Stan armii ukraińskiej w listopadzie 1920 r. znów wzrósł do około 30 tys. żołnierzy. Kiedy więc 2 listopada oddziały polskie zaczęły wycofywać się na linię przewidzianą jako przyszłą granicę między Polską a Sowietami, dotychczasowe polskie pozycje na froncie natychmiast zajmowały oddziały ukraińskie. Ofensywę przeciwko bolszewikom planowano na 11 listopada, ale sowiecki wywiad zdołał dotrzeć do ukraińskich planów. Armia Czerwona ruszyła do natarcia dzień wcześniej. Mimo zamieszania spowodowanego sowieckim atakiem wojska ukraińskie pod dowództwem gen. Mychajła Omelanowicza-Pawłenki z wielkim poświęceniem ruszyły naprzód. Po ciężkich walkach, toczonych ze zmiennym szczęściem, armia ukraińska zmuszona została jednak do odwrotu. Od 20 listopada zaczęła stopniowo wycofywać się na polskie terytorium. Do połowy grudnia granicę polską przeszło ponad 40 tys. ukraińskich uchodźców, było wśród nich około 26 tys. żołnierzy, z których część się rozpierzchła, ale 15 tys. na podstawie prawa międzynarodowego zostało internowanych. Rozlokowano ich w kilku obozach na terenie kraju: w Aleksandrowie Kujawskim, Dąbiu k. Krakowa, Kaliszu, Łańcucie, Pikulicach pod Przemyślem, Piotrkowie Trybunalskim, Stradomiu koło Częstochowy, Strzałkowie koło Słupcy, Zduńskiej Woli oraz w Wadowicach. Nieliczne grupy ukraińskich żołnierzy umieszczono w polskich ośrodkach

радянською Росією, їхні позиції негайно зайняли українські війська. Наступ на більшовиків було заплановано на 11 листопада, але радянська розвідка вивідала ці плани, й Червона армія випередила українців, розгорнувши бойові дії на день раніше. Незважаючи на замішання, спричинене атакою противника, українські війська під командуванням генерала Михайла Омеляновича-Павленка з великою жертовністю рушили вперед. Після важких боїв, які велись із перемінним успіхом, українська армія 20 листопада почала відступати на польську територію. До середини грудня кордон перетнуло майже 40 тисяч українців, серед яких було близько 26 тисяч вояків армії УНР. Частина біженців поступово розсіялася, натомість 15 тисяч осіб було інтерновано на основі міжнародного права. Вони розташувалися в декількох таборах по всій країні – в Олександрові Куявському, Домб'ю біля Кракова, Каліші, Ланцуті, Пікуличах поблизу Перемишля, Пйотркові Трибунальському, Страдомі біля Ченстохови, Стшалкові біля Слупці, Здунській Волі та у Вадовицях. Незначні групи українських вояків було розміщено у польських військових центрах у Бидгощі, Сосновці, Тухолі та Варшаві. Однак цивільна влада Української Народної Республіки знайшла притулок у Тарнові, а деякі урядові установи – в Ченстохові, частина Міністерства військових справ деякий час кватирувала в Ряшеві.

Після підписання Польщею 18 березня 1921 р. мирного договору з радянською Росією та маріонетковою радянською Україною українські емігранти опинилися в дуже важкій ситуації. Радянська сторона вимагала абсолютного вигнання

wojskowych w Bydgoszczy, Sosnowcu, Tucholi i Warszawie. Natomiast władze cywilne Ukraińskiej Republiki Ludowej znalazły schronienie w Tarnowie, a niektóre agendy rządowe w Częstochowie, część Ministerstwa Spraw Wojskowych przez pewien czas kwaterowała w Rzeszowie.

Po podpisaniu przez Polskę 18 marca 1921 r. traktatu pokojowego z sowiecką Rosją i marionetkową sowiecką Ukrainą, ukraińscy uchodźcy znaleźli się w bardzo trudnej sytuacji. Strona sowiecka domagała się bezwzględnego wydalenia z Polski ukraińskich jednostek wojskowych, agend rządowych URL oraz Atamana Głównego Symona Petlury i czołowych ukraińskich działaczy państwowych. Polacy nie ulegli tym żądaniom.

українських військових частин з Польщі та видачі Отамана і голови Директорії УНР Симона Петлюри, а також провідних українських державних діячів. Поляки не піддалися цим вимогам.

RZĄD UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ NA EMIGRACJI.

ZACHOWANIE CIĄGŁOŚCI PAŃSTWA

Jeszcze Ukraina nie umarła, ni sława, ni wola,
Jeszcze do nas bracia Ukraińcy uśmiechnie się dola...

Słowa z hymnu z czasów URL

УРЯД УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В ЕМІГРАЦІЇ.

ЗБЕРЕЖЕННЯ БЕЗПЕРЕРВНОСТІ ДЕРЖАВИ

Ще не вмерла Україна, ні слава, ні воля,
Ще нам браття, українці, усміхнеться доля...

Слова з гімну часів УНР

Portret Atamana Głównego Symona Petlury umieszczony na pocztówce z 1919 r. Zbiory PWIN

Портрет Головного отамана Симона Петлюри. Листівка, 1919 р.

Personel Ministerstwa Spraw Wewnętrznych URL w Tarnowie w 1921. W środku minister gen. Mychajło Biliński (w mundurze Floty URL), a po jego prawej stronie wiceminister Wsewołod Dmytryjiw, a lewej wiceminister Petro Morozowski. Zbiory A. Kolańczuka

Співробітники Міністерства внутрішніх справ УНР у Тарнові (Польща) у 1921 р. У центрі міністр генерал Михайло Білінський, праворуч від нього заступник міністра Всеволод Дмитрієв, а зліва заступник міністра Петро Морозовський

Ukraińscy patrioci, żołnierze i cywile, wyparci z ziemi ojczystej, nie zamierzali się poddawać. Ataman Główny Symon Petlura i inni działacze niepodległościowi pragnęli okres pobytu w Polsce wykorzystać na przygotowanie się do dalszej walki o niepodległość. Przede wszystkim starano się zachować ciągłość państwową. Ataman Petlura jako przewodniczą-

Витіснені з рідної землі українські патріоти, воїни та цивільні, не мали наміру здаватися й намагалися використати перебування в Польщі для підготовки до подальшої боротьби за незалежність України. Політична й військова еліта УНР насамперед залагодила справу збереження безперервності держави. Отаман Петлюра, як голова Директорії ухвалював рішення,

Tablica na Hotelu „Bristol” w Tarnowie. Fot. S. Stępień

Пам’ятна таблиця на фасаді готелю «Брістоль» у Тарнові (Польща).

Hotel „Bristol” w Tarnowie (pocztówka z początku XX w.). Siedziba Atamana Głównego Symona Petlury i emigracyjnego rządu URL w latach 1920-1921. Zbiory S. Stępnia

Готель «Брістоль» у Тарнові (Польща). Листівка поч. 20 ст. Резиденція Головного отамана Симона Петлюри та уряду УНР в еміграції у 1920-1921 рр.

cy Dyrektoriatu podjął decyzje umożliwiające funkcjonowanie władz na uchodźstwie. Organami władzy, obok Dyrektoriatu, miały być: Rada Republiki oraz Rada Ministrów Ludowych, zwane łącznie Centrum Państwowym URL.

Na siedzibę najważniejszych organów władzy rząd polski wyznaczył hotel Bristol w Tarnowie. Już w pierwszych miesiącach internowania udało się Petlurze zorganizować Radę Republiki jako namiastkę parlamentu. Na jej czele stanął inż. Iwan (Jan) Feszczenko-Czopiwski (późniejszy wybitny profesor metalurgii Akademii Górniczej w Krakowie). Pierwsze posiedzenie Rady miało miejsce już 3 lutego 1921 r.

Ataman Petlura opracował dokument zawierający główne wytyczne dla pracy emigracyjnej. Wydał go drukiem w 1923 r. w Tarnowie pt. *Сучасна українська еміграція і її завдання* (Współczesna ukraińska emigracja i jej zadania). Apelował w nim o jedność narodową, podkreślając, że konieczny jest:

[...] priorytet spraw państwowych nad partyjnymi, interesów ogólnonarodowych nad klasowymi i grupowymi, partyjnymi, że jest to jedne z głównych warunków państwowego budownictwa! Zrozumienie wagi tej tezy nauczy nas podporządkowania siebie i swojej działalności wymogom dyscypliny państwowej, a to na swój sposób może wpłynąć na pogłębienie i wzmocnienie naszej organizacji. Nasza siła jest w jedności, a gwarancja sukcesu naszej walki w lojalności wobec idei państwowej.

які створювали можливість для функціонування керівних державних органів в умовах еміграції. Директорія й інші гілки влади – Рада Республіки і Рада народних міністрів, названі Державним центром УНР в екзилі (ДЦ УНР), зосереджувалися в одному місці.

Для розміщення найвищих державних органів УНР польський уряд надав будинок готелю «Бристоль» у Тарнові. Вже за перші місяці інтернування Петлюрі вдалося організувати прототип органу законодавчої влади – Раду Республіки. Очолив її інж. Іван Фещенко-Чопівський, згодом – видатний професор металургії в Гірничо-металургійній Академії в Кракові. Перше засідання Ради відбулося 3 лютого 1921 року.

Отаман Петлюра розробив документ, що містив основні вказівки щодо роботи в екзилі, й опублікував його у 1923 р. в Тарнові під назвою *Сучасна українська еміграція і її завдання*. Закликаючи, перш за все, до національної єдності, лідер нескорених українців писав:

[...] пріоритет державности над партійністю, загальнонаціональних інтересів над клясовими та груповими, партійними мусимо ми зрозуміти і відчувати як категоричний імператив, як одну з головних умовин нашого державного будівництва! Зрозуміння ваги цієї тези навчить нас підпорядковувати себе і свою діяльність вимогам державної дисципліни, а це своєю дорогою не може не вплинути на поглиблення і зміцнення нашої організованости. Наша сила в єдності, а порука успіху наших змагань в державній слухняності.

W publikacji tej zachęcał emigrantów w Polsce do podejmowania pracy i nauki, „aby potem nabyte doświadczenia i uzyskane kwalifikacje wykorzystać w przyszłej niepodległej Ukrainie".

Główną troską Atamana było także zachowanie zdolności bojowej internowanej w Polsce armii. Zabiegał, aby poszczególne oddziały lokować w obozach w całości, by w ten sposób zachować ich strukturę organizacyjną. Dbał o prowadzenie szkolenia bojowego, organizowanie szkół podoficerskich i oficerskich. Z jego inicjatywy w istniejącym w obozie internowania w Łańcucie Uniwersytecie Narodowym zorganizowano Wydział Wojskowy.

Naczelnik Państwa Józef Piłsudski jako swego pełnomocnika odpowiedzialnego za warunki bytowe w obozach ukraińskich wyznaczył mjr. Juliusza Ulrycha, który po latach tak wspomniał ten fakt:

Jestem wezwany do Belwederu i otrzymuję osobiste rozkazy od komendanta. Komendant jest zamyślony i zachmurzony, długi czas chodzi po pokoju. „Pan ich formował i pan teraz ma dbać o nich". I dodał: „Da im pan autonomię, pełne prawa, zupełną swobodę, własną wartę. Obóz ma im być schronieniem, domem".

Nie było to jednak proste, obozów nie przygotowano na tak dużą liczbę internowanych, panowało przeludnienie, w niektórych brakowało bieżącej wody, a ponadto zima na przełomie lat 1920 i 1921 była wyjątkowo sroga. Wybuchały epidemie chorób zakaźnych, przyczyniając się do dużej śmiertelności. Mimo to internowani

Петлюра заохочував українських емігрантів у Польщі присвятити себе праці та навчанню, щоб у майбутньому використати набутий досвід та здобуту кваліфікацію уже в незалежній Україні. Найголовнішою турботою Отамана було збереження боєздатності й організаційної єдності армії УНР. Для цього кожен підрозділ петлюрівців розміщували у таборах для інтернованих згуртовано і в повному складі. Проводився військовий вишкіл, організовувались підстаршинські та старшинські школи, в заснованому у Ланцуті Українському народному університеті було створено військовий факультет.

Юзеф Пілсудський призначив відповідальним за умови життя в українських таборах свого представника, майора Юліуша Ульриха, який пізніше так згадував про вказівки Начальника Держави:

Мене викликали у Бельведер, де я отримав особистий наказ Коменданта. Замислений і нахмурений, Комендант довго ходить по кімнаті. «Ви формували їх, Ви тепер і повинні опікуватися ними. І додав: Дайте їм автономію, необхідні права, повну свободу, власну охорону. Табір має бути їхнім притулком, домом».

Виконати ці настанови було непросто, особливо в умовах надзвичайно суворої зими 1920/1921 років, оскільки не було таборів, пристосованих для проживання настільки значної кількості людей. Не раз внаслідок перенаселеності й відсутності проточної води спалахували епідемії інфекційних захворювань, що призводило до високої смертності серед інтернованих українських поселенців. Незважаючи на це, вони, не втрачаючи сили духу,

nie tracili ducha, podejmowali różne formy działalności oświatowej, organizowali kursy różnych zawodów, powstawały chóry, zespoły muzyczne, teatry, kluby sportowe, biblioteki, wydawano różne czasopisma. Wierzono, że w przyszłości powstanie niepodległa Ukraina, a ich ofiara nie pójdzie na marne. Na tablicy ukraińskiego cmentarza w Aleksandrowie Kujawskim wyryto słowa:

Gdy wrócicie na Ukrainę, powiedzcie, że spełniliśmy swój obowiązek i za Jej życie zginęli!

Władze polskie, wobec ciągłych nalegań Moskwy na realizację postanowień traktatu ryskiego, zmuszone były do dyskretnego wspierania ukraińskiej emigracji, niektóre formy realizowano nawet konspiracyjnie. W 1927 r. przy Sztabie Generalnym WP powołano ściśle tajny ukraiński Sztab Ministra Spraw Wojskowych, w skład którego weszli najwybitniejsi ukraińscy generałowie i oficerowie. Do Wojska Polskiego przyjęto na kontrakt wielu byłych oficerów URL, niektórych celem podwyższenia kwalifikacji skierowano na studia w Wyższej Szkole Wojennej i różnych polskich szkół oficerskich. W miarę możliwości wspierano powstałe w celu reprezentowania społeczność emigrancką stowarzyszenie pn. Ukraiński Centralny Komitecie w Polsce, mający swe oddziały terenowe na całym obszarze Rzeczypospolitej.

розгорнули багатогранну освітню і культурну діяльність, в тому числі організували професійні курси, хори, музичні колективи, театри, спортивні клуби, бібліотеки, випускали часописи. Серед них панувала віра в те, що в недалекому майбутньому постане незалежна Україна, і їхня самопожертва не буде марною. На пам'ятній дошці українського цвинтаря у Александрові Куявському викарбувано слова:

Коли повернетесь в Україну, скажіть, що ми виконали свій обов'язок і померли за Її життя!

Але Москва категорично наполягала, під виглядом імплементації положень Ризького договору 1921 року, на ліквідації органів УНР в екзилі і взагалі будь-яких осередків петлюрівського руху на території Другої Речіпосполитої. Тому польська влада вимушено вдалася до дискретних і навіть таємних форм підтримки української еміграції. У 1927 році при Генеральному штабі Війська Польського було створено суворо засекречений український Штаб міністра військових справ УНР, до складу якого увійшли провідні петлюрівські генерали та старшини. Також, наскільки це було можливо, надавалася допомога громадським організаціям українських емігрантів. При допомозі польського уряду вони утворили власну організацію під назвою Український Центральний Комітет, який мав відділи у всій Польщі.

ZAWIEDZIONE NADZIEJE. WIELKA UKRAIŃSKA EMIGRACJA

Ja was przepraszam, Panowie, ja was przepraszam,
to miało być zupełnie inaczej...

Słowa Józefa Piłsudskiego skierowane
do internowanych ukraińskich żołnierzy

НЕСПРАВДЖЕНІ НАДІЇ. ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ

Вибачте мені, Панове, вибачте мені, не так це мало бути...

Юзеф Пілсудський до інтернованих
у Польщі українських воїнів

Symon Petlura, Warszawa 1922 r. Zbiory PWIN
Симон Петлюра. Варшава, 1922 р.

Jesienią 1920 r. polską granicę na Zbruczu przekroczyło prawie 40 tysięcy ukraińskich żołnierzy i osób cywilnych. Była to prawdziwa wielka emigracja, bo ponad pięciokrotnie większa niż polska po powstaniu listopadowym w 1831 r. Podobnie jak wtedy, życie tułacze wybrali przedstawiciele rządu, politycy, pisarze, artyści, naukowcy, a także zwykli obywatele. Nie tracili ducha, początkowo wierząc w rychły powrót do kraju. Wielu uznało Polskę za swą drugą ojczyznę. Na wieść o wybuchu III powstania śląskiego grupa internowanych w Wadowicach ukraińskich żołnierzy, pod dowództwem sotnika Arkadiusza Żyłyńskiego, 6 maja 1921 r. potajemnie opuściła obóz i wzięła

Восени 1920 року польський кордон на Збручі перетнули майже 40 тисяч українських бійців та кілька тисяч мирних жителів. Це була справжня велика еміграція, бо була уп'ятеро більшою, ніж польська після Листопадового повстання 1831 р. Як і в ті часи, життя у вигнанні обирали представники влади, політики, письменники, художники, вчені та звичайні громадяни. Вони не втрачали сили духу й спочатку вірили у швидке повернення додому. Багато хто невдовзі, визнавши Польщу своєю другою батьківщиною, став перейматися її болями і тривогами. Так, дізнавшись про спалах Третього сілезького повстання, група українських вояків під командуванням сотника Аркадія Жилинського 6 травня 1921 року

Przedwojenna fasada kamienicy pod adresem Aleja Róż 6 w Warszawie. Siedziba Centralnego Komitetu Ukraińskiego w Polsce w okresie międzywojennym. Zbiory Archiwum Państwowego w Warszawie

Передвоєнний фасад кам'яниці по вулиці Алея Руж, 6 у Варшаві. Місце перебування Центрального українського комітету в Польщі у міжвоєнний період

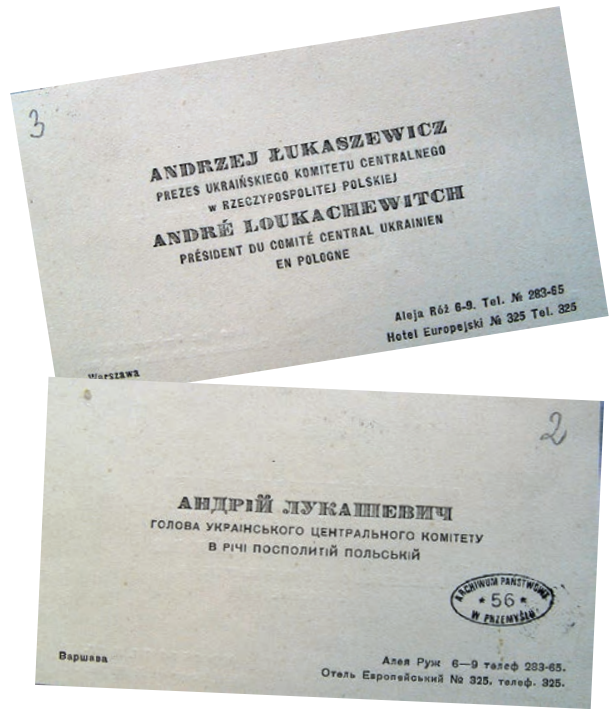

Wizytówki Andrzeja Łukaszewicza, prezesa Ukraińskiego Centralnego Komitetu w Polsce. Zbiory PWIN

Візитні картки Андрія Лукашевича, президента Українського центрального комітету в Польщі

Modlitewnik sanitariuszki armii URL Marii Urban-Wowk. Zbiory Muzeum Hetmaństwa w Kijowie (MH)

Молитовник армійської медсестри армії УНР Марії Урбан-Вовк

Dowód osobisty cudzoziemca. Fotografie poszczególnych stron dokumentu. Zbiory MH

Посвідчення особи іноземця. Фотографії окремих сторінок документу

Symon Petlura na balkonie mieszkania przy Alei Róż 6 w Warszawie, 1921 r. Zbiory Studia Viatel
Симон Петлюра на балконі квартири за адресою Алея Руж 6 у Варшаві. 1921 р.

udział w walce o polski Śląsk. Brawurowym atakiem zajęli hutę „Laura" w Siemianowicach i dwukrotnie wydarli z rąk niemieckich dworzec w Bytomiu.

15 maja 1921 r. obóz internowania w Szczypiornie odwiedził Marszałek Józef Piłsudski. Towarzyszący mu mjr Juliusz Ulrycht, tak opisał to spotkanie:

Byłem świadkiem wielu manifestacji na cześć Piłsudskiego. Lecz takiego morza entuzjazmu, takiego bezmiaru uczuć, takiego zbiorowego wzruszenia – nie widziałem nigdzie i nie przeżyłem nigdy... Komendant odebrał raport, rozmawiał z nimi, chodził wśród nich. W końcu zaproszony wszedł do świetlicy, przybranej odświętnie w emblematy polskie i ukraińskie. Tutaj, wśród podniosłego nastroju, odbyło się powitanie przez gen. Bezruczkę. Dziękowano Panu Marszałkowi za przybycie, nie wysuwając żadnych próśb, żadnych spraw. A cóż Piłsudski? Powiedział, pamiętam, tych kilka słów: „Ja was przepraszam, Panowie, ja was przepraszam, to miało być zupełnie inaczej".

Inaczej być już nie mogło. Polacy próbowali do stołu rokowań w Rydze wprowadzić delegację URL. Sowieci zdecydowanie odmówili, żądając nawet wydania Petlury i innych ukraińskich polityków. Wzburzony tym Piłsudski odpowiedział, że „handlu żywym towarem nie będzie". Spokojnie, choć z rozgoryczeniem, zareagował na zorganizowany na niego 25 września 1921 r. zamach we Lwowie. Na szczęście nie udany. Przyjął wówczas wyrazy współczucia od Atamana Petlury i zabiegał o niski wymiar

таємно покинула табір, щоб взяти участь у боротьбі за польську Сілезію. Безстрашною атакою вони захопили сталеплавильний завод «Лаура» в Семяновіцах і двічі відбивали у німців залізничну станцію у Битомі.

15 травня 1921 року Маршал Юзеф Пілсудський відвідав табір інтернованих у Щипйорно. Майор Юліуш Ульрих, який супроводжував Маршала Польщі, так описав цю зустріч:

Я був свідком багатьох маніфестацій на честь Пілсудського. Але такого моря захоплення, таких незмірних почуттів, таких колективних емоцій я ніде не бачив і ніколи не переживав ... Комендант прийняв рапорт, поспілкувався з ними, походив серед них. Нарешті на запрошення увійшов до світлиці, святково прикрашеної польською та українською національною символікою. Тут у піднесеній атмосфері привітання виголосив генерал Безручко. Маршалу подякували за прибуття, не висловлюючи жодних прохань чи справ. А що ж Пілсудський? Промовив, як пам'ятаю, ці кілька слів: «Я прошу у Вас вибачення, Панове, вибачте мені, не так це мало бути».

Вже нічого не можна було змінити. Поляки, проте, намагалися долучити делегацію УНР до переговорів у Ризі. Совєти рішуче відмовились, вимагаючи видати Петлюру та інших українських політиків. Обурений цим, Пілсудський відповів, що не буде «торгівлі живим товаром». Спокійно, хоч і з гіркотою, відреагував на спробу замаху на нього 25 вересня 1921 року у Львові. Прийнявши співчуття від Отамана Петлюри, він не став наполягати на жорсткому покаранні для українських терористів. У підсумку, двоє співучасників змови

kary dla zamachowców. Co nie tylko się stało, ale później dwóch z nich, Dmytro Palijiw i Mychajło Matczak, zostało nawet posłami do polskiego parlamentu.

Sprawa ukraińska nie była obojętna Marszałkowi także wtedy, gdy zamieszkał w Sulejówku. Piłsudski był jednak realistą, na swych barkach dźwigał los młodego państwa, musiał się też liczyć z układem sił politycznych. Największą jego troską było zabezpieczenie bezpieczeństwa międzynarodowego Polski, ale gdy w maju 1926 r. powrócił do władzy to kwestię ukraińską powierzył swym najbliższym współpracownikom Tadeuszowi Hołówce, Waleremu Sławkowi, a zwłaszcza Henrykowi Józewskiemu. Na wieść o tragicznej śmierci w Paryżu Atamana Petlury wysłał osobistą delegację na jego pogrzeb. Była to jedyna oficjalna reprezentacja państwowa podczas tych smutnych uroczystości.

W kwestii ukraińskiej Marszałek Piłsudski nie zawsze był rozumiany przez polskie społeczeństwo, dlatego z ubolewaniem w latach trzydziestych dzielił się ze swoim adiutantem Mieczysławem Lepeckim troską, że problem ukraiński w Polsce wciąż jest nierozwiązany.

W grudniu 1933 r. na spotkaniu z prezydentem gdańskiego Senatu Hermanem Rauschingiem łudzącym go możliwością poszerzenia terytorium Polski na wschodzie dobitnie stwierdził, że handel Ukrainą go nie interesuje. To samo powtórzył Hermanowi Goeringowi, gdy ten również sondował ewentualność wspólnej wyprawy na ZSRR, oferując Polsce rekompensatę w postaci ziem ukraińskich.

– Дмитро Паліїв і Михайло Матчак, відбувши нетривале ув'язнення, навіть були обрані до польського парламенту.

Українська справа не була байдужа Маршалові Польщі навіть тоді, коли він оселився у Сулеювку. Однак Пілсудський був реалістом, сповненим відповідальності за долю відродженої держави, тому мусив рахуватися з розстановкою політичних сил й до найголовніших його турбот належало питання міжнародної безпеки Польщі. Повернувшись до влади у травні 1926 р., він довірив український напрямок політики своїм близьким соратникам – Тадеушові Голувці, Валерію Славкові, й особливо Генрику Юзевському. Довідавшись про трагічну загибель у Парижі Отамана Петлюри, Пілсудський від свого імені направив на його похорон групу представників Другої Речіпосполитої. Це була єдина офіційна державна делегація, яка взяла участь у цій жалобній церемонії.

Польське суспільство далеко не завжди зі розумінням ставилося до позиції Пілсудського в українському питанні, тому він у 1930-х роках занепокоєно ділився із своїм ад'ютантом Мєчиславом Лепецьким стурбованістю тим, що українська проблема в Польщі все ще залишається невирішеною. У грудні 1933 р. на зустрічі з президентом сенату Гданська (тоді – Вільного міста Данціга) Германом Раушнінгом, також переконаним послідовником політичного реалізму, лідер Польської держави чітко підкреслив, що не має наміру торгувати Україною. Це саме Пілсудський повторив Германові Ґерінгу, коли той також, спонукаючи до спільного походу проти СРСР, пропонував Польщі компенсацію у вигляді українських земель.

ZABÓJSTWO SYMONA PETLURY, CZYŻBY ZEMSTA IMPERIUM ?

Petlurowie rodzą się raz na dwieście lat...

Józef Piłsudski, 1926 r.

ВБИВСТВО СИМОНА ПЕТЛЮРИ, ЧИ ПОМСТА ІМПЕРІЇ?

Петлюри народжуються раз на двісті років...

Ю. Пілсудський до О. Доценка, 1926 р.

Wizytówka Symona Petlury z okresu paryskiego. Zbiory PWIN

Візитна картка Симона Петлюри паризького періоду

Wycofanie się Józefa Piłsudskiego z czynnego życia politycznego w 1923 r. znacząco osłabiło ukraińskie centrum państwowe oraz pozycję Atamana Głównego Symona Petlury. Ciągłe monity poselstwa sowieckiego w Warszawie stawiały rząd polski w trudnej sytuacji. Obawiano się też zamachu na życie Atamana. Dlatego też Petlura po naradzie z najbliższymi współpracownikami i polskimi przyjaciółmi podjął decyzję o wyjeździe do Francji. Z Warszawy wyruszył pociągiem w noc sylwestrową 1923 r. Przez Wiedeń, Budapeszt i Genewę, gdzie wizytował tamtejsze placówki emigracyjne, 16 października 1924 r. dotarł do stolicy Francji, gdzie już wcześniej ewakuowała się część ukraińskiego rządu.

Przybycie Atamana Głównego do Paryża znacznie ożywiło tamtejsze polityczne środowisko emigracyjne. Peltura zainicjował tam wydawanie rządowego organu prasowego pn. „Tryzub", wokół którego starał się grupować ukraińskich niepodległościowców. Działalność ta nie uchodziła uwagi Sowietów, zwłaszcza zaniepokojono się po zamachu majowym Piłsudskiego w 1926 r. Wiedziano, iż z Petlurą kontaktował się w Paryżu jeden z czołowych piłsudczyków Tadeusz Hołówko.

Відхід Юзефа Пілсудського від активного політичного життя значно послабив український державний центр та позиції Головного отамана Симона Петлюри. Постійні ноти радянського посольства у Варшаві ставили польський уряд у скрутне становище. Побоювалися також замаху на життя Отамана. Тому Петлюра, порадившись зі своїми найближчими соратниками та польськими друзями, вирішив перебратися до Франції. Вирушивши з Варшави поїздом у новорічну ніч 1923 р. через Відень, Будапешт та Женеву та залагодивши свої справи в європейських імміграційних установах, він 16 жовтня 1924 р. дістався до столиці Франції. Приїзд Отамана до Парижа значно активізував тамтешню українську політичну еміграцію. Петлюра ініціював видання урядового органу під назвою «Тризуб», навколо якого намагався згуртувати українських патріотів-державників. Ця діяльність не залишилася непоміченою совєтами, особливо після травневого перевороту Пілсудського в 1926 р. і відновлення його контактів з Петлюрою за посередництвом свого соратника Тадеуша Голувка.

Надії української еміграції раптово обірвалися 25 травня 1926 року, коли на одній з вулиць Парижа о 14-й годині і кілька хвилин Отамана Симона Петлюру застрелив терорист Соломон Швар-

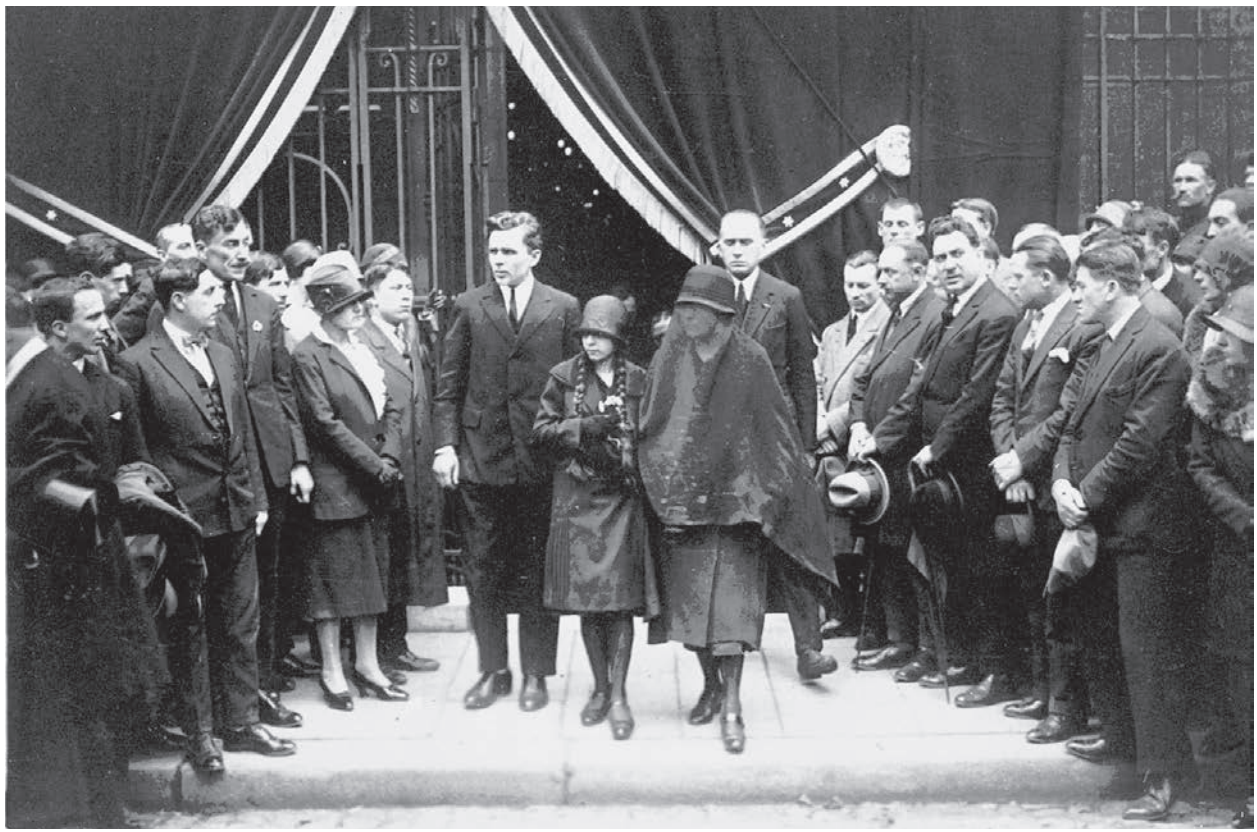

Żona Symona Petlury – Olga z córką Łesią po zakończeniu ceremonii pogrzebowej w cerkwi Rumuńskiego Kościoła Prawosławnego w Paryżu. Zbiory PWIN

Дружина Ольга із дочкою Лесею після церемонії похорону у Румунській православній церкві у Парижі

Nadzieja ukraińskiej emigracji została przerwana raptownie. 25 maja 1926 r. kilka minut po godzinie 14 na jednej z ulic Paryża od kuli zamachowca Szalomy Schwartzbarda zginął Ataman Główny Symon Petlura. Zabójca tłumaczył swój czyn zemstą za pogromy ludności żydowskiej na Ukrainie, za które jakoby – jego zdaniem – odpowiedzialny był ukraiński przywódca.

Było to oskarżenie zupełnie fałszywe, gdyż Ataman nigdy nie prezentował antysemickich poglądów, a wśród Żydów miał wielu przyjaciół. Do rządu URL powołał przedstawicieli ludności żydowskiej, a także surowo karał tych ukraińskich żołnierzy, którzy dopuszczali się pogromów. W obronie zabójcy wystąpiły nie tylko, nieznające ukraińskich realiów, środowiska żydowskie, ale przede wszystkim Sowieci, a nawet przedstawiciele „białej" Rosji. Nie żałowano pieniędzy, aby wynająć najlepszych francuskich adwokatów, mobilizowano środowiska lewicowe na świecie, w prasie starano się przedstawiać zabójcę jako „sprawiedliwego mściciela". Tak manipulowano procesem, że pod wpływem presji opinii publicznej sąd uniewinnił zabójcę.

Pogrzeb Atamana Głównego odbył się w Paryżu 30 maja 1926 r., w niedzielę. Był skromny, ale w podniosłym nastroju. Oto jak relacjonował przebieg uroczystości jeden z polskich dziennikarzy:

Około godziny pierwszej po południu przed małą rumuńską cerkiewką [była to świątynia, do której uczęszczał Ataman, nie chcąc praktykować w tamtejszej cerkwi rosyjskiej – S.S.], zaczęły się zbierać grupy Ukraińców z narodowymi żółto-

цбард. Затриманий убивця заявив, що це помста за погроми єврейського населення в Україні, винуватцем яких він вважав українського провідника. Це було абсолютно фальшиве звинувачення, оскільки Отаман ніколи не дотримувався антисемітських поглядів й, навпаки, євреї входили до кола його найближчих друзів і соратників, в тому числі, в уряді УНР. Перебуваючи при владі, Петлюра вимагав жорстокого покарання для тих, хто вчиняв погроми.

На захист терориста Шварцбарда стали не лише необізнані з українськими реаліями єврейські кола, але передовсім совєти, цього разу виступаючи єдиним фронтом з представниками «білої» Росії. Не шкодувалось грошей, щоб найняти найкращих французьких адвокатів, по всьому світу були мобілізовані лівацькі середовища, преса майже одностайно паплюжила жертву, а злочинця видавала за «справедливого месника». Внаслідок масштабного маніпулювання громадською думкою і тиску на суд вбивцю було виправдано.

У неділю 30 травня 1926 року в скорботній атмосфері відбувся скромний, але велелюдний, похорон Головного отамана. Ось як описав цю сумну подію один із польських журналістів:

Близько першої години пополудні перед невеликою румунською церквою [це був храм, який відвідував Отаман, не бажаючи молитися у тамтешній російській церкві – С.С.], почали збиратися групи українців з національними синьо-жовтими значками та стрічками на грудях. Всередині церкви в оточенні палаючих свічок височів катафалк, на якому стояла, потопаючи у квітах, вкрита

Kondukt pogrzebowy Symona Petlury na ul. Jeana de Beauvais w Paryżu. Zbiory PWIN

Похоронна процесія Симона Петлюри на вул. Жан де Бове у Парижі

Współczesny pomnik nagrobny Symona Petlury na cmentarzu Montparnasse w Paryżu (wg projektu G. Kruka). Fot. S. Stępień

Сучасний надгробний камінь Симона Петлюри на кладовищі Монпарнас у Парижі (за проектом Г. Крука)

-niebieskimi znaczkami i wstążkami na piersiach. Wewnątrz cerkwi wznosił się katafalk otoczony płonącymi świecami, na którym spoczywała trumna Petlury pokryta ukraińskim sztandarem i bronią, tonąca w kwiatach. Obok trumny, otoczonej honorową strażą Ukraińców, zajęła miejsce żona Olga i córka Łesia w głębokiej żałobie. [...] W chwili, kiedy w cerkwi rozległy się słowa hymnu „Wicznaja pamiat'", tłum zapełniający plac przed cerkwią padł na kolana.

Józef Piłsudski na uroczystości pogrzebowe wysłał oficjalną delegację państwową. Marszałka osobiście reprezentował płk Franciszek Kleeberg. W pogrzebie wzięli udział także przedstawiciele narodów zniewolonych przez ZSRR. Ciało Symona Petlury złożono na paryskim cmentarzu Montparnasse.

Polski publicysta Jerzy Stempowski, syn znanego polskiego działacza społecznego, byłego ministra rolnictwa, a następnie zdrowia w rządzie Ukraińskiej Republiki Ludowej Stanisława Stempowskiego, na wieść o śmierci Petlury z goryczą, ale i nadzieją na łamach „Głosu Prawdy" napisał:

Polska straciła w nim prawdziwego przyjaciela, którego wybitna rola uszła uwagi wielu naszych współczesnych, lecz którego pamięć rosnąć będzie zarówno u nas, jak i na Ukrainie.

Po zabójstwie Atamana Głównego w Moskwie odetchnięto z ulgą, takiego przywódcy jak Symon Petlura Ukraińcy już nie mieli. Przez długie lata różnymi sposobami starano się zatrzeć pamięć o tym wybitnym ukraińskim mężu stanu.

українським знаменом і зброєю труна Петлюри. Поруч з труною, оточеною почесною вартою українців, притулилися в глибокій жалобі його дружина Ольга та дочка Леся. [...] У ту мить, коли в церкві прозвучали слова гімну «Вічная пам'ять», натовп, що заповнював площу перед церквою, впав на коліна.

Юзеф Пілсудський на похорон до Парижа відправив офіційну державну делегацію. Маршала Польщі особисто представляв полковник Францішек Клееберг. На похороні також були присутні емігранти – представники поневолених Москвою народів. Місцем останнього спочинку Отамана стало паризьке кладовище Монпарнас.

Польський публіцист Єжи Стемповський, син відомого польського громадського діяча, колишнього міністра сільського господарства в уряді УНР Станіслава Стемповського, залишив на шпальтах газети «Ґлос правди» (Głos Prawdy) розпачливий, але сповнений надії відгук на звістку про смерть Петлюри:

Польща втратила в ньому справжнього друга, чию видатну роль не помітили багато наших сучасників, але пам'ять про нього буде зростати як у нас, так і в Україні.

Натомість у Москві після вбивства Головного отамана полегшено зітхнули – лідера такого масштабу як Симон Петлюра серед українців вже не було. Впродовж наступних років російський більшовицький режим намагався стерти його ім'я з пам'яті народу.

POLSKA BYŁA ICH DRUGĄ OJCZYZNĄ

Za Polskę się biłem, bo uważałem, że przez to biję się za Ukrainę.
A gdy zajdzie potrzeba, bić się jeszcze raz za Polskę – będę!
Polska była dla mnie drugą Ojczyzną.

Gen. Pawło Szandruk
Kawaler Orderu Virtuti Militari

ПОЛЬЩА БУЛА ЇХ ДРУГОЮ БАТЬКІВЩИНОЮ

Я боровся за Польщу, бо вважав, що воюю за Україну.
І коли виникне потреба, знову буду битися за Польщу!
Польща була моєю другою Батьківщиною.

Ген. Павло Шандрук –
кавалер польського ордену «Віртуті Мілітарі» (*Virtuti Militari*)

Iwan Feszczenko-Czopiwski, prof. Akademii Górniczej w Krakowie, 1936 r. Zbiory PWIN

Іван Фещенко-Чопівський, проф. Гірничої академії у Кракові, 1936 р.

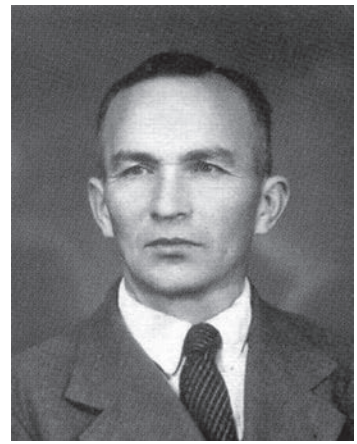

Ppłk Nikifor Awramenko – inżynier budowy dróg. Zbiory S. Stępnia

Підполковник Никифор Авраменко – інженер дорожнього будівництва

Mjr dypl. kontr. WP Pawło Szandruk w 1928 r. Zbiory S. Stępnia

Контрактований майор Війська Польського Павло Шандрук у 1928 р.

Mjr Aleksander Petlura w WP w 1928 r. Zbiory S. Stępnia

Майор Олександр Петлюра у Війську Польському в 1928 р.

Gen. Marko Bezruczko (lata trzydzieste XX w.) – taktyk, historyk wojskowości i kartograf. Zbiory S. Stępnia

Генерал Марко Безручко (1930-ті рр. XX ст.) – тактик, військовий історик та картограф

Ukraińscy emigranci, pozostając w Polsce, zmuszeni byli do szukania pracy i nowego miejsca zamieszkania. Wielu podejmowało studia na polskich uniwersytetach, zakładało rodziny, często żeniąc się z Polkami. Nierzadko jednak gorzko smakował chleb na obczyźnie. Mimo to wielu emigrantów włączyło się w polskie życie naukowe, kulturalne, społeczne i gospodarcze. Ich los zdecydowanie poprawił się, po wspomnianym wcześniej, dojściu do władzy w 1926 r. Józefa Piłsudskiego. Do Wojska Polskiego przyjęto wówczas ponad 60 byłych oficerów armii URL. Był wśród nich także młodszy brat Symona Petlury – Aleksander, który jako major WP służył w 1. Pułku Legionów w Wilnie, a także późniejszy kawaler Orderu Virtuti Militari płk. Pawło Szandruk. Kilkunastu emigrantów zostało profesorami polskich uniwersytetów, a wśród nich były przewodniczący Rady Republiki inż. Iwan Feszczenko-Czopiwski – współtwórca polskiego hutnictwa, od 1927 r. profesor Akademii Górniczej w Krakowie, autor trzytomowego dzieła pt. *Metaloznawstwo,* nagrodzony przez prezydenta RP Ignacego Mościckiego Złotym Krzyżem Zasługi za wkład w rozwój „polskiego przemysłu zbrojeniowego". Jego studentami, a później też profesorami tejże uczelni zostali Mikołaj Czy-

Залишившись у Польщі, українські емігранти, більшість з яких були молодими людьми, почали облаштовувати власне життя, пристосовуючись до умов виснаженої війнами Польщі. Треба було шукати працю і нову домівку. Багато хто взявся за навчання, в тому числі в університетах. Також почали одружуватися, нерідко створюючи змішані польсько-українські сім'ї. Попри те, що хліб чужини іноді був гірким, українські емігранти долучались до польського наукового, культурного, соціального та економічного життя. Їхнє становище, безумовно, покращилося після повернення в 1926 році до влади Юзефа Пілсудського. Тоді до Війська Польського було прийнято понад 60 старшин армії УНР. Зокрема, молодший брат Симона Петлюри Олександр, майор Війська Польського, служив у 1-му полку Легіонів у Вільнюсі. Полковнику армії УНР Павлові Шандруку, який здобув у Польщі вищу військову освіту, було присвоєно звання підполковника Війська Польського. Понад десяток українських емігрантів стали професорами польських університетів. Серед них – колишній голова Ради Республіки інж. Іван Фещенко-Чопівський – співтворець польської металургійної промисловості, з 1927 р. – професор Гірничо-металургійної Академії в Кракові, автор тритомної праці *Металознавство*, відзначений нагородою Президента

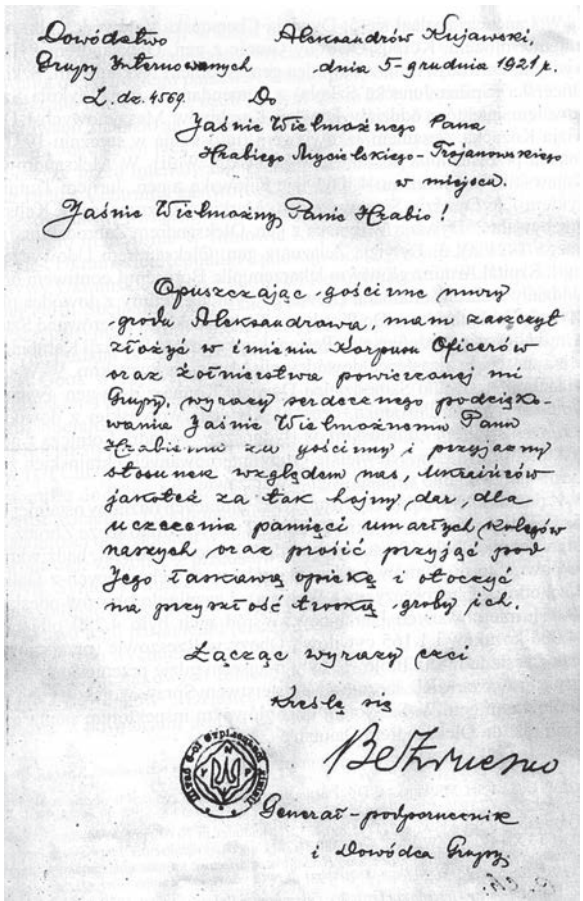

Dowództwo Grupy Internowanych
L. dz. 4569.

Aleksandrów Kujawski, dnia 5-grudnia 1921 r.

Do
Jaśnie Wielmożnego Pana
Hrabiego Mycielskiego-Trojanowskiego
w miejscu.

Jaśnie Wielmożny Panie Hrabio!

Opuszczając gościnne mury grodu Aleksandrowa, mam zaszczyt złożyć w imieniu Korpusu Oficerów oraz żołnierstwa powierzonej mi Grupy, wyrazy serdecznego podziękowania Jaśnie Wielmożnemu Panu Hrabiemu za gościnny i przyjazny stosunek względem nas, Ukraińców jakoteż za tak hojny dar, dla uczczenia pamięci umarłych kolegów naszych oraz prosić przyjąć pod Jego łaskawą opiekę i otoczyć na przyszłość troską groby ich.

Łącząc wyrazy czci

Kreślę się

Bezruczko

Generał-podporucznik
i Dowódca Grupy

List gen. Marka Bezruczki do Edwarda Mycielskiego-Trojanowskiego właściciela dóbr Białe Błota koło Aleksandrowa Kujawskiego, wyrażający podziękowanie za opiekę nad żołnierzami URL oraz podarowanie gruntu pod cmentarz wojskowy. Zbiory A. Kolańczuka / PWIN

Лист генерала Марка Безручки до Едварда Міцельського-Трояновського, власника маєтку Бяле Блота поблизу Олександрова Куявського, у якому висловив подяку за турботу про солдатів УНР і пожертвування землі під військове кладовище

Wieniec złożony przez gen. Marka Bezruczkę i jego żonę Klaudię jesienią 1921 r. na Cmentarzu Wojennym w Aleksandrowie Kujawskim (wieniec ten obecnie jest przechowywany w Muzeum Miejskim w Aleksandrowie Kujawskim). Zbiory Aleksandra Kolańczuka, PWIN

Вінок від ген. Марка Безручка та його дружини Клавдії покладений восени 1921 р. на Військовому кладовищі в Олександрові Куявському (вінок зберігається у Міському музеї в Олександрові Куявському)

żewski i Mikołaj Dubowicki. Niektórzy ukraińscy emigranci w okresie międzywojennym zostawali polskimi posłami i senatorami, m.in. siostrzeniec Symona Petlury, syn jego siostry Marianny – Stepan Skrypnyk (późniejszy arcybiskup Mstysław, patriarcha ukraińskiego Kościoła prawosławnego na emigracji). Inni zostawali pracownikami administracji, banków, geodetami. Większość jednak, mimo dobrego wykształcenia, zmuszonych było podjąć pracę na stanowiskach robotniczych. Wszyscy, bez względu na wykonywany zawód, budowali potencjał II Rzeczypospolitej.

Również gdy przyszła godzina próby we wrześniu 1939 r., wielu byłych żołnierzy URL, choć nie miało takiego obowiązku, z własnej woli stanęło do walki przeciwko niemieckiemu i sowieckiemu najeźdźcy. Walczyli oni obok zmobilizowanych żołnierzy narodowości ukraińskiej, będących obywatelami II Rzeczypospolitej. Badacze szacują, że w polskiej wojnie obronnej w szeregach WP walczyło 150–200 tys. Ukraińców, około 7800 zginęło. Męstwem i talentem dowódczym wyróżnił się szef sztabu 29. Brygady Piechoty, wspomniany już wcześniej były płk armii URL, a mjr dypl. WP Pawło Szandruk, ranny pod Krasnobrodem. W walkach na Polesiu poległ bohaterską śmiercią były płk URL, a mjr WP Iwan Zwaryczuk. W obronie Polski walczyli także, wychowani już w Polsce, synowie emigrantów, m.in. lotnicy: kpt. Jerzy Salski, kpt. Michał Oparenko oraz mjr Sergiusz Nahnybida. Prawie 17 tys. Ukraińców, żołnierzy WP, odniosło rany, wiele tysięcy dostało się do niemieckiej

Польщі «Золотий хрест Заслуги» за внесок у розвиток польської оборонної галузі. Його студентами, а пізніше професорами вищеназваного навчального закладу стали Микола Чижевський та Микола Дубовицький. Були серед українців-емігрантів також депутати Сейму і сенатори Другої Речіпосполитої, в тому числі племінник Симона Петлюри Степан Скрипник – колишній хорунжий армії УНР, а в майбутньому – Першоієрарх УАПЦ в США і діаспорі, Предстоятель УАПЦ, Патріарх Київський і всієї України. З роками немало українських біженців стали у Польщі працівниками адміністрації, спеціалістами в різних галузях економіки – інженерами, банкірами, геодезистами тощо. Однак більшість, навіть маючи добру освіту, були змушені виконувати некваліфіковану роботу. Кожен, незалежно від своєї професії, своєю працею сприяв розбудові потенціалу Другої Речіпосполитої.

Також, коли у вересні 1939 року настала година випробування, багато колишніх вояків УНР, не підлягаючи призову, все ж добровільно пішли на війну й пліч-о-пліч з поляками і мобілізованими українцями – громадянами Другої Речіпосполитої билися з німецькими та радянськими окупантами. За підрахунками дослідників, тоді на захист Польщі стало до лав Війська Польського 150-200 тис. етнічних українців, з яких понад 7 800 полягло у боях з ворогом. Мужністю і талантом відзначився, попри поранення поблизу Краснобroду, начальник штабу, а згодом командир піхотної бригади Павло Шандрук, який був відзначений найвищою військовою нагородою Польщі – орденом Віртуті Мілітарі (*Virtuti*

Ukraińscy piloci w Bydgoszczy, 20 lipca 1921. W środku kapelan prawosławny ks. Petro Biłon. Po jego lewej stronie Iwan Mołoko, po prawej Serhij Ostrowidow. Na tylnym planie między P. Biłonem i S. Ostrowidowem stoi Wołodymyr Ołeksijew. U dołu siedzą wojskowi piloci Fedir Aljeliuchin, Lew Skurski i Pawło Zołotow. Zza F. Aljeliuchina, wygląda brat A. Skurskiego, starszy mechanik Petro Skurski. Zbiory S. Stępnia

Українські льотчики у Бидгощі (Польща), 20 липня 1921 р. У центрі православний капелан о. Петро Білон. Зліва – Іван Молоко, праворуч – Сергій Островідов. На задньому плані, між П. Білоном та С. Островідовим, стоїть Володимир Олексіїв. Внизу — військові льотчики Федір Алєлюхін, Лев Скурський та Павло Золотов. Позаду Ф. Алєлюхина, виглядає брат А.Скурського, старший механік Петро Скурський

i sowieckiej niewoli. Wśród tych ostatnich był m.in. naczelny kapelan WP dla prawosławnych ks. płk Szymon Fedoreńko, zamordowany przez NKWD w Katyniu. Warto dodać, że jego syn Aleksander jako pilot polskiego dywizjonu poległ w obronie Wielkiej Brytanii, a dwaj inni synowie Wiaczesław i Orest (podchorążowie AK) walczyli i zginęli w Powstaniu Warszawskim. W powstaniu zginął także kpt. Iwan Mytrus-Wyhowski. Walczył w nim także syn byłego dyplomaty URL Andrzej Hitczenko, który dwukrotnie został ranny. W zgrupowaniu „Miotła" sanitariuszką była Halina Awramenko (Węgorek), córka ppłk. URL inż. Nikifora Awramenki.

Wielu ukraińskich żołnierzy walczyło w różnych polskich formacjach, w tym w armii gen. Władysława Andersa. Warto pamiętać, że obok polskich towarzyszy broni spoczywają na wielu cmentarzach Polski i Europy, w tym również na nekropoliach Monte Cassino, Loreto oraz miejscach kaźni w Katyniu, Charkowie i Miednoje.

Militari). У боях на Поліссі смертю героя поліг колишній полковник УНР, майор Війська Польського Іван Зваричук.

Воювали вже й сини емігрантів, які зростали і виховувались у Польщі. Серед них – військові льотчики капітан Юрій Сальський, капітан Михайло Опаренко та майор Сергій Нагнибіда. Майже 17 тисяч українців зазнали поранень, багато тисяч опинилися в полоні. Схоплений червоноармійцями головний капелан Війська Польського для вояків православного віросповідання, отець полковник Симон Федоронько, став жертвою НКВС у Катині. Його син Олександр, пілот польської ескадрильї, поліг, захищаючи Велику Британію, а двоє інших синів – В'ячеслав та Орест (підхорунжі Армії Крайової) воювали і загинули під час Варшавського повстання. Тоді ж у Варшаві впав у бою капітан Іван Митрус-Виговський і був двічі поранений син колишнього дипломата УНР Андрій Гітченко. У загоні АК «Мітла», що діяв в окупованій німцями столиці Польщі, служила санітаркою Галина Авраменко (Венгорек) – дочка підполковника УНР інж. Никифора Авраменка.

Багато українців воювали в різних польських формуваннях, зокрема, в армії генерала Владислава Андерса. Варто пам'ятати, що на багатьох польських та європейських кладовищах – Монте-Кассіно, Лорето та ін., а також в місцях масових розстрілів у Катині, Харкові та Мєдноє, вони спочивають поряд із своїми бойовими побратимами-поляками.

PAMIĘĆ I WDZIĘCZNOŚĆ

Kiedyś, w dalekiej przeszłości, nie raz wojowały ze sobą narody polski i ukraiński, a mając wspólnych wrogów, osobno występowały przeciwko nim. I właśnie ten rozbrat przyczynił się do czasowego upadku polskiego i ukraińskiego państwa. Teraz tak być nie musi.

Z listu S. Petlury do J. Piłsudskiego, 9 sierpnia 1919 r.

ПАМ'ЯТЬ ТА ВДЯЧНІСТЬ

Колись, в далекій давнині, не раз ворогували поміж себе польський та український народи, і маючи спільних ворогів, роз'єднано виступали проти них. І цей розбрат спричинився до тимчасового занепаду Польської та Української Держав. Тепер не мусить бути цього.

Симон Петлюра в листі до Юзефа Пілсудського, 9 серпня 1919 р.

Pochód ulicami Przemyśla na Ukraiński Cmentarz Wojenny w Pikulicach pod Przemyślem, lata 30. XX w. Zbiory PWIN
Хода вулицями Перемишля (Польща) до Українського військового кладовища у Пікуличах, 1930-ті рр.

Wymęczeni, ranni, chorzy, niedożywieni, pokonani, osamotnieni, z wielkim bólem serca przekraczali ukraińscy żołnierze granicę polską w 1920 roku. Przez kilka lat przebywali w obozach internowania, potem szukali swego miejsca w obcym państwie. Na opanowaną przez bolszewików Ukrainę wracać nie chcieli. Znamienne, że z ok. 40 tys. emigrantów wojskowych i cywilnych po ogłoszeniu przez władze sowieckie dwóch

Втомлені, поранені, хворі, голодні, переможені, самотні, з великою тугою в серці перетинали українські воїни польський кордон у 1920 році. Опісля, кілька літ провівши у таборах для інтернованих, вони почали шукати своє місце на чужині, не бажаючи повертатися в опановану більшовиками Україну. Цікаво, що після оголошення більшовицьким режимом двох амністій (у 1921 та 1922 рр.) в СРСР з Польщі повернулося менше тисячі із близько 40 тисяч

Kurhan „Mogiła Kozacka” w Aleksandrowie Kujawskim. Zbiory S. Stępnia
Курган «Козацька могила» в Олександрові Куявському

Żołnierz Wojska Polskiego składa wieniec na grobach żołnierzy URL pochowanych na Cmentarzu Prawosławnym na Woli w Warszawie 22 stycznia 2018 r. Zbiory PWIN

Воїн Війська Польського покладає вінок на могили солдатів УНР, похованих на православному кладовищі у дільниці «Воля» у Варшаві 22 січня 2018 р.

amnestii (w 1921 r. i 1922 r.) na Ukrainę powrócił tylko niecały tysiąc. Niestety, zamiast obiecanej amnestii czekały ich tam sowieckie więzienia i łagry. Za naiwną wiarę w sowieckie zapewnienia większość ukraińskich patriotów zapłaciła własnym życiem.

Wielu ukraińskich emigrantów na zawsze pozostało w polskiej ziemi, nierzadko w bezimiennych grobach. Chorzy i ranni umierali wkrótce po internowaniu. W obozach warunki były ciężkie, często wybuchały epidemie, brakowało opieki lekarskiej, wiele leków było niedostępnych. Zmarłych zazwyczaj chowano na cmentarzach przyobozowych. Najpierw decyzją Prezydenta RP z 1927 r., a następnie na podstawie ustawy sejmowej z 1933 r. stały się one cmentarzami wojennymi.

Takie cmentarze znajdują się do dziś w Aleksandrowie Kujawskim, Pikulicach pod Przemyślem, Kaliszu oraz – jako części wielonarodowych nekropolii wojskowych – w Strzałkowie pod Słupcą i w Tucholi. Ważne miejsce zajmują mogiły żołnierzy ukraińskich w wydzielonych kwaterach na cmentarzach komunalnych lub wyznaniowych. Z najważniejszych należy wymienić: Cmentarz Prawosławny w Warszawie na Woli, Cmentarz Prawosławny w Lublinie, Cmentarz Rakowicki w Krakowie, Cmentarz Komunalny w Łańcucie, Cmentarz Wojskowy w Wadowicach, stary Cmentarz Prawosławny w Dubinach, Cmentarz Prawosławny na Górze Chełmskiej, prawosławne części cmentarzy w Suwałkach, Łodzi, we Włocławku, w Częstochowie, Kielукраїнських емігрантів. Проте в державі, де правила «диктатура пролетаріату», замість обіцяної амністії на репатріантів чекали в'язниці, табори та інші місця позбавлення волі й за легковірність багатьом довелося заплатити власним життям.

Адаптація українських біженців до тодішніх польських реалій також виявилася надзвичайно болісним і тривалим процесом. Умови в таборах для інтернованих були важкими, часто спалахували епідемії, бракувало медичної допомоги і ліків, тому хворі і поранені здебільшого не виживали. Їх зазвичай хоронили на табірних кладовищах, часто в безіменних могилах. Згідно з рішенням Президента Другої Речіпосполитої від 1927 року і з прийнятим у 1933 р. відповідним законодавством, масові табірні поховання отримали статус військових цвинтарів.

Донині такі місця поховань збереглися в Олександрові Куявському, Пікуличах поблизу Перемишля, Каліші і, як частина багатонаціональних військових кладовищ, у Стшалкові біля Слупці та в Тухолі. Важливе місце займають могили українських воїнів в окремих секторах муніципальних чи релігійних кладовищ. Найважливіші з них – православні цвинтарі у Варшаві (дільниця Воля) і Любліні, Раковицький цвинтар у Кракові, міське кладовище в Ланцуті, військове кладовище у Вадовицях, старе православне кладовище в Дубинах, православне кладовище у Горі Холмській, православні частини цвинтарів у Сувалках, Лодзі, Влоцлавку, Ченстохові, Кельцах, Сосновці, Білостоку, Бялій-Підлясці та Грубешові. Могили українських військових також знаходяться

Wieniec złożony przez Prezydenta Ukrainy Wołodymyra Zełenskiego na sarkofagu Józefa Piłsudskiego w Krakowie 27 stycznia 2020 r. Domena publiczna

Вінок, покладений Президентом України Володимиром Зеленським на саркофаг Юзефа Пілсудського у Кракові 27 січня 2020 р.

Nadzwyczajny krajowy zjazd Ukraińskiego Zjednoczenia Wołyńskiego w Równem 7 XI 1937 r. Pierwszy z lewej poseł Stepan Skrypnyk, przemawia poseł Petro Pewnyj. Zbiory PWIN

Надзвичайний з'їзд Волинського українського об'єднання у Рівному 7 листопада 1937 р. Перший зліва – посол польського сейму Степан Скрипник. Промовляє посол польського сейму Петро Певний

cach, Sosnowcu, Białymstoku, Białej Podlaskiej, Hrubieszowie. Groby żołnierzy ukraińskich znajdują się także na prawosławnych częściach cmentarzy wojskowych w Grudziądzu i Poznaniu. Ponadto w całej Polsce rozsiane są pojedyncze mogiły. Tylko część zachowała się do dziś. Najlepiej te, o które dbają rodziny zmarłych, miejscowe społeczności lub organizacje społeczne. Wiele jest jednak takich, które wymagają restauracji.

Również na współczesnej Ukrainie pozostały groby i cmentarze polskich żołnierzy, którzy w pamiętnym 1920 r. ramię w ramię z ukraińskimi towarzyszami broni podjęli bohaterską walkę nie tylko o wolność własnych narodów, ale także wartości demokratyczne i bezpieczeństwo Europy Środkowo-Wschodniej.

O polsko-ukraińskim braterstwie broni 1920 r. z wdzięcznością napisał Marszałek Józef Piłsudski w specjalnym rozkazie skierowanym do ukraińskich żołnierzy dnia 18 października 1920 r.:

Armia nasza pamięta krwawe walki, w których uczestniczyły wytrwale, zarówno w dni zwycięstwa, jak i w godzinach próby, wojska ukraińskie. Wspólnie przelana krew i braterskie mogiły położyły kamień węgielny wzajemnego porozumienia i pomyślności obu narodów. [...] stwierdzam, że w najcięższych chwilach, wśród nierównych walk niosły one wysoko swój sztandar, na którym wypisane hasło „Za naszą i waszą wolność" jest wyznaniem wiary każdego uczciwego żołnierza.

на православних частинах військових кладовищ у Грудзьондзі та Познані. Крім цього, в різних регіонах Польщі на кладовищах можна натрапити на поодинокі поховання українських емігрантів. Ними опікуються нащадки померлих, місцева влада чи громадські організації, однак значна їх частина потребує реставрації.

В Україні також є могили і цвинтарі польських воїнів, які у пам'ятному 1920 р. пліч-о-пліч із українськими побратимами по зброї не лише відстоювали незалежність своїх народів і європейські цивілізаційні цінності, але й захищали від ворожої навали інші країни Центрально-Східної і Західної Європи.

Про польсько-українське бойове братерство вдячно висловився Маршал Польщі Юзеф Пілсудський у скерованому до українських воїнів спеціальному розпорядженні від 18 жовтня 1920 року:

Наша армія пам'ятає криваві бої, в яких стійко, у дні перемог і в години випробувань, брали участь українські війська. Спільно пролита кров та братські могили стали фундаментом взаєморозуміння та добробуту обох народів. [...] Заявляю, що в найважчі моменти, серед нерівних боїв, вони високо несли свій прапор, на якому було написане гасло «За нашу і вашу свободу», що стало декларацією віри кожного чесного воїна.

Знання про спільну долю й історичний досвід мають залишатися у пам'яті сучасників, а також майбутніх поколінь поляків і українців, оскільки, як не раз зауважував Маршал Юзеф Пілсудський:

Ukraiński Cmentarz Wojenny w Pikulicach pod Przemyślem. Kurhan z krzyżem wykonany wg projektu ukraińskiej artystki Ołeny Kulczyckiej. Na cmentarzu pochowani są żołnierze UHA i Armii URL. Fot. S. Stępień

Український військовий цвинтар у с. Пікуличі поблизу Перемишля (Польща). Курган із хрестом виконаний за проектом української художниці Олени Кульчицької. На кладовищі поховані солдати УГА та Армії УНР

Ukraiński Cmentarz Wojenny w Łańcucie. Zniszczony po II wojnie światowej został odbudowany w 2020 r. w 100-lecie Bitwy Warszawskiej i Zamojskiej. Fot. S. Stępień

Український військовий цвинтар у м. Ланцуті (Польща). Зруйнований після Другої світової війни, відновлений у 2020 році до 100-річчя Оборони Замостя та Варшавської битви

Pomnik nagrobny na kwaterze 114 żołnierzy polskich walczących o niepodległość w 1920 r., poległych w Kijowie i okolicy. Kwatera usytuowana jest w katolickiej części Cmentarza Bajkowa w Kijowie.
Fot. O. Rublow, zbiory S. Stępnia

Надгробний камінь на похованні 114 польських солдатів, які боролись за Незалежність у 1920 р. та загинули у Києві та його околицях. Поховання розташоване у католицькій частині Байкового цвинтаря в Києві.

Polski Lasek koło Kostiuchnówki na Wołyniu. Cmentarz usytuowany w miejscu walki Legionów Polskich w 1915 r. pod Kostiuchnówką. W latach 1919-1920 zostali tam również pochowani żołnierze polscy walczący z wojskami sowieckimi. Fot. J. Górecki. Zbiory S. Stępnia

Польський Лясек біля Костюхнівки на Волині. Цвинтар розташований на місці, де відбулася Костюхнівська битва у 1915 р. між польськими легіонами та російськими царськими військами. У 1919-1920 рр. тут також поховані польські воїни, які воювали проти радянської армії

Kwatera żołnierzy polskich poległych w wojnie polsko-sowieckiej w latach 1919-1920 usytuowana na Cmentarzu Komunalnym w Kowlu. Fot. J. Górecki, zbiory S. Stępnia

Поховання польських солдатів, які загинули у радянсько-польській війні у 1919-1920 рр, розташоване на Комунальному цвинтарі у м. Ковелі.

Wiedza o wspólnocie losów i historyczne doświadczenia powinny pozostać w pamięci zarówno współczesnych, jak i przyszłych pokoleń Polaków i Ukraińców, gdyż, jak mawiał Marszałek Józef Piłsudski:

Naród, który nie szanuje swej przeszłości nie zasługuje na szacunek teraźniejszości i nie ma prawa do przyszłości.

Również Ataman Główny Symon Petlura nie tylko hołdował tej zasadzie, ale także starał się przekonać swój naród, że uporczywe:

Wskazywanie na historię polsko-ukraińskich konfliktów nie jest argumentem dla współczesności.

Народи, які не шанують свого минулого, не заслуговують на повагу до їх сьогодення і не мають права на майбутнє.

Отаман Симон Петлюра теж не тільки дотримувався цього принципу, але й намагався переконати свій народ у тому, що:

Посилання на історію польсько-українських конфліктів в минулому не є аргументом для сучасності.

ANEKS 1

Tekst polski i ukraiński umowy politycznej zawartej między rządem Rzeczypospolitej Polskiej i rządem Ukraińskiej Republiki Ludowej w Warszawie

21 kwietnia 1920 r.

Nota edytorska:

Dotychczas nie udało się odnaleźć oryginalnych tekstów umowy. Jest ona znana jedynie z licznych odpisów, czasem nieznacznie różniących się między sobą. Prawdopodobnie różnice te powstały wskutek stosowania w odpisach skrótów lub z powodu drobnych pomyłek przy tworzeniu kolejnych kopii. Niniejszy tekst jest odpisem dokonanym w oparciu o kopię znajdującą się w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie. Jest ona niemal identyczna z tekstem znajdującym się w zbiorach Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku. Różni się jedynie występowaniem w tekście nowojorskim rzymskiej numeracji poszczególnych artykułów, a w publikowanym tu dokumencie z archiwum lwowskiego są one numerowane cyframi arabskimi.

S. S.

ДОДАТОК 1

Польський і український тексти політичної угоди, підписаної між урядом Польської Республіки і урядом Української Народної Республіки у Варшаві

21 квітня 1920 р.

Редакторська примітка:

До цього часу не вдалося відшукати оригінальних текстів угоди. Натомість тексти є відомі, однак, із численних копій, які подекуди мають незначні відмінності. Ймовірно, що причиною розниць стали скорочення, які вживали у копіях або дрібні помилки, які виникали, під час процесу копіювання текстів. Цитований тут текст зафіксований у копії, яку вдалося відшукати у Центральному Державному Історичному Архіві у Львові. Він майже ідентичний тексту, який зберігається у фондах Інституту Юзефа Пілсудського у Нью-Йорку. Тексти відрізняються лише нумерацією розділів: у ньюйоркському тексті – римська нумерація, а у документі з львівського архіву – розділи нумеровано арабськими цифрами.

С. С.

UMOWA POLITYCZNA

POMIĘDZY POLSKĄ I UKRAIŃSKĄ REPUBLIKĄ LUDOWĄ

Rząd Rzeczypospolitej Polskiej, z jednej strony, a rząd Ukraińskiej Republiki Ludowej, z drugiej strony – w głębokim przekonaniu, że każdy naród posiada przyrodzone prawo do samostanowienia o swoim losie i określenia stosunków swoich z sąsiadami i jednakowo ożywione chęcią ugruntowania podstaw pod zgodne i przyjazne współżycie dla dobra i rozwoju obu narodów – zgodziły się na następujące postanowienia:

1.

Uznając prawo Ukrainy do niezależnego bytu państwowego na terytorium w granicach, jakie będą na północ, wschód i południe określone na zasadzie umów Ukraińskiej Republiki Ludowej z graniczącymi z nią z tych stron sąsiadami – Rzeczpospolita Polska uznaje Dyrektoriat niepodległej Ukraińskiej Republiki Ludowej z Głównym Atamanem, panem Symonem Petlurą na czele, za zwierzchnią władzę Ukraińskiej Republiki Ludowej.

2.

Granice między Rzecząpospolitą Polską a Ukraińską Republiką Ludową zostają określone w sposób następujący: na północ od rzeki Dniestr wzdłuż rzeki Zbrucz, a następnie wzdłuż byłej granicy między Austro-Węgrami

ПОЛІТИЧНА УГОДА

МІЖ ПОЛЬЩЕЮ І УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ

Уряд Української Народньої Республики з одного боку і Уряд Річі Посполитої Польської з боку другого – в глибокому пересвідченню, що кожний нарід посідає природжене право на самоопреділення та окреслення своїх стосунків з сусідами і однаково виходячи з бажання уґрунтувати підстави для згідного і приязного співжиття на добро і розвиток обох народів, погодились на слідуючі постанови:

1.

Визнаючи право України на незалежне державне існування на території в межах на північ, схід і південь, як ці межі будуть опреділені договорами Української Народньої Республіки з п пограничними, з тих сторін сусідами, Річ Посполита Польська визнає Директорію Незалежної Української Народньої Республики на чолі з Головним Отаманом п. Симоном Петлюрою за верховну Владу Української Народньої Республики.

2

Кордон між Українською Народньою Республикою і Річю Посполитою Польською встановляється слідуючий: на північ від річки Дністра вздовж річки Збруча, а далі вздовж бувшого кордону між Австро-Венгрією та Росією до Вишегрудка, а від Вишегрудка на північ через узгіря Кременецьке, далі по лінії на схід від Здовбунова,

a Rosją do Wyszogródka na północ przez Wzgórza Krzemienieckie, a następnie po linii na wschód od Zdołbunowa, następnie wzdłuż wschodnich granic administracyjnych powiatu równieńskiego, dalej na północ wzdłuż granicy byłej guberni mińskiej do przecięcia jej przez rzekę Prypeć, a następnie Prypecią do ujścia jej. Co do powiatów równieńskiego, dubieńskiego i części krzemienieckiego, które obecnie przypadają Rzeczypospolitej Polskiej, nastąpi później ściślejsze porozumienie. Szczegółowe określenie linii granicznej powinno być przeprowadzone przez specjalną polsko-ukraińską komisję, złożoną z odpowiednich fachowców.

3.

Rząd polski przyznaje Ukrainie terytoria na wschód od linii granicznej wymienionej w art. 2 niniejszej umowy – do granic Polski z roku 1772 (przedrozbiorowej), które Polska już posiada lub odzyska od Rosji drogą orężną lub dyplomatyczną.

4.

Rząd ukraiński zobowiązuje się nie zawierać żadnych umów międzynarodowych skierowanych przeciwko Polsce; do tego samego zobowiązuje się rząd Rzeczypospolitej Polskiej wobec Ukraińskiej Republiki Ludowej.

5.

Prawa narodowe i kulturalne, jakie rząd polski zabezpiecza obywatelom narodowości ukraińskiej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej,

потім вздовж східного адміністраційного кордону Рівенського повіту, далі на північ вздовж кордону адміністраційної бувшої губернії Мінської, до схрещення його рікою Припятю, а потім Припятю до її устя.

Щодо повітів Рівенського, Лубенського і частини Кременецького, які зараз відходять до Річі Посполитої Польської, то пізніше має наступити стисліше порозуміння.

Докладне окреслення кордонної лінії повинно бути переведено спеціальною українсько-польською комісією, складеною з відповідних фахівців.

3.

Уряд польський признає Україні територію на схід від кордону зазначеного в арт. 2 цієї умови, до кордонів Польщі з 1772-го року (передрозборових)), які Польща вже посідає або набуде від Росії шляхом збройним чи дипломатичним.

4.

Польський уряд зобовязується не заключати жадних міжнародніх умов направлених супроти України; до того ж самого зобовязується уряд Української Народньої Республики супроти Річі Посполитої Польської.

5.

Права національно-культурні, які уряд Української Народньої Республики забезпечить громадянам польської національности на території Української Народньої Республики, будуть в неменшій мірі забезпечені громадянам націо-

będą w nie mniejszym stopniu zabezpieczone obywatelom narodowości polskiej w granicach Ukraińskiej Republiki Ludowej.

6.

Zostają zawarte umowy ekonomiczno-handlowe między Rzecząpospolitą Polską a Ukraińską Republiką Ludową. Sprawa agrarna na Ukrainie będzie rozwiązana przez konstytuantę. Do chwili zwołania konstytuanty prawne stanowiska właścicieli ziemskich narodowości polskiej na Ukrainie określa się na zasadzie specjalnego porozumienia między Rzecząpospolitą Polską a Ukraińską Republiką Ludową.

7.

Zostaje zawarta konwencja wojskowa, która stanowić będzie część integralną niniejszej umowy.

8.

Umowa ta jest tajna. Nie może być ujawniona stronie trzeciej, ani opublikowana w całości czy częściowo bez porozumienia układających się stron za wyjątkiem art. 1, który będzie ogłoszony po podpisaniu tej umowy.

9.

Umowa ta staje się prawomocna natychmiast po podpisaniu przez układające się strony.

Za rząd URL

Andrij Liwycki

Za rząd RP

Jan Dąbski

нальности української в межах Річі Посполитої Польської і навідворот.

6.

Заключаються спеціяльні економічно-торговельні умови між Українською Народньою Республикою і Річю Посполитою Польською. Аграрна справа на Україні буде розвязана конституантою. До часу скликання конституанти юридичне становище землевласників польської національности па Україні – опредїлюється згодою між Річю Посполитою Польською і Українською Народньою Республикою.

7.

Заключається Військову Конвенцію, що ставить інтегральні частини цієї умови.

8.

Умова ця зістається таємною. Вона не може бути передана третій стороні чи бути опублікованою нею в цілости чи по части інакше як тільки за взаємною згодою обох контрактуючих сторін, за винятком артикулу 1, який буде оголошено по підписанню цієї умови.

9.

Умова ця вступає в силу негайно по підписанню її контрактуючими сторонами.

За уряд УНР

Андрій Лівицький

За уряд РП

Ян Домбскі

Źródła:

Tekst polski: Центральний Державний Історичний Архів України, м. Львів, fond 760, opis 1, sprawa 21, k. 9-10 (kopia, maszynopis). Po raz pierwszy tekst umowy opublikował Leon Wasilewski w pracy: *Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe*, Warszawa 1934, s. 129-130 (pominął on jednak § 8). Natomiast w całości polski tekst umowy ukazał się w: *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, oprac. W. Gostyńska i in., t. 2, Warszawa 1961, s. 745-747; *Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku*, oprac. J. Cisek, Londyn 1990, s. 163-164 (druk na podstawie tekstu z Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku, zespół: Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, t. 22, teczka 1, dok. 3148), oraz w: *Sojusz Piłsudski – Petlura. Dokumenty i materiały*, red. J. Pisuliński i W. Skalski, Warszawa-Kijów 2020, s. 345-346.

Tekst ukraiński: Przedruk z publikacji adiutanta Symona Petlury ppłk. Oleksandra Docenki, zob. О. Доценко, *Літопис Української революції. Матеріяли і документи до Української революції*, т. 2, кн. 5, Львів 1923, s. 270-271.

ANEKS 2

Polski i ukraiński tekst konwencji wojskowej podpisanej między Polską a Ukrainą w Warszawie 24 kwietnia 1920 r.

Uwaga edytorska:

Podobnie jak w przypadku umowy politycznej nie dysponujemy oryginalnym tekstem polsko-ukraińskiej konwencji wojskowej. Niniejszy tekst publikujemy na podstawie kopii znajdującej się w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie, natomiast wersja ukraińska tegoż dokumentu pochodzi ze zbiorów Centralnego Państwowego Archiwum Wyższych Organów Władzy Ukrainy w Kijowie.

S. S.

ДОДАТОК 2

Польський і український текст військової конвенції підписаної між Польщею та Україною у Варшаві 24 квітня 1920 р.

Редакторська примітка:

Подібно як і у випадку політичної угоди, ми не володіємо оригінальними текстами військової конвенції. Цитований тут текст польською мовою публікуємо на підставі копії, яка знаходиться у Центральному Військовому Архіві у Варшаві, натомість українська версія конвенції походить із фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (Київ).

С. С.

*

Ściśle tajne

Konwencja wojskowa między Polską a Ukrainą

1) Niniejsza konwencja wojskowa tworzy integralną część konwencji politycznej z dnia 21 kwietnia 1920 r., wchodzi równocześnie z nią w życie i obowiązuje aż do czasu zawarcia stałej konwencji wojskowej pomiędzy rządem polskim a ukraińskim.

2) Wojska polskie i ukraińskie odbywają akcje wspólnie, jako wojska sprzymierzone.

3) W razie wspólnej akcji polsko-ukraińskiej przeciw wojskom sowieckim na terenach prawobrzeżnej Ukrainy, położonych na wschód od obecnej linii frontu polsko-bolszewickiego, operacje wojskowe odbywają się po wspólnym porozumieniu się naczelnego Dowództwa Wojsk Polskich z Główną Komendą Wojsk Ukraińskich pod naczelnym kierownictwem Dowództwa Wojsk Polskich.

4) Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich przydzieli do sztabów operacyjnych wojsk ukraińskich swoich oficerów, a Główna Komenda Wojsk Ukraińskich przydzieli, w porozumieniu z Naczelnym Dowództwem Wojsk Polskich, do polskich dowództw, oddziałów, zakładów i itd. swoich oficerów łącznikowych.

5) Wojska postawione przez Główną Komendę Wojsk Ukraińskich do dyspozycji Naczelnego Dowództwa Wojsk Polskich użyje to dowództwo stosownie do operacyjnych przez siebie

*

Військова конвенція поміж Польщею і Україною

1. Сучасна військова конвенція складає інтегральну частину політичної конвенції з дня 21-го квітня 1920 року, входить з нею рівночасно в життя і обовязує аж до заключення сталої військової конвенції поміж Польським Урядом і Українським.

2. Польські та українські війська відбувають акції спільно як війська союзні.

3. В разі спільної акції польсько-української проти совітських військ на теренах Правобережної України, положених на схід від сучасної лінії польсько-большовицького фронту, військові операції відбуваються по взаімному порозумінню начальної команди польських військ з головною командою українських військ під загальним керуванням начальної команди польських військ.

4. Начальна команда польських військ приділить до оперативних штабів українських військ своїх старшин, а головна команда українських військ приділить, в порозумінні з начальною командою польських військ, до польських команд, частин, інституцій і ин. своїх звязкових старшин.

5. Війська предоставлені головною командою українських військ до розпорядження начальної команди польських військ, вживе ця команда відповідно до оперативних потреб нею окреслених на теренах України по можливости не роздроблюючи іх на дрібні тактичні одиниці. В міру поступу акцій і поскільки оперативні умови на то позволять, на бажання головної команди україн-

określonych potrzeb na terenach Ukrainy, możliwie nie rozdrabniając ich na małe jednostki taktyczne.

W miarę postępu akcji, o ile warunki operacyjne na to pozwolą, na życzenie Głównej Komendy Wojsk Ukraińskich, Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich skupi razem jak najrychlej jednostki ukraińskie i wyznaczy im własny rejon działania i specjalne zadanie strategiczne w celu oddania ich z powrotem do bezpośredniej dyspozycji Głównej Komendy Wojsk Ukraińskich.

6) Z chwilą rozpoczęcia wspólnej akcji przeciwko bolszewikom Rząd Ukraiński zobowiązuje się dostarczać w naturze niezbędnych artykułów żywnościowych dla Armii Polskiej, operującej na tym terenie w ilości zgodnej z planem operacyjnym (główne artykuły: mięso, tłuszcze, mąka, zboże, kasza, ziemniaki, cukier, owies, siano, słoma, itp.) na podstawie norm wyżywienia obowiązujących w wojsku polskim i potrzebne podwody.

a) W tym celu do dowództw dywizji i armii polskich przydzieleni zostaną komisarze cywilni lub oficerowie prowiantowi ukraińscy, których obowiązkiem będzie zaopatrywać dywizję (armię) w niezbędną ilość artykułów żywnościowych i podwód.

b) W razie niedostarczenia przez Rząd Ukraiński potrzebnych produktów, komisarz cywilny ukraiński w porozumieniu z Intendenturą dywizji (armii) przeprowadza rekwizycję potrzebnych artykułів wśród ludności miejscowej,

ських військ, начальна команда польських військ як найскорше скупчить українські одиниці разом і призначить ім власний район ділання і спеціяльне стратегичне завдання, з метою віддання їх з поворотом до безпосереднього розпорядження головної команди українських військ.

6. З менту розпочаття спільної акції проти большовиків Український Уряд обовязується доставляти продукти для польської армії, оперуючої на цім терені, в кількости згідно оперативному плану, головні артикули: ам'ясо, сало, борошно, збіжжя, крупу, овочі, цукор, овес, сіно, солому ітп. на підставі харчових норм, обовязкових в польському війську, і потрібні підводи:

а) з тою цілею до команд польських дівізій і армій будуть приділені цівільні комісари чи українські провіантові старшини, обовязком котрих буде заосмотрювати дівізію (армію) необхідною кількістю харчових продуктів та підвод;

б) в разі недоставлення Українським Урядом потрібних продуктів, цівільний український Комісар, в порозумінню з интендантурою дівізії (армії) переводить реквізіції потрібних продуктів серед місцевого населення, розплачуючись реквізіційними квітами оплаченими і гарантованими Українським Урядом і виробленими в двох мовах: польській та українській. На квітах повинно бути зазначено наіменування і вагу туші чи продуктів, а відносно підвод та коней кількість їх та час уживання.

По мірі можливости за доставлені підводи платиться в той же час повна сума в розмірі -встанов-

rozrachowując się kwitami rekwizycyjnymi, opłaconymi i zagwarantowanymi przez Rząd Ukraiński i wystawionymi w dwóch językach: polskim i ukraińskim. Na kwitach winno być zaznaczone: rodzaj oraz waga tuszy czy produktów, odnośnie podwód i koni – ilość ich i czas zużytkowania. W miarę możności za dostarczone podwody płaci się natychmiast pełną należność w wysokości określonej przez Rząd Ukraiński. Na kwicie ma być zaznaczone iż podczas rekwizycji wypłacono tylko część należności z wymienionej sumy i że reszta będzie uiszczona przez Rząd Ukraiński później.

Rząd Ukraiński zobowiązuje się dostarczać Wojsku Polskiemu odpowiedniej gotówki w celu bezpośredniej zapłaty mieszkańcom części należności za dostarczone artykuły wedle cen maksymalnych, jakie będą ustalone przez Rząd Ukraiński. Wojsko Polskie będzie kwity rekwizycyjne oraz świadczenia opłacane gotówką premiować: solą, naftą lub innymi środkami pierwszej potrzeby wedle norm i instrukcji, które zostaną osobno wydane.

Do jednostek ukraińskich przydzieleni zostaną polscy oficerowie gospodarczy w celu przestrzegania i przeprowadzenia jednolitego premiowania.

c) Artykuły żywnościowe nie dostarczone przez Rząд Ukraiński, a dostarczone zatem przez rząd Polski, obrachowane według norm polskich obciążają Rząd Ukraiński w walucie polskiej według cen unormowanych dla wojska w Polsce.

леному Українським Урядом. На квітку має бути зазначено, що при реквізіції заплачено лише частину належного з зазначенням суми і що решта буде виплачена Українським Урядом пізніш.

Український Уряд обозязується достачати польському війську відповідну готівку з метою безпосередньої заплати мешканцям частини належних їм грошей за доставлені продукти відповідно до максімальних цін, які будуть встановлені Українським Урядом. Польське військо буде преміювати реквізіційні квіти, а також свідоцтва оплачені готівкою – сіллю, нафтою чи иншими продуктами першої потреби, згідно норм та інструкцій, які будуть окремо видані. До українських одиниць будуть приділені польські господарчі старшини з метою стеження та переведення одноманітного преміювання.

в) харчові продукти, не доставлені Українським Урядом, а тому доставлені Польським Урядом, обраховані згідно польських встановлених норм покладаються на Український Уряд в польській валюті і відпоівідно до цін, унормованих для війська в Польщі;

г) тимчасове відношення української валюти до польської обовязкове в війську (до заключення фінансової конвенції) буде встановлене начальною командою польських військ в порозумінні з головною командою українських військ.

7. В разі зайняття вищевказаного терену військами польсько-українськими чи тільки польськими, начальна команда польських військ полишає за собою право керування під час даної військо-

d) Czasowy stosunek waluty ukraińskiej do polskiej obowiązujący wojska przed zawarciem konwencji finansowej, będzie ustalony przez Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich w porozumieniu z Główną Komendą Wojsk Ukraińskich.

7) W razie zajęcia wyżej wymienionego terenu przez wojska polsko-ukraińskie lub tylko polskie, Naczelne Dowództwo wojsk polskich rezerwuje sobie prawo zarządzania podczas obecnej akcji wojskowej wszystkimi liniami kolejowymi, przy czym personel kolejowy ukraiński pozostaje na swych stanowiskach. O wypadkach i powodach zwalniania władza ukraińska będzie powiadamiana. Do władz wojskowo-kolejowych polskich zostaną w myśl pkt. 4) przydzieleni łącznikowi oficerowie ukraińscy. Rząd Ukraiński przystąpi niezwłocznie do organizowania całego aparatu kolejowego w celu przejęcia kolei we własny zarząd. Czas, sposób, kolejność przejęcia zostaną osobnym rozkazem określone. Polskie dowództwo pomaga ukraińskim kolejom: taborem, opałem, smarami itp. potrzebnymi do eksploatacji i zapewnienia używalności kolei. W celu kontroli prowadzi się ewidencję wszelkich transportów, a także przewozu wszelkiego materiału kolejowego, zgodnie z przepisami ustalonymi odpowiednimi rozkazami Naczelnego Dowództwa wojsk Polskich w porozumieniu z Główną Komendą Wojsk Ukraińskich.

8) Z chwilą rozpoczęcia wspólnej ofensywy i zajęcia nowych terenów prawobrzeżnej Ukrainy położonych na wschód od obecnej linii frontu polsko-bolszewickiego, Rząd Ukraiński organi-

вої акції всіма залізничними лініями, при чому український залізничний персонал полишається на своїх посадах. Про випадки і причини звільнення українську владу буде повідомлятися. До польських військово-залізничних влад в мисль п. 4 будуть приділені українські звязкові старшини. Український Уряд приступить невідкладно до організації цілковитого залізничного апарату з метою прийняття залізниць під власне керування. Час, спосіб, порядок прийняття будуть означені осібним укладом. Польське командування допоможе українським залізницям рухомим складом, опалом, смаровилом і иншими матеріялами, потрібними до експлоатації і забеспечення праці залізниць. З метою контролю буде переводитися учот всім перевозкам, а також пересуванню усякого залізничного матеріялу, згідно з порядком встановленим відповідним наказом начальної команди польських військ в порозумінні з головною командою українських військ.

8. З менту розпочаття спільної офензиви і заняття нових теренів Правобережної України, положених на схід від сучасної лінії польсько-большовицького фронту, Український Уряд організує на них свою владу та адміністрацію цівільну і військову. Тили польських військ буде охороняти польська жандармерія польова і польське етапове військо; зміна українською владою наступить на підставі осібної умови після сформування української жандармерії, а також українських етапових військ. На час виконаная служби польською жандармерією і польськими етаповими військами буде призначено до українських адміністраційних влад польських звязкових старшин. Влада на до-

zuje na takowych swój zarząd i administrację cywilną i wojskową. Tyły wojsk polskich ochraniać będzie polska żandarmeria polowa i polskie władze etapowe; zluzowanie przez władze ukraińskie nastąpi na zasadzie osobnej umowy po sformowaniu ukraińskiej żandarmerii oraz ukraińskich wojsk etapowych. Na czas pełnienia służby przez żandarmerię polską i wojska etapowe polskie przydzieli się do administracyjnych władz ukraińskich polskich oficerów łącznikowych. Zarząd dotychczas zajętych terenów, które na zasadzie umowy politycznej zostają przyznane Ukraińskiej Republice Ludowej, pozostaje na razie w rękach władz polskich, a Rząd Ukraiński organizuje swój aparat administracyjny i w miarę jego zorganizowania, władza na tych terenach po porozumieniu się z Rządem Polskim przechodzi w ręce Rządu Ukraińskiego. Z chwilą podpisania obecnej konwencji wznawia się w Kamieńcu Podolskim funkcjonowanie Ukraińskich centralnych Urzędów Państwowych; Naczelne Dowództwo wojsk Polskich niezwłocznie wyda rozkaz, aby miejscowe władze wojskowe i cywilne okazały przy tym wszelką pomoc.

9) Po wykonaniu ogólnego planu wspólnej akcji ewakuacja wojsk polskich z terenu Ukrainy winna rozpocząć się na wniosek jednej ze stron kontraktujących, a techniczne wykonanie ewakuacji nastąpi na zasadzie wzajemnego porozumienia Naczelnego Dowództwa Wojsk Polskich z Główną Komendą Wojsk Ukraińskich.

10) Rząd Ukraiński ponosi koszta wyekwipowania, zaopatrzenia i utrzymania oddziałów ukra-

тепер занятих теренах, які на підставі політичної умови признаються Українській Народній Республіці, полишається тимчасово в руках польської влади, а Український Уряд організує свій адміністративний апарат і по мірі його зорганізування влада на цих теренах, у порозумінню з Польським Урядом переходить до рук Українського Уряду.

З менту підпису сучасної конвенції в Камянці-Подільському відновляється функціонування центральних державних установ, начальна команда польських військ негайно видасть наказ, аби місцева влада військова і цівільна оказала в цьому всіляку поміч.

9. По виконанню загального плану спільної акції, евакуація польських військ з терену України повинна початись по пропозиції одної з договорюючихся сторін, а технічне виконання евакуації наступить на підставі взаімного порозуміння начальної команди польських військ з головною командою українських військ.

10. Український Уряд приймає виекіпірування, заосмотрення і утримання українських частин зформованих на території Польщі, яким чи начальна команда польських військ, чи польське Міністерство Військових Справ, оказало чи буде оказувати поміч в продуктах, екіпіровці, зброї, амуніції і всякого рода військових матеріялах.

11. На польській території продовжується організація українських частин як то мало місце до цього часу в Берестю, аж до часу коли така організація буде можлива на власній території.

ińskich, formowanych na terytoriach Polski, którym to Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich, czy to Polskie Ministerstwo Spraw Wojskowych okazało lub okazywać będzie pomoc w produktach, ekwipunku, broni, amunicji oraz wszelkiego rodzaju materiale wojennym.

11) Na terenach Polski w dalszym ciągu kontynuuje się organizacja ukraińskich oddziałów, jak to miało miejsce dotychczas w Brześciu aż do czasu, kiedy organizacja ta będzie możliwa na własnym terenie.

12) Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich zobowiązuje się dostarczyć dla wojsk ukraińskich broni, amunicji, ekwipunku i odzieży w ilości potrzebnej dla trzech dywizji wedle etatów, przewidzianych dla polskich dywizji ze wszystkimi ich sanitarnymi i innymi tyłowymi zakładami i postawić te przedmioty zaopatrzenia do dyspozycji Ukraińskiego Ministerstwa Spraw Wojskowych.

Artykuły zamówione lub zakupione przez Rząd Ukraiński za granicą a wywiezione, lub przewiezione do miejsca przebywania Armii Ukraińskiej dzięki staraniom Rządu Polskiego będą zaliczane na rachunek wyżej wymienionych przedmiotów zaopatrzenia.

13) Cała zdobycz kolejowa, za wyjątkiem pociągów pancernych wziętych w boju, a także inna zdobycz wojenna, oprócz ruchomej, wziętej w boju stanowi własność Państwa Ukraińskiego. Szczegóły zostaną określone osobną umową.

12. Начальна команда польських військ обовязується доставити для українських військ зброю, амуніцію, знарядження і одяг у кількости, потрібній для 3-х дівізій згідно штатів встановлених для польської дівізії зо всіма її санітарними і иншими тиловими закладами і поставить ці матеріяли заосмотренням до розпорядження українського Міністерства Військових Справ. Річи замовлені чи закуплені Українським Урядом за кордоном вивезені чи перевезені до місця перебування української армії завдяки старанням Польського Уряду будуть залічені в кількість вищеназваних матеріялів заосмотрення.

13. Ціла добича залізнична за винятком панцерних потягів взятих в бою, а також инша військова добича крім рухомої взятої в бою становлять власність Української Держави. Подробиці будуть встановлені окремою умовою.

14. Подрібна умова фінансово-господарча, а також залізнична конвенція, що торкається сучасної конвенції – будуть заключені додатково.

15. Обидві сторони мають право запропонувати заключення сталої військової конвенції в час призначений кожною стороною за відповідний. До заключення нової – обовязує сучасна конвенція.

16. Обидві сторони зобовязуються тримати цю конвенцію в тайні.

17. Ця конвенція пишеться на мовах польській і українській. Обидва тексти обовязуючі. В разі сумнівів рішаючим є польський текст.

14) Szczegółowa umowa finansowo-gospodarcza oraz konwencja kolejowa dotyczące niniejszej konwencji zostaną dodatkowo zawarte.

15) Obie strony mają prawo zaproponowania zawarcia stałej konwencji wojskowej w chwili uznanej przez siebie za odpowiednią. Aż do zawarcia nowej obowiązuje konwencja obecna.

16) Obydwie strony zobowiązują się niniejszą konwencję utrzymać w tajemnicy.

17) Konwencja ta spisana zostaje w języku polskim i ukraińskim. Obydwa teksty obowiązują. W razie wątpliwości miarodajny jest tekst polski.

Konwencja niniejsza podpisana została w Warszawie dnia 24 kwietnia 1920 r. ze strony polskiej przez Majora Walerego Sławka oraz Kapitana Wacława Jędrzejewicza na zasadzie pełnomocnictwa Ministerstwa Spraw Wojskowych Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 21 kwietnia 1920 r. Nr. 1960 B.P.T.;

ze strony ukraińskiej przez generała podporucznika Sztabu Generalnego Sinklera oraz podpułkownika Sztabu Generalnego Didkowskiego na zasadzie pełnomocnictwa zastępcy Prezesa Rady Ludowych Ministrów Rzeczypospolitej Ukraińskiej z dnia 23 kwietnia 1920 r. Nr. 1931.

Pełnomocnictwa zostały wzajemnie wymienione.

[podpisy odręczne:]

Sławek Major
Wacław Jędrzejewicz Kapitan

Ця конвенція підписана у Варшаві 24-го квітня 1920 року зі сторони польської – майором Валеріяном Славиком та капитаном Вацлавом Єнджевичом на підставі уповноваження Міністерства Військових Справ Річи Посполитої Польської від 21-го квітня 1920 року ч. 1960 B.P.T.

зі сторони української – Генерального Штабу генерал-хорунжим Володимиром Сінклером та Генерального Штабу підполковником Максимом Дідковським підставі уповноваження Заступника Голови Ради Народніх Міністрів УНР від 23-го квітня 1920 року ч. 1931.

Уповноваження – взаімно обміняни.

(–) Sławek Major
(–) Wacław Jędrzejewicz Kapitan

(–) Генерал-хорунжии Сінклер
(–) Підполковник Дідковський

Sinkler Generał Chorąży
Didkowskij Podpułk.

ROZDZIELNIK:

1. Sztab Ścisły 2 egz.
2. I Zast. Szefa Szt. Gen. 1
3. II Zast. Szefa Szt. Gen. 1
4. Wiceminister Spraw Wojskowych 1 (oryg.)
5. Major Sławek 1
6. Min. Spr. Zagr. 1
7. Zarząd Cywilny Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego 1
8. Ewidencja 5

Źródła:

Polski tekst: Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie, sygn. I 380. 3. 94, k.18-22 (kopia, maszynopis, nieznacznie zmodyfikowano pisownię tekstu). Wcześniejsze publikacje: L. Wasilewski, *Kwestia ukraińska jako zagadnienie...*, op. cit., s. 129-130; *Dokumenty i materiały...*, op. cit., t. 2, s. 749-753; *Sąsiedzi wobec wojny...*, op. cit., s. 165-169; *Sojusz Piłsudski – Petlura. Dokumenty...*, op. cit., s. 355-354.

Ukraiński tekst: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Київ), fond 369, opis 2, sprawa 277, k. 134-136. Wcześniejsze publikacje na podstawie innych zachowanych kopii: *Ukraine and Poland in documents 1918-1922*, ed. T. Hunczak, t. II, New York-Paris-Sydney 1983; *Sojusz Piłsudski – Petlura. Dokumenty...*, op. cit., s. 355-358.

Najdalszy zasięg na wschodzie wojsk polskich i sojuszniczych ukraińskich w maju i na początku czerwca 1920 r.

Opracowanie: Stanisław Stępień, Grafika: Karol Czechowicz

Найдальші пункти просування польських і союзницьких українських військ на схід в травні і на початку червня 1920 р.

Розробка: Станіслав Стемпєнь, Графіка: Кароль Чеховіч

Najdalszy zasięg na zachodzie wojsk sowieckich w sierpniu 1920 r.
Opracowanie: Stanisław Stępień, Grafika: Karol Czechowicz
Найдальші пункти просування радянських військ на захід в серпні 1920 р.
Розробка: Станіслав Стемпєнь, Графіка: Кароль Чеховіч

WYBRANA LITERATURA

DOKUMENTY OPUBLIKOWANE

Nieznane listy Petlury do Piłsudskiego, oprac. P. Wandycz, „Zeszyty Historyczne" 1965, z. 8, s. 181-186;

Петлюра Симон, *Статті, листи, документи,* [t. 1], Нью-Йорк 1956;

Петлюра Симон, *Статті, листи, документи*, t. 2, Нью-Йорк 1979;

Петлюра Симон, *Статті, листи, документи*, t. 3, упор. В. Сергійчук, Київ 1999;

Петлюра Симон, *Статті, листи, документи*, t. 4, ред. М. Іщенко, Київ 2006;

Петлюра Симон, *Статті*, ред. М. Москаленко, Київ 1993;

Петлюра Симон, *Вибрані твори та документи*, ред. Л. Голота, Київ 1994;

Петлюра Симон, *Невідомі листи з Парижа як політичний заповіт борцям за самостійну Україну*, ред. М. Шевченко, Київ 2001;

Piłsudski Józef, *Pisma zbiorowe*, t. 5, Warszawa 1937;

Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku. Wybór dokumentów, oprac. J. Cisek, Londyn 1990;

Sojusz Piłsudski-Petlura. Dokumenty i materiały., red. J. Pisuliński, W. Skalski, Warszawa-Kijów 2020;.

Симон Петлюра та його родина. До 70-річчя його трагічної загибелі. Документи і матеріали, упор. В. Михальчук, Київ 1996;

Ukraine and Poland in documents 1918-1922, ed. T. Hunczak, t. I –II, New York-Paris-Sydney 1983;

Трагедія двох народів. Матеріяли до спору між українською та російською соц.-дем. партіями з приводу убійства С. Петлюри, Прага-Київ 1928.

OPRACOWANIA I ARTYKUŁY NAUKOWE

Bruski Jan Jacek, *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924)*, Kraków 2000;

Давидюк Руслана, *З поляками за Україну. Наддніпрянська еміграція в суспільно-політичному житті міжвоєнної Волині*, Рівне 2014;

Denikin Anton, *Sprostowanie historii. Odpowiedź Polakom*, Paryż 1937;

Клейнер Ізраїль, *Владімір (Зеев) Жаботинський і українське питання. Вселюдськість у шатах націоналізму*, Київ-Торонто-Едмонтон 1995;

Kolańczuk Aleksander, *Ukraińscy generałowie w Polsce. Emigranci polityczni w latach 1920-1939. Słownik biograficzny*, Przemyśl 2009;

Kolańczuk Aleksander, *Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym Drugiej Rzeczypospolitej*, Przemyśl 2019;

Косик Володимир, *Симон Петлюра*, Львів 2000;

Kutrzeba Tadeusz, *Wyprawa Kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937;

Литвин Сергій, *Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана*. Київ 2001;

Литвин Сергій, *Симон Петлюра у боротьбі за самостійну Україну*, Київ 2018;

Mędrzecki Włodzimierz, *Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku*, Warszawa 2000;

Павлишин Олег, *Євген Петрушевич (1863-1940). Ілюстрований біографічний нарис*, Львів 2013;

Pisuliński Jan, *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918-1923*, Wrocław 2004;

Руккас Андрій, *Разом з польським військом: армія української народної республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність та уніформа)*, Київ 2015;

Rukkas Andrij, *Razem z Wojskiem Polskim. Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w 1920 r.*, Warszawa 2020;

Stępień Stanisław, *Symon Petlura – życie i działalność*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze" 1996, z. 3, s. 28-60;

Stępień Stanisław, *Symon Petlura – Ataman Główny Ukraińskich Sił Zbrojnych*, „Wojsko i Wychowanie" 1998, nr 6, s. 64-73;

Stępień Stanisław, *Józef Piłsudski i Symon Petlura. Umowa polsko-ukraińska*, [w:] *Ukraina – Polska. Kultura, wartości, zmagania duchowe*, red. R. Skeczkowski i in., Koszalin 1999, s. 37-44;

Stępień Stanisław, *Związki Symona Petlury z Towarzystwem Naukowym im. Szewczenki we Lwowie*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze" 2004, nr 17-18, s. 294-313;

Stępień Stanisław, *Symon Petlura a Polska i Polacy*, „Nowy Prometeusz" 2011, t. 1, s. 101-112;

Stępień Stanisław, *Mjr Aleksander Petlura (Chorolski). Przyczynek do dziejów służby kontraktowej Ukraińców w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Od ugody hadziackiej do Unii Europejskiej*, t. 1: *Wolni z wolnymi, równi z równymi, zacni z zacnymi…*, red. A. Kulczycki i in., Rzeszów-Lwów-Iwano-Frankowsk 2012, s. 121-135;

Stępień Stanisław, *Olga z Bilskich Petlura – w świetle nowych poszukiwań archiwalnych* [w:] *Prace Ukraińsko-Polskiej Komisji do Badania Wzajemnych Relacji / Праці Українсько-Польської комісії дослідження взаємин (1917-1921 рр.)*, Київ 2019, s. 234-252;

Стемпєнь Станіслав, *Львівський період життя С. Петлюри: вплив галицького середовища на молодого українського політика (листопад 1904 р. – грудень 1905 р.)*, „Український Історичний Журнал" 2009, nr 3, s. 27-34;

Стемпєнь Станіслав, *Головний отаман Симон Петлюра – державний муж і творець модерної Української армії* [w:] *Волинь у роки української революції 1917-1921 років. Збірник наукових праць.* упор. А. Шваб, Луцьк 2019;

Suleja Włodzimierz, *Józef Piłsudski,* Warszawa 2004;

Зарецька Таїсія, *Юзеф Пілсудський і Україна*, Київ 2007;

Zięba Andrzej A., *Lobbing dla Ukrainy w Europie międzywojennej. Ukraińskie Biuro Prasowe w Londynie oraz jego konkurenci polityczni (do roku 1932),* Kraków 2010.

SPIS TREŚCI/ ЗМІСТ

SŁOWO WSTĘPNE/ВСТУПНЕ СЛОВО 5

MARZYCIELE CZY REALIŚCI?/МРІЙНИКИ ЧИ РЕАЛІСТИ? 12

JÓZEF KLEMENS PIŁSUDSKI/ ЮЗЕФ КЛЕМЕНС ПІЛСУДСЬКИЙ. 16

SYMON PETLURA/СИМОН ПЕТЛЮРА 24

PIERWSZE KONTAKTY JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO Z UKRAIŃCAMI/
ПЕРШІ КОНТАКТИ ЮЗЕФА ПІЛСУДСЬКОГО З УКРАЇНЦЯМИ. 34

PIERWSZE KONTAKTY SYMONA PETLURY Z POLAKAMI/ ПЕРШІ КОНТАКТИ
СИМОНА ПЕТЛЮРИ З ПОЛЯКАМИ. 40

WIELKA WOJNA/ ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА. 46

PIERWSZE KROKI POLAKÓW I UKRAIŃCÓW KU WŁASNEJ PAŃSTWOWOŚCI/
ПЕРШІ КРОКИ ПОЛЯКІВ ТА УКРАЇНЦІВ ДО ДЕРЖАВНОСТИ 52

POLSKO-UKRAIŃSKI WĘZEŁ GORDYJSKI, CZYLI WOJNA AUTOCHTONÓW/
ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ГОРДІЇВ ВУЗОЛ ТОБТО ВІЙНА АВТОХТОНІВ 60

WOJNA, NIE WOJNA ... /ВІЙНА, НЕ ВІЙНА 68

PIERWSZE NEGOCJACJE PETLURY Z PIŁSUDSKIM/ПЕРШІ ПЕРЕГОВОРИ ПЕТЛЮРИ
ТА ПІЛСУДСЬКОГО 74

KAMIENIEC PODOLSKI – TYMCZASOWĄ STOLICĄ UKRAINY/
КАМ`ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ -ТИМЧАСОВА СТОЛИЦЯ УКРАЇНИ 83

ZDECYDOWANE STANOWISKO PIŁSUDSKIEGO I PETLURY/РІШУЧА ПОСТАВА
ПІЛСУДСЬКОГО ТА ПЕТЛЮРИ 90

DAWNE KONFLIKTY NIE MOGĄ BYĆ PRZESZKODĄ DLA NASZEJ WSPÓŁPRACY/
СТАРІ КОНФЛІКТИ НЕ МОЖУТЬ БУТИ ПЕРЕШКОДОЮ ДЛЯ НАШОЇ СПІВПРАЦІ 95

PIERWSZE SPOTKANIE OBU MĘŻÓW STANU W BELWEDERZE I ICH DECYZJE/
ПЕРША ЗУСТРІЧ ДЕРЖАВНИХ ДІЯЧІВ В БЕЛЬВЕДЕРІ ТА ЇХ РІШЕННЯ 102

WRESZCIE SOJUSZ. POLSKO-UKRAIŃSKA UMOWA POLITYCZNA, ZWANA
WARSZAWSKĄ/ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ (ВАРШАВСЬКИЙ) ПОЛІТИЧНИЙ ДОГОВІР. . . . 109

POLSKO-UKRAIŃSKA KONWENCJA WOJSKOWA/
ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА КОНВЕНЦІЯ. 116

BRATERSTWO BRONI. RAZEM, BY WYZWOLIĆ STOLICĘ UKRAINY/
БОЙОВІ ПОБРАТИМИ. РАЗОМ, ЩОБ ВИЗВОЛИТИ СТОЛИЦЮ УКРАЇНИ 122

PETLURA W WINNICY HISTORYCZNE SPOTKANIE MARSZAŁKA PIŁSUDSKIEGO
Z UKRAIŃCAMI/ПЕТЛЮРА У ВІННИЦІ ІСТОРИЧНА ЗУСТРІЧ МАРШАЛА
ПІЛСУДСЬКОГО З УКРАЇНЦЯМИ 130

KIJÓW – STOLICA, KTÓRĄ ZNÓW TRZEBA BYŁO OPUŚCIĆ… /
КИЇВ – СТОЛИЦЯ, ЯКУ ЗНОВУ ПОТРІБНО БУЛО ЗАЛИШИТИ 138

ZADWÓRZE – POLSKIE, A KRUTY – UKRAIŃSKIE TERMOPILE/
ЗАДВІР'Я – ПОЛЬСЬКІ, А КРУТИ – УКРАЇНСЬКІ ТЕРМОПІЛИ 146

BITWA WARSZAWSKA. ROKOWANIA POKOJOWE Z SOWIETAMI. OSAMOTNIONY
UKRAIŃSKI SOJUSZNIK/ВАРШАВСЬКА БИТВА. МИРНІ ПЕРЕГОВОРИ ІЗ СОВЄТАМИ.
ОСАМІТНЕНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ СОЮЗНИК 152

RZĄD UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ NA EMIGRACJI/
УРЯД УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕПУБЛІКИ В ЕМІГРАЦІЇ 161

ZAWIEDZIONE NADZIEJE. WIELKA UKRAIŃSKA EMIGRACJA/
НЕСПРАВДЖЕНІ НАДІЇ. ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ 168

ZABÓJSTWO SYMONA PETLURY, CZYŻBY ZEMSTA IMPERIUM?/
ВБИВСТВО СИМОНА ПЕТЛЮРИ, ЧИ ПОМСТА ІМПЕРІЇ? 175

POLSKA BYŁA ICH DRUGĄ OJCZYZNĄ/
ПОЛЬЩА БУЛА ЇХ ДРУГОЮ БАТЬКІВЩИНОЮ 183

PAMIĘĆ I WDZIĘCZNOŚĆ/ПАМ'ЯТЬ ТА ВДЯЧНІСТЬ 190

ANEKS 1/ДОДАТОК 1 202

ANEKS 2/ДОДАТОК 2 206

WYBRANA LITERATURA/ ВИБРАНА ЛІТЕРАТУРА 217

Wydawca i Autor pragną podziękować wszystkim, którzy przyczynili się do powstania wystawy i wydania niniejszego katalogu, a zwłaszcza:

Prof. dr Ołeksandrowi Rublowowi z Instytutu Historii Ukrainy NANU w Kijowie

Prof. dr Jewhenowi Sinkewyczowi z Uniwersytetu Narodowego im. Bohdana Chmielnickiego w Czerkasach

Dr Natalii Makowskiej i Oldze Red'ko z Centralnego Państwowego Archiwum Wyższych Organów Władzy i Rządu Ukrainy

Dr. Jurijowi Lehunowi – dyrektorowi Archiwum Państwowe Obwodu Winnickiego oraz Waleremu Franczukowi pracownikowi naukowemu tegoż archiwum

Katerynie Wysockiej – dyrektor Winnickiego Obwodowego Muzeum Krajoznawczego oraz Łarysie Semenko kierowniczce Oddziału Naukowo-Badawczego Historii Najnowszej tegoż muzeum.

Ołeksandrowi Fedoryszenowi – dyrektorowi Centrum Historii Winnicy

Jerzemu Wójcickiemu – doradcy ds. rozwoju regionalnego i planowania strategicznego w programach UNDP

Hałynie Kryworczuk – kierowniczce Studia Viatel w Kijowie i producentce historycznego serialu „Гра долі".

RECENZENCI

dr hab. prof. UR Jan Pisuliński – Uniwersytet Rzeszowski

dr hab. prof. UMCS Mirosław Szumiło – Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie

Maciej Frycz – Instytut Pamięci Narodowej w Szczecinie

REDAKTOR

dr Jacek Magdoń

Przekład tekstu na język ukraiński – PWIN w Przemyślu

Ludmiła Kozłowska, Natalia Rublowa

KOREKTA

dr Jan Matkowski, Anna Zelwak, Katarzyna Pawlik

PROJEKT GRAFICZNY WYSTAWY

Karol Czechowicz

OPRACOWANIE GRAFICZNE KATALOGU,
SKŁAD I PRZYGOTOWANIE DO DRUKU

Mieczysław Koryl

DRUK

Bonus Liber Sp. z o.o., 35-020 Rzeszów, ul. 17 Pułku Piechoty 7

© Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu
Publikacja przygotowana przez Oddział IPN – KŚZpNP w Rzeszowie, 2021

ISBN 978-83-8229-186-5